

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

12

12

1971

DECEMBER

HÍD
IRODALMI
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXV. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLO

TARTALOMMUTATÓ

-
1267	WEÖRES SÁNDOR
ELFELEJTETT MAGYAR
VERSEK
1272	BORI IMRE
GLOSSZÁK EGY ANTOLÓGIA
ELSŐ SZEMELVÉNYEIHEZ
-
1275	JUNG KÁROLY
VÁROS A DÉLI PROVINCIÁBAN
A BARBÁR TÁMADÁSOK ELŐTT
1278	MOLCER MÁTYÁS
KÖVEK
-
1291	FÜLÖP GÁBOR
KERETBE MÁRTOTT DÉLUTÁN |
|------|--|
-
1305	SZÁVAI JÁNOS
UTAZÁS A MALRAUX-
LEGENDA KÖRÜL |
|------|--|
-
1317	BRANKO PEIC
DUALIZMUS ÉS ELINDEGENEDÉS
(INTERJÚ GARAUDYVAL)
1323	BÁLINT ISTVÁN
HOGYAN SZÜLETNEK
A FORRADALMAK
-
1335	HORNYIK GYÖRGY
HÉTKÖZNAPI TÉMÁK |
|------|------------------------------------|
-
1343	SZEMLE
-

műhely

elfelejtett magyar versek

WEÖRES SÁNDOR ANTOLÓGIÁJA

Ismeretlen szerző (1580 körül?)

AZ VILÁGHOZ SZABOTT ÉNEK

Vissza jár az idő, a világ elfordult,
Az ég mindenestül az föld alá szorult,
Tenger az egeknek homályában borult,
Még ilyen nagy csoda nem hallatott sohult.

Csillagok az földön, vadak égen járnak,
Halak az erdőben, fák alatt sétálnak,
Kősziklák vizeken kedvekre uszkálnak,
Az levegő égben gályák hajózkálnak.

Vert viszen veretlent, vak épszemőt vezet,
Sánta futhat jobban, ép láb mankón mehet,
Rák jó lovat kifut, bolha vaját győlthet,
Ha már pór és paraszt nemessel feltehet.

Egér vadmacskát fog, galamb ölyvet kerget,
Úrge fog rákokat, cinege sast mellyeszt,
Kappan gerényt eszik, bárány farkast emészt,
Szunyog zugásából teve szenved nyögést.

Kövi hal vidrát rág, legyek fognak fecskét,
Tyukfi kányát elkap, beteg doctort gyógytét,
Kigyó gólyával él, méh praedál nagy medvét,
Az rongyos cifrán jár, kopasz festi fejét.

Az poros utakon kompon hajózkálnak,
Hajósok vizeken fataligán járnak,
Békót penget lába az szép szabadságnak,
Az rabság ott sétál, hol tetszik magának.

Az tenger porrá lesz, Aethnán megfagy az tűz,
Hajós maga után Dunán nagy csapást űz,
Ha kard sisakot ront, pőrücek darázst elűz,
Balsamumnál kedvesb ama rut vargabüz.

Az szabó törvényt szab, timár armálist ir,
Mint az pudli farka olyan az nemes vér,
Kovács bocskort csinál, ötves nagy vasat vér,
Mind az kettő, higyjed, egy jó batkát nem ér.

Varga varr tanácsot, az szücs megcsinálja,
Az ország törvényét takács magyarázza,
Gombkető és barbély azt deliberálja,
Bolond ember azért, valaki megállja!

Csiszár, csizmadia az Tripartitumot
Talpbőrre foldozza az nagy decretumot,
Bárddal faragja ács privilegiumot,
Hát ki becsülje meg az illy statutumot?

Az pór itt elébb ül az uri rendeknél,
Az ultimú status feljebb az elsőnél,
Jobbágy birságot vet urára ezeknél,
Ama fűzfa polgár kedvesebb nemesnél.

Mennyi bátorság van polgárok szívében,
Hány réf okosság van polgárok fejében,
Mennyi igaz garas prokátor zsebében:
Annyi igazság van ezek törvényében!

Mint szekér hat ökrét, hintó hat lovat huz,
Nyul mint agarat űz, szarvas ugy vadászt nyuz,
Vagymint márványkőből lehet fekete tyuk,
Ugy érti az dolgot az ultimú status.

Disznónak az moslék, nem az finum gyömbér,
Agg ebet sem illet festett hintó szekér,
Az számár hátára arany nyereg nem fér;
Vedd jó néven eztet, az ki vagy nemes vér.

A Werbőczy-párt dühe a lázongó köznép ellen. Kontrasztos kifejezőmódja mégis erőt ad ennek a versnek. Abszurditással ábrázolni a felfordult világot: az angol, francia, skandináv stb. népköltészetből egyaránt ismerős.

Forrás: Endrei Zalán: A régi magyar költészet remekei, Bp. 1903., 137. lap.

Ismeretlen szerző

KÁTAI MIHÁLY SÍRFELIRATA 1606

Én Kátai Mihály, világnak nagy példa,
Az Epicurusnak voltam tanítványa,
Sardanapalusnak követője s társa,
Bacchusnak, Venusnak, Voluptasnak fia.

Az Istennek nevét nyilván káromlottam,
Mulanó jószágért hitem megtagadtam,
Ellenségnek hazám s nemzetem eladtam,
Velem jól tett uram méreggel itattam.

Az élő Istennek olvastam könyvéből,
Hogy ha ki elhinné magát, haragjából
Nyakra főre jönne le az uraságbul:
De ezt csak gunyoltam nagy kevélységembül.

Azért mind ez világ rajtam tapasztalja,
Hogy szent igaz légyen az Istennek szava,
A mit érdemlettem, ihol azt megadta,
Itt nyugszom, vagdalva diribrül darabra!

Kátai Mihály: Bocskai István fejedelem udvari orvosa. Urának halála után azzal vádolták, hogy megmérgezte, s ezért elevenen szétkaszabolták.

Kiírtam: Endrei Zalán: A régi magyar költészet remekei, Bp. 1903., 88. lapon.

A Kátai-sírfelirat Eckhardt Sándor szöveggyűjteményében is megtalálható több változatban; a variációk közti eltérések csekélyek.

Ismertlen szerző (1600-as évek második fele)

JÁSZSÁG KUNSAÉG

Jászság, Kunság mentiben szarkák kodácsolnak,
Az Berényi malomban verebet patkolnak,
Szeged mellett borosztyán baglyok furulyáznak,
Érken, Mérán a gyikok bojnyik táncot járnak.

Jákóhalmán a vargák ködmönt köszörülnek,
A szomszédban Jász-Dózsán csak el nem rémülnek,
Pusztá-Szikszón Győr mellett mentét fűrészlőnek,
Esztergomnál s Kisbéren csontokat őrlőnek.

Forrás: Endrei Zalán könyve, 134. lap.

Ráday Gedeon (1713—1792)

AZ FELETTÉBB SZOKÁSBA JÖTT ORCAFESTÉS ELLEN DORILISRÓL

Festi magát Dorilis, noha színes úgy is eléggé,
De nem elég színes a maga tükre szerint.
Melly mellett órákig is ül, nincs vége se hossza.
Hogyha kenőcseivel kezdi vakolni magát.
Gyorsan azonba repül a visszahozhatlan idő is:
Már délhez közelít, ő csak ül, a keze jár,
Olykor ugyan felkél, sétál is lába; de hordja
Kézi kicsiny tükrét akkor is ujja között,
Tartván azt szeméhez, üvegének kéri tanácsát,
Nem hagyja-é valahol asztali tükre hibát:
Hogy soha még gyönyörűbb nem volt; hogy angyali szépség;
Hizelkedni tanult tükre nagyitva hazud:
Illeti csók érte; de talál még is maga, mellyet
Szinleni még szebben s még igazítani kell:
„Még nem elég kéksége vagyon itt ennek az érnek,
Még ide kell rózsa, még ide több lilium,

Még kláris szint is nem adék eleget ajakimnak,
 Nincsen elég feketén festve szemöldököm is.”
 Mindaddig kendőzi magát, míg lesz csupa lárva,
 S a természeti kép, mázza miatt, elenyész.
 Nem hiszem azt, hogy szebb; tudom azt, hogy szép vala,
 mig nem
 Sebbitette magát pacsmagolásaival.
 Fesd ugyanis magadat, ha korán ráncokba szedődni
 S még fiatal korban agg banya lenni szeretsz.

Endrei Z., 187. lap.

Barcsay Ábrahám (1742—1806)

A TÉLNEK KÖZELGETÉSE

Éjszakai szeleknek süvöltő zugása,
 Halovány erdőknek levele hullása
 Jelentik, hogy nincs már ősznek maradása
 És hogy télre hajlik esztendő forgása.

Hideg ködök ülnek bércek tetejére,
 Hóharmatok szállnak rétek zöldségére,
 Pán siet telelő barlang fenekére
 S sziklás tanyájának nyugovó helyére.

Nyögő Dryadesek bujdosva lézengnek,
 Tiszta patakokat mindenütt keresnek,
 De mulató helyet sehol sem lelhetnek,
 Ők is majd menedék helyeken rejteznek.

Az ős bucsut vévén, szőlőhegyeinkről
 Utolsó koszorut fon még kertjeinkről,
 S nem lévén mit gyűjtsön meddő mezeinkről
 Könyves szemmel indul pusztá völgyeinkről.

A tél pedig ülvén jeges fellegekre,
 Előbb birodalmát terjeszti hegyekre,
 Onnét fagyat küldvén lapályos téerekre
 Halált látszik hozni egész természetre.

E változás képe rövid életünknek,
 Melyben végét érven hanyatló őszünknek,
 Hó fedi tetejét fonnyadott fejünknek,
 S meghül minden része aggott tetemünknek.

Alig emlékezünk tavasz rózsáiról
 S mult nyáron aratott mezők kalásziról,
 Csak álmodunk éltünk legszebb napjairól,
 Midőn csókot szedtünk Chloris ajakiról.

De melly kinos árnyék bágyasztja lelkemet?
 Mult idő s jövőndők fásasztják elmémet,
 Mert ha megvizsgálom valóban szívemet,
 Csak a jelenvaló teszi életemet.

Forrás: Endrei Z., 190. lap.

Kis János (1770—1846)

NYÁRI ÉJSZAKA

Csendes éjszakán járkálok
S hány varázslatot találok.
Gyenge szelek,
Falevelek
Hold-beszélgetést susognak,
Távol patakok zuhognak.

Árnyak árnyat ölelgetnek,
Mint akik híven szeretnek.
Hegyek, völgyek,
Fenyők, tölgyek,
Merre hold sugári hatnak,
Csuda képeket mutatnak.

Mik laknak itt? halmok, térek,
Gnómok, szilfek vagy tündérek?
Mint bujkálnak,
Hogyan válnak
Széppé, semmivé kényekre?
Mint építhetnénk ezekre?

De fenn, az ég üregében,
Csillagok dicső fényében
Változatlan
Határtalan
Hűség ragyog, nem vak kényen,
Hanem örök szép ösvényen.

Alatt képek jönnek-mennek,
Fenn nyomos hely van mindennek.
Égi fények,
Szép remények
Vagytok ti kétes szívemnek
S útmutatók életemnek.

Berzsenyi Dániel idézi a „Kritikal levelek”-ben.

JEGYZET:

Bata Imrével nekifogtunk a régi magyar költészet félig-meddig elfelejtett remekművei újra-felfedezésének. Kiadvány készül belőlük, mely majd valószínűleg körülbelül ötszáz verset tartalmaz. Egyelőre úgy ötven költemény közül emeltem ki ezt a néhányat. Több kor, több stílus szólal bennük máris. De még a munka elején vagyunk; a végén fog kiderülni, hogy a magyar líra milyen sokhangú, sokarcú.

glosszák egy antológia első szemelvényeihez

BORI IMRE

A magyar irodalmi közízlés hetven esztendejének adósságát törleszti Weöres Sándor antológiája, melynek „Eelfelejtett magyar versek” a munkacíme, s minden bizonnyal nemcsak azért, mert vagy ötszáz szép verset ment meg a feledéstől, s hogy gyarapítja az amúgy is oly gazdag magyar költészeti kincsesházat. Weöres Sándor újrafelfedező kedve ugyanis nemcsak az elfeledettségen inszisztáló módon válogat. Azok a versek, melyek antológiáját hivatottak szemléltetni, jelzik, hogy többről és jelentősebbről van szó: a régibb magyar költészetben egy határozott ízlés keresi a maga létezésének igazolását, s a költő, akinek történeti érzékéről akár külön tanulmány is készülhetne, valójában megcsontosodott irodalmi közhelyeinket fogja perbe, s oszlatja a magyar irodalmi előítéleteknek immár szinte átláthatatlan kódét, mely eltakarja szemünk elől a magyar költészet egy egész vonulatát.

Weöres Sándor vállalkozását tehát szokatlannak kell minősítenünk, ha a magyar irodalmi hagyományok kontextusában nézzük. A magyar irodalomban ugyanis nagyon ritkák az olyan szubjektív vállalkozások, amelyek például a francia irodalomban általánosan elfogadottaknak, szokásosaknak minősülnek. Itt irodalomtörténészek készítik a magyar líra antológiáit irodalomtörténeti elhatározással, s kivételes esetekben, mintegy mindig az úgynevezett egészrtartva szem előtt, vigyázva az irodalomtörténet szentesítette arányokra, s olyan módon, hogy a válogatás a végső ítélet erejével is bírjon. Utaljunk akár Endrődi Sándor, akár Horváth János nagy vállalkozásaira, s hivatkozzunk a *Hét évszázad verseinek* három kötetére, hogy kitéssék ennek a merevebb történeti igénynek a diadala az irodalmi közgondolkodás rugalmasabb, a maga természetes előzményeit kutató szemlélete felett. A magyar irodalmi gyakorlattal szemben viszont a francia irodalmi tudat hagyományait szüntelenül mozgásban és változásban látja, következőképpen lehetősége nyílik szinte minden korszaknak és művészeti mozgalomnak, hogy megalkossa a maga képét a francia költészet hagyományairól, hogy felfedezze őseit

s a maga képére formálja a jelenéből következő múltját is. Egy fetiszizált, tabukkal terhelt irodalomszemlélet nyilvánvalóan nehezen tudja ezt a kötetlen és szabad irodalmi „gazdálkodást” helyeselni, s nem véletlen, hogy a magyar antológiák történetében hiába keressük azt, amelyben a Nyugat-nemzedék olvasói és felfedező kedve tallóz a magyar lírában, s hiába nyomozunk a magyar avantgarde ilyen gyűjteménye után is: sem a szabad vers hívei, sem a magyar expresszionizmus vagy szürrealizmus nem kutatott természetes hagyományai után, s nem tették meg ezt a nyomukba lépők sem. Móricz Zsigmond *Magvetője* a dicséretes kivétel, melyben a válogató a maga ízlésvilágának gyökereit tükröztette. Egy egészen kurta emlékezet gesztusait láthatjuk csupán: Ady Vajda Jánosra, legtávolabb Petőfire hivatkozik, Babits Arany Jánosra mutat, Kassák Révész Béla és Ady Endre nevét említi, Füst Milán Berzsenyire esküszik, a háború után pedig még egy Sőtér István is inkább jelenét és közelmúltját méri fel, mint a modern magyar líra hagyománykörét.

Nem feladatunk, hogy ezen a helyen a fentiekből adódó összes vonatkozásokat felderítsük — ám meg nem kerülhető, hogy szóvá ne tegyük azt a paradox tanulságot, amelyet a fentiekből kiszűrhetünk. Ha más nem, az azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar irodalom viszonya a hagyományhoz közléről sem konkrét és körvonalazott, s hogy sokkal inkább egy alapjait nélkülöző fikció, mint tényleges, számba vehető és körvonalazható, a magyar költészet múltjának aranyfedezetével létező és hasznosítható „forgótökéje”. Egy szemlélet, amely szüntelenül az „egészre” hivatkozik, ám elmulasztja részleteiben meghatározni, valójában nem is szemlélet, minthogy egyetlen korszaka sem volt még a magyar irodalomnak, amely lényegében hordta volna az egész költészeti múlttal való korrespondenciájának az igényét. S nem vall erről a hagyományokra esküsző irodalomszemlélet sem, amely az egészre való hivatkozással valójában meg akarja kerülni az egyenes feleletet arra a kérdésre, hogy mit vállal valójában a költészeti múltból, s mit nem. A határozatlanság langyosabb közegében ugyanis a szemlélet fikciójellege sem ütközik ki, annál inkább sem, mert a múlttal szembeni viszony meghatározása eleve a jelennel szembeni viszonyulás definiálását is feltételezi.

Az az antológia, amelyből egy csokorra való verset Weöres Sándor válogatásában megmutatunk, intencióiban szakít a magyar irodalmi szemlélet eme definiálatlan, múltra hivatkozó, a múlttal szembenézni azonban mégsem akaró szemlélettel. Részrehajlása is szemmel látható, s ha röviden kell jellemeznünk, mit a válogatás sugallataiból kiszűrünk, akkor azt mondhatjuk, hogy Weöres Sándor a régebbi magyar költészetben azokat a verseket keresi, amelyek az ő *modern* költészetének az ősei, és azt az antológiát készítgeti, amelynek első változatát még Adyéknek kellett volna megalkotniuk, s nyilván akkor sem járunk messze az igazságtól, ha arra figyelmeztetünk, hogy Weöres Sándor „varázsvesszeje” a maga költészeti világának sajátos univerzuma oly sokféle költői hang és „vers” mikrokozmoszaival. A válogatás szubjektív eredője tehát vitathatatlan, de az is, hogy ugyanakkor azok a motívumok, amelyek a XVII. és XVIII. századi magyar lírából már itt megszólalnak, a modern magyar líra objektívabb képét is sejtetik a történetiségnek el nem hanyagolható szempontjából.

Mert végeredményben ez az antológia azt mutatja meg, hogy minden

híresztelés ellenére nemcsak a hagyományos magyar költészetnek van hagyománya, hanem a modern és avantgarde magyar lírának is — amavval legtöbbször párhuzamban, de elfeledve és elhallgatva, némaságra ítélve, a hagyományos ízléskörökből kirekesztetten. Versek szólnak meg tehát, amelyeknek hangját a modern költő is vállalhatja, játékok, amelyek arra vallanak, hogy a képzelet legfurcsább tréfái iránt az érdeklődés sem új keletű, s hogy nincs olyan modern költői kaland sem, amelynek ősképére a magyar költészet egyetemességében ne lehetne rábukkanni. Türelmetlenül és izgatottan várjuk az antológia elkészültét, mely a modern magyar líra vallomása lesz őseiről s messzi múltat reveláló hagyományairól.

költők és versek

város a déli provinciában a barbár támadások előtt

JUNG KÁROLY

A FALAKNÁL BARBÁROK KÖSZÁLNAK

A helytartó legszebb lovát nyergelteti.
Az előőrsök megtizedelve térnek vissza a táborba.
A kőfaragók már csomagolják vésőiket,
Az ácsoknak és bőrcserzőknek
Még van némi esélyük.
A hegyekben szétszórt tábortüzek,
Lehetetlen kivárni a pillanatot.

IN MEMORIAM

Sírhelyét, a gödröt,
Körülállják csodálkozó katonák,
Vezényszóra
Vállról a fegyverek leröppennek
(Gabonaföldek zizzenése ilyen
Pannóniában, ha szél mozdul),
S a hősi halott
A helytartó szavait
Őszintének találja.

Vigasztalásul
Kettejük számára.

HIDEG ZUHANY

Egymás ivarszervét bámuljuk.
Karhossznyira perverz mozdulat.
Szappanfelhőben indulatgörbék
Süllyednek, emelkednek.
Öntözőrózsa feslik az égből.

Hervadt arcok, birkaszemek,
Potenciális gyilkosok.

EGY VERSELŐ KATONA KÖLTŐI KÍSÉRLETE

Télen farkasüvöltés, nyáron perzsel a szikla,
Ősszel északi szél — kioltja a lángot.
Senki sem őrzi a zsoldot, nincs kire hagyni ezüstöt,
Hegynek óbora bennünk, kocka, búterelő.

Támad a barbár, szinte naponta hullik a bátor,
Jó vért mit se segített, kívül a kőfalakon,
Úgy élj távoli Róma, üszköt hord a vihar,
Szónak nincs foganatja, ezt ne feledd el.

A SZÁLLÁSON

Lassan vékonyodik a láng.
A mécs olaja kiég.
Fegyverek árnyéka
Halványodik a palánkon.
Egy-egy rezzenés,
A sötétség kezdetét veszi.
De ugyanakkor,
E változásról mit se tudva,
Izzadt katonák
Halántéka mögött
Teljes fényben ragyog
a Forum Romanum.

MAGAS PART, FOLYÓ

Mozdul a part.
Reggelente új szenvedéllyel
Foglalja el helyét a tájban.
Pedig,
Figyelj csak, balga Római:
Az eső duzzasztja csak a vizet.
S míg rovod az utat
Két bástya között,
Rozsda fogja meg
Kardod acélját.

Látod, kedvünkre is
Így telepszik a táj köde,
S a mindenkori
Sosemvolt idő:
Maga a táj.

Úgy látod, pannón gabonaföld,
Azt hiszed, a búza pattog,
Pedig,
Figyelj csak, balga Római:
Emberelőtti szikkadt tófenéken
Csak deus ex machina.

Mert nincs hegy, ércek temetője,
Nincs hová feljutni majdan.
Napok: múlt idő mutatása
Pengő acél kísért, lúgmarta
Asztallapon.

kövek

MOLCER MÁTYÁS

I

szárnyatört dal a
dalban újra meg újra
gondom is láng is

II

tested elaggott
vidék mozgása esély
a semmi felé

III

hosszú mondatok
vizenyős szavai résből
résbe tétován

IV

a rosszállás is
betölti csöndem égi
súlytalanságát

V

fölfeslik ismét
korszakunk türelmetlen
úri jelekre

VI

ereszkedő táj
hordaléka a jöttöd
s tüntömet jelzi

VII

készülődöm a
daltalan megnyugvás holt
állapotába

VIII

tudás nélkül fel
a csőrös villanások
multságába

IX

hiénafoltos
szemedben engedetlen
kis mordulások

X

hámlik közönyöd
és a rózsaszín húsú
forrás megremeg

XI

satnya hit taknya
leukémiás tered
fölé kenődik

XII

fekete-fehér
szabályok kövesítnek
itt igent-nemet

XIII

elefántlábú
pusztítás a kertemben
én hová s meddig

XIV

előre-hátra
jobbra is balra is és
egy helyben maradsz

XV

minden összefut
és a meg nem történtek
szertehullanak

XVI

szokásaim sem
sejtik hová lettem e
kövült időben

XVII

emlékezetem
megszámlálja a hiány
állomásait

XVIII

hazatérések
egysíkú ábrándjai
golyótállóan

XIX

az egyikért hogy
fölmelegüljön míg a
többi káromol

XX

teljesülő vágy
örökzöld beszéd
tükörtelenség

XXI

soha többé nem
léphetsz egykori jövőd
fogadalmába

XXII

kényes cédrusok
himbálják akaratom
cingár dalait

XXIII

foltos indulat
nem megyek nem hagyom csak
gyűjtöm számolom

XXIV

avas álmain
aláfestőzeneként
sodrásom alatt

XXV

befejezetlen
befejezett pillanat
részeimre bont

XXVI

dallamtalan tér
eleveníti régmúlt
jelenlétedet

XXVII

vargabetű a
ragaszkodásom néhány
vélt rigolyámhoz

XXVIII

nem oltja szomjam
a közelebbre hozott
elérhetetlen

XXIX

áldozatai
az elmúlt változatlan
változtatásnak

XXX

ne üzengess már
cikcakkot lát a mentő
feszült húr helyett

XXXI

fáslizom égett
terveimet ápolás
kövülés előtt

XXXII

mentőszolgálat
a hetvenezer éves
csontvázad fölött

XXXIII

honfoglalásunk
téves földjén kölcsönös
csalás mosolyog

XXXIV

napszámos napom
részesedése ez a
teljesületlen

XXXV

fekete holló
a vállamon vállalom
törekvő haszon

XXXVI

belesüppedek
az átértékelések
hig talajába

XXXVII

amit te nem látsz
nem voltál nem érkezel
noha kioktatsz

XXXVIII

gyógyíthatatlan
jóindulat a neved
mögötti gyilkos

XXXIX

akadozik a
forrás és hús pusztulás
patakszik alá

XL

kivasalva jött
a megértés hogy arcod
ráncait lássa

XLI

zsíros dicséret
koleszterin-veszély
írásaidban

XLII

hópehelyfutam
lángom és dermedésem
napjai között

XLIII

sem a hang sem a fény
sem csöndünk betelt kénye
csak a nyugalom

XLIV

kivégzett halál
a csontnál keservesebb
örök unalom

XLV

a távolságok
közelsége abroncsként
dagadt nyakadon

XLVI

megfáradt élet
bútykós kezén jótékony
ígérgetések

XLVII

sávok rajzása
a térben s az időben
könyörtelenül

XLVIII

mind több középpont
háttérbe illeszkedem
húlt mozdulatba

XLIX

mért vagy rosszkedvű
kolduló kezedet nem
nyújtod hiába

L

aki befagyott
hagyott csapot-papot és
csak egy póz maradt

LI

mondhatatlanul
gyors növekedés rombol
kérdőjeleket

LII

dülöngő házak
a részeg képeken s áll
falum józanul

LIII

nagyotakaró
bibliai próféta
magját hullatja

LIV

erős isten a
kifestett hitűeknek
emléit nyújtja

LV

szavam hiánya
idegen fülben szőrös
bőjti megnyugvás

LVI

szűrődő szóbeszéd
akar ellensúlyozni
képzelt küldetést

LVII

korinthoszi lomb,
kőszínű madarak a
járdát trágyázzák

LVIII

zsoltáros szemmel
lazulsz belém, az esti
béke biztosítva

LIX

paripák helyett
itt láma-úton minden
lépésem lassú

LX

összeraklak, ki
tudja, hányszor, hiányod
így teljesebb lesz

LXI

kékköves permet
a penész-szigeteken
és lépések tovább

LXII

nemzedékem a
portkeverő elvetél,
s önhitten süllyed

LXIII

napalm-világos
éjszaka, csont vicsorít
billentyű helyett

LXIV

milyen nyelvekre
fordítsam a szeretet
pufók mosolyát

LXV

jajszó nélküli
összeszűkült éjszaka
urnába zárva

LXVI

pörlekedésem
az életért: a jelkép
fehér lepedő

LXVII

elnyújtózkodom
nem számítva semmire
utolsó este

LXVIII

fegyvertelenül
érkeztél és elárult
mégis a halál

LXIX

most az ósanyag
gyöngéden beolvaszt egy
új telítettségbe

LXX

éneklő földem
ki sír, félelme visszhang
vagy készülődés

LXXI

fogadalmunkat
az utolsó öbölben
füstbe felhőzzük

LXXII

a születendő
soha nem érkezik meg,
elvisz magával

LXXIII

pütkösdi kertben
páva jár, gavotte-léptek
a virágok közt

LXXIV

ügyefogyottan
állok személyiséged
roncsai előtt

LXXV

üdvözlégy régi
dicsőségem kővé vált
lelkesültsége

LXXVI

csak ami van, azt
veszthetem el, és buzgón
segíthetek is

LXXVII

kimondhatatlan
álom örvénylik belül,
menthetetlenül

LXXVIII

megkéselt egünk
rakéta-viharában —
szép harmóniák

LXXIX

fura haladás
rák-kánon kénye szerint
a bunkó felé

LXXX

emlékezetül
átléped a megszokás
üres küszöbét

LXXXI

féktávolságra
pusztulásom, kezében
nagy fényes csipesz

LXXXII

messzibb kell menni,
a gondolon is túl,
hová nem érhetsz

LXXXIII

sorstalanul sem
élhetek magam ellen
lezárt napomon

LXXXIV

merev szemekkel
áll az idő, ajkad zárt,
görcsös virrasztás

LXXXV

egy percre megáll
az erőszak: a vázák
kivirágzanak

LXXXVI

hiába várlak
jöttöddel távozol
madáremlékű

LXXXVII

lakatlan várja
társát vénülésem
néma keretben

LXXXVIII

bozótból bozót,
virágból virág, kőből
kő, versből csak vers

LXXXIX

letértem sima
utamról, verset kezdtem
holtaknak írni

XC

árnyéktalanul
vajúdni a megszámlolt
magány kövein

XCI

módomban állna
a semmi birtoklása
a vak kényelem

XCII

betelhetetlen
csodálatod önmagad
tűkrei iránt

XCIII

minden éjszakán
értem jönnek s nem szólhat
siratóének

XCIV

két-szavas recept
a neved apatikus
patikus méri

XCV

játék szavakkal
fegyver gyermekkézben hisz
a szavak lőnek

XCVI

az erőtlének
izmosodnak a gyávák
nyakadra lépnek

XCVII

a szürkületnek
sátorában cigányok
se muzsikálnak

XCVIII

felszabadulsz zárt
szemhéjad alatt virág-
szép színvonalon

XCIX

jóslatok szeme
visszfényben meredező
éles kiáltás

C

a fa túléli
ültetőjét a fák por
és hamu lesznek

drámai szövegünk

keretbe mártott délután

FÜLÖP GÁBOR

Szereplők:

ÖREGEMBER	ROZÁLIA
FIATALEMBER	VADÁSZ
ELSŐ NŐ	ISMERETLEN
MÁSODIK NŐ	SRÁC
TANÁR	KISLÁNY
I. DIÁK	KISFTÚ
II. DIÁK	HIPPI-PÁR
DIÁKOK	

Négyen vannak a színen: egy nyúlánk FIATALEMBER földig érő fehér köpenyben áll a jobb oldali előtérben, kifejezéstelen arccal, robotszerű gépies mozdulatokkal egy narancsot dobál egyik kezéből a másikba. Mozdulatlanul, egyenesen áll, csak a kezét mozgatja egyhangúan, amint a narancsot ide-oda dobja. Valamivel hátrább egy borostás arcú ÖREGEMBER szundikál hintaszékében. Papucsban, egyszerű, régi szabású pulóverben van, és bő szürke nadrágban, mellette sétabotja. Balra asztal, rajta egy tálcán két pohár és üvegkancsóban víz. Az asztal mellett ELSŐ NŐ (idősebb, őszülő hajú, fekete ruhában) és MÁSODIK NŐ (fiatal, házikábtan van, alóla elővillan lába) ül, az előbbi vastag, fekete keretes szemüveget hord, gyapjút gombolyít monoton ütemességgel, amíg a MÁSODIK NŐ a karján tartja a fonalat, és ugyan-csak ütemesen ide-oda rángatja, ahogy a gombolyító megkívánja. Normális megvilágítás, a színpad pereme körös-körül homályban.

A FIATALEMBER hirtelen kiejti a narancsot, majd játékbábuként megmerevedik, s ugyanakkor megmerevednek a gyapjút gombolyító NŐK is. A narancs koppanására az ÖREGEMBER felrezen, értelmetlenül motyogva feláll, a sétabotja után nyúl, és odabotorkál az elgurult narancshoz. Felemeli, és visszateszi a FIATALEMBER kezébe, mire az

újra végezni kezdi a gépies narancsdobálási műveletet, s a NŐK is folytatják munkájukat. Az öreg, botjára támaszkodva, visszacsoszog a hintaszékig, újra beleül. Kivilágosodik egy pillanatra a színpad háttere is, nagy falióra lóg a falon, fél hármat mutat. Amíg a fényező ráirányul (2—4 másodpercre), a két NŐ is odafordítja tekintetét, de tovább gombolyítják a fonalat. Amikor a fény kialszik — a háttér ismét elhomályosul —, abbahagyják a műveletet, ELSŐ NŐ leteszi egy mellette levő kissámlira a gombolyagot, a kancsóból vizet önt az egyik pohárba, kihúzza az asztalfiókot, tárgyakat vesz ki belőle és sorakoztat fel az asztalra: összekuszálódott spárgát, viaszgyertyát, kisebb dobozokat (ezeket kinyitja, de nem leli meg bennük, amit keres), kulcsosmót, rozsdás szöveget, fésűt, gyufásdobozt, gyufaszálakat, végül kiemel egy sötét üvegecskét, megrázza a füle mellett — csörög. Visszasöpri a többi kiszedett tárgyat a fiókba, az üvegecskéből kivisz egy tablettát, majd azt a pohár vízzel az ÖREGEMBERNEK viszi, aki időközben újra elszundikált. A NŐ megáll a hintaszék mellett, és nyugodtan nézi az öreget, ez felrezen, elveszi a tablettát, és mohón kiissza rá a vizet. Kérdőn a kancsó felé néz, majd a mellette álló ELSŐ NŐRE. Az némán és szigorúan nemet int a fejével, és visszaviszi az üres poharat az asztalra, visszateszi az asztalon maradt üvegecskét is a fiókba. Felveszi a sámlira tett gombolyagot, és megint gombolyítani kezdi a fonalat, amelyet a MÁSODIK NŐ tart neki. Eközben az ÖREGEMBER kinyújtja kezét, valaki egy kispárnát dob be neki kintről, ezt a feje mögé teszi, és tovább akar szunyókálni, amikor

a FIATALEMBER — aki egész idő alatt egyhangú műveletét végezte — újra kiejti a narancsot, amely ezúttal legurul a színpadról. Az öreg feláll, csoszogni kezd a színpadról vezető lépcső felé, ekkor hirtelen ismét kigyullad a háttérben levő faliórát megvilágító fény sugar, az ÖREGEMBER visszafordulva 3—4 másodpercig nézi az órát, a reflektorfény kialszik. ELSŐ és MÁSODIK NŐ még a narancs koppanásának pillanatában megmerevedett. Az ÖREGEMBER lemegy a színpadról, megkeresi a lenti sötétben a narancsot, lehajol érte és megindul visszafelé a lépcsőn, hogy a narancsot a játékbábuként mozdulatlan FIATALEMBER kezébe visszategye. Ebben a pillanatban

kialszanak a lámpák, a nézőtér is teljesen sötét lesz. A színpad mögül harangkongás hallatszik, majd amikor a lámpák néhány másodperc múltán ismét meggyulladnak, senki sincs a színen, az ÖREGEMBER is eltűnt a lépcsőről, s csupán azt hallani, amint egy távoli kórus templomi dalokat énekel. Mintegy 5—10 másodperc múlva megint sötét lesz, harangozást hallani, a kórus megszűnik a sötétséggel. Amikor a fényezők újra az addigi megvilágításba helyezik a színt, mintha közben mi sem történt volna,

az ÖREGEMBER megy tovább a lépcsőn, az ELSŐ és a MÁSODIK NŐ meg a FIATALEMBER mozdulatlanok, amíg az ÖREGEMBER nem teszi a narancsot az utóbbi kezébe: ekkor ismét megindulnak a monoton mozdulatok, az öreg visszacsászkal hintaszékéhez, maga mellé helyezi a sétatobot, és kinyújtja kezét. Kintről egy kispárnát dobnak bele, az ÖREGEMBER ezt is körülményesen maga mellé helyezi, majd kényelmesen hátradől a székben, és elszundikál, szuszogni kezd.

Egy fénynyaláb megvilágítja a faliórát, éppen hármat üt. A fénynyaláb átsiklik balra, ahonnan egy tengerészruhába öltöztetett, szépen

megfésült KISFIÚ jön elő, táblát cipel magával. A színpad közepéig jön, meghajol a nézők felé, és feltartja a táblát, amelyen olvashatóan, nyomtatott betűkkel felírva az áll, hogy „NAGYPAPA ÁLMODIK.” A KISFIÚ ügyel arra, hogy a közönség elolvashassa a feliratot, megint illedelmesen meghajol, és balra kimegy. Az egész színpad félhomályba borul, és színes fénykévek pásztáznak rendszertelen összevisszasággal a szereplőkön, majd

újra az előbbi megvilágításban balról egy VADÁSZ jön be, cilinderral a fején, pongyolában, a vállán puska, egyik kezében nyitott esernyőt tart maga fölé, a másikban pórázon egy vadászkutyát vezet. Amikor a színpad közepére ér, ismét látjuk a nagy faliórát, három óra öt percet mutat. A VADÁSZ megáll és mereven nézi 3—4 másodpercig, amíg az óra megint el nem tűnik a homályban, azután jobbra kimegy. Balról szertelenül csókolódzva a HIPPI-PÁR jön be, a legkülönbözőbb kacatokkal, jelvényekkel, láncokkal, s persze virággal felaggatva. Átsétálnak a színen, és jobbra kimennek. Újra homályba borul a színpad, és a színes fényugarak egymásbabogozódva cikáznak az ÖREGEMBER körül. Világos lesz,

balról egy szemüveges, szürke kalapos TANÁR lép a színre, mögötte párosával tanulók lépkednek, kirándulásra jöttek, ámulva néznek mindent maguk körül. Hátizsákokat, kézben uzsonnacsomagokat, üvegeket hoznak magukkal. A TANÁR megáll, körülnéz, néhány lépést tesz jobbra, néhányat balra, letelepedésre alkalmas helyet keres, végül megáll a színpad közepén, és letéve a saját csomagját, hátrafordul a diákokhoz: *Na, úgy gondolom, itt jó is lesz, ugye, gyerekek?*

DIÁKOK: (örülnek, hogy végre lepihenhetnek): *Igen, igen, itt nagyszerű lesz; éppen megfelelő; csakugyan, nagyon jó hely, stb.*

Letelepednek, előveszik az elemőzsiát, falatozni kezdenek. Félkörben ülnek, oldalt a nézőtérnek, velük szemben a TANÁR állva magyarázni kezd:

De hát ne is vesztegessük az időt, gyerekek, hiszen igazolnunk kell azt a bizalmat, amelyet a biológiai csoport előlegezett, amikor éppen bennünket jelölt ki erre a feladatra. Először is hadd emlékezzünk vissza a lényegre: „Az aprómagvakat leghelyesebb kis szaporító ládikába vetni.” — Röviden szólunk kell erről, hiszen éppen az a feladatunk, hogy ennek ellenkezőjét bizonyítsuk ingatag világunkban, amikor bárki felelőtlenül kimondhatja a véleményét ilyen sorsdöntő kérdésekben is. — „A láda ne legyen túl nagy, mert földdel telve nehéz emelni. Szokásos mérete 60x30 cm-es, 8 cm-es peremmel, de lehet ennél kisebb is. A láda oldalait a környezetnek megfelelően befesthetjük. A láda fenekén elsősorban lyukakat készítünk az öntözővíz túlfolyására . . .”

I. DIÁK: (feláll, és előrelép egy lépést, teli szájjal folytatja): „... Vetéshez lapos cseréptálat is használhatunk, de a cserép nem lehet mázas, hanem likacsos, így a vizet felszívja.” Szünet. (visszamegy a helyére).

II. DIÁK: (feláll, előrelép egy lépést, s miután nagyot iszik a kezében levő üvegből, tovább mondja a szöveget): „Minden vetéshez

feltétlenül könnyű földet használjunk. Leghelyesebb, ha földkeveréket készítünk: komposztföldből, homokból, esetleg tőzegkorpával keverve, és jó kerti vagy gyepszintföldet is adhatunk hozzá.” (Megint a szájához emeli az üveget és iszik, de közben elalszanak a lámpák, teljesen sötét lesz. Amikor a lámpák ismét meggyulladnak, az ÖREGEMBER áll a II. DIÁK helyén — a II. DIÁK most az ÖREGEMBER helyét foglalta el a hintaszékben, az üvegből iszik egy hosszút, és folytatja, ahol az előbb a II. DIÁK abbahagyta.)

ÖREGEMBER: „A ládában a földet egyenletesen eloszthatjuk, aztán deszkalappal lenyomkodjuk. A föld színétől ujjnyi magasan álljon ki a láda pereme.” (Várakozásteljesen a TANÁRRA néz, aki odalép hozzá és megpaskolja az arcát. Ezután az örömtől ragyogó ábrázattal folytatja.) „A magvakat sorba vetjük el. A közepes nagyságú magvaknak 4—5 cm távolságra sekély barázdákat nyomunk a földbe.”

TANÁR: „Ebbe vetjük el a magot, aztán sűrű rostán át homokkal vékonyan megszórjuk, majd szűrős locsolóval megöntözzük. Állott, algás vizet az öntözéshez ne használjunk.”

DIÁKOK: (miközben ismét sötét lesz, kórusban elismélik, amit a TANÁR az előbb mondott): „Ebbe vetjük el a magot, aztán sűrű rostán át homokkal vékonyan megszórjuk, majd szűrős locsolóval megöntözzük. Állott, algás vizet az öntözéshez ne használjunk.”

I. DIÁK: (aki most az ÖREGEMBER előbbi helyén áll): „Az igen apró magvakat szitált földre vetjük, és nem sorba, hanem egyenletesen a föld színére szórjuk. Az aprómagvakat többször átmosott, rostált szemcsés homokkal szitán át igen vékonyan beterítjük. Az aprómagvakat locsoló helyett permetezőgép finom szóróján át — távolról — ködszerűen permetezzük meg.”

Az I. DIÁK visszalép, előrejön a II. DIÁK, kialszanak a lámpák, egy magányos fénysugár a hintaszékben ülő ÖREGEMBERRE irányul, aki általában folytatja.

ÖREGEMBER: „Ha ilyen gépünk nincsen, fúvókával öntözzük, mint az illatszert szokták. Ha a víz kemény, 100 liter vízhez 1 liter ecetet keverünk — ez meglágyítja.”

A lámpák ismét meggyulladnak, a TANÁR és a DIÁKOK kórusban: „Az aprómag kiszórásához kartonpapírt használunk, mint a gyógyszerészek a porok adagolásához.”

Mindannyian a II. DIÁKRA néznek, aki előrelép egészen a TANÁRIG.

TANÁR: *Most pedig, mielőtt folytatnánk, szorgalmas és eredményes munkájáért adjuk át barátunknak a biológiai csoport legmagasabb fokozatú kitüntetését. (A diákok éljenzése közben a II. DIÁKHOZ lép, és mire az utolsó szavakat kimondja, egy kitüntetésfélét aggat annak kidülesztett mellére.)*

A narancsot dobáló FIATALEMBER keze megáll, a narancs benne marad. Megmerevednek a gombolyító NŐK, megmerevednek a DIÁKOK és megmerevedik a TANÁR, amint a kitüntetés a II. DIÁK mellére aggatja. Magnetofonról halk, ütemes taps hallatszik, és néhányszor még visszacsengenek a TANÁR szavai: *szorgalmas és eredményes munkájáért adjuk át barátunknak a biológiasoport legmagasabb fokozatú kitüntetését...* (a taps felerősödik, majd ismét elhalkul) *...szorgalmas és eredményes munkájáért adjuk át barátunknak a biológiasoport legmagasabb fokozatú kitüntetését...* (a taps felerősödik, majd ismét elhalkul) *...szorgalmas és eredményes munkájáért adjuk át barátunknak a biológiasoport legmagasabb fokozatú kitüntetését...* A visszhangzó szavak lassan zavaró, fütyülő, értelmetlen „világűri” hangzavarba mennek át, amely változó erősséggel kong még egy ideig a térben, végül elhal. Néhány másodperc múltán a háttérben láthatóvá válik a nagy falóra, amely a néma csöndben méltóságteljesen négyet üt. A FIATALEMBER dobálni kezdi a narancsot egyik kezéből a másikba, gombolyítani kezdenek a NŐK az asztalnál, és az ÖREGEMBER feláll hintaszékéből. Eközben a TANÁR, mint egy visszafelé pergetett filmen, visszahúzza a kezét, amelyben a kitüntetés tartja, a II. DIÁK hátrálép, majd a diákok párosával — mint ahogyan jöttek is — távoznak, de ezúttal hátrafelé, és a TANÁR is a beléptekor eljátszott mozdulatait játssza vissza, amint az a visszapergetett filmen lenni szokott. Az ÖREGEMBER odacsoszog az asztalhoz, és kezével félénken a kancsó után nyúl, de az ELSŐ NŐ fenyegetően felé néz, és nemet int a fejével. A FIATALEMBER ekkor leejti a narancsot, s ő is, a NŐK is megmerevednek. Az öreg most bizonytalanul ismét a kancsó felé nyúl, majd visszahúzza a kezét és habozva elindul a leejtett narancs felé. Néhány lépés után megáll, lassan visszamegy, kinyújtja kezét a kancsó után, és vizet önt abból egy üveg pohárba. A poharat mohón a szájához emeli, de látszik, hogy küzd magával, visszahúzza, majd ismét a szájához emeli, végül elszántan visszaönti a vizet a kancsóba, a poharat is a helyére teszi és botjára támaszkodva elindul a narancs felé. Felemeli azt, és visszateszi a FIATALEMBER kezébe. Újra gombolyítani kezdenek a NŐK, amint a FIATALEMBER gépies mozdulatokkal dobálni kezdi narancsát egyik kezéből a másikba. Az ÖREGEMBER visszabotorkál az asztalhoz, kérdően és kérően a kancsó felé nyúl, miközben az ELSŐ NŐRE néz, aki némán és kérlelhetetlenül nemet int fejével. Az ÖREGEMBER szomorúan a hintaszékéhez megy, és beleül. Kinyújtja kezét, kívülről egy kispárna repül bele, ezt körülményesen elhelyezi maga mellett vagy alatt a többi párna mellé, és hátradől a székben. Minden elcsendesül, csak egy óra tiktakolása hallatszik, s erre az ütemre dobálja narancsát a FIATALEMBER. Közben az előbbi DIÁKOK párosával lemennek a nézők közé, és ott elszóródva néhány narancsot osztanak szét azok között, majd a színpadon át visszatérnek a kulisszák mögé. Ekkor előbb halk, majd egyre hangosabbá válva, az óra zaját elnyomó orgonaszó hallatszik, és

egy tengerészruhába öltöztetett KISLÁNY jön be jobbról, szépen megfésült hajában masni, a kezében tábla, amelyet — miután illedelmesen meghajol a nézőtér felé — maga elé (vagy maga fölé) tart. Olvasható, nagy nyomtatott betűkkel ez áll rajta: „NAGYPAPA ISMÉT

ÁLMODIK". A KISLÁNY jobbra kimegy, az orgonaszó lehalkul, végül az óra hangjával együtt egészen eltűnik. Közeledő énekszót hallani,

balról belép a már látott VADÁSZ (szembetűnő gondosan kipödört nagy bajsza), de ezúttal tollas kalappal a fején, zöld vadászruhában. A vállán puska, hátizsák lóg a hátán, kezében horgászbótot visz. Amikor a színpad közepére ér, hátul kigyullad a faliórát megvilágító fény, a VADÁSZ némán az órára bámul, amíg a fény ki nem alszik. Ezután tagjait nyújtóztatva, nyögdecselve leül, gondosan maga mellé helyezi horgászbótját, és leveszi a hátizsákját, de a puskát a vállán hagyja. A hátizsákból egy üveg bort vesz elő, és rögtön többször is iszik belőle néhány kortyot, jólesően cuppantgatva közben. Majd az üveget maga mellé teszi, újságot vesz elő a zsebéből, szétteríti és ráül. Bedugja ujját az előtte folydogáló képzeletbeli patakba, és visszarántja: *Tyű, de hideg!* Horgászbótja után nyúl, s bibelődni kezd vele. Balról és jobbról is egy-egy pléhdarabot dobnak a színre, nagyot csörren, a VADÁSZ felnéz.

Jobbról megjelenik ROZÁLIA, húsz év körüli, csábítóan kifestett miniszoknyás lány, hosszú haja minduntalan a szemébe hullik, ezért sűrűn félrerántja fejét. Kezében összecsavart pokrócot hoz. Sötét lesz, egy fénysugár ROZÁLIA alig takart lábára irányul, majd átvándorol a hintaszékben alvó ÖREGEMBERRE, aki álmában meglátta ROZÁLIÁT, s elmosolyodik, régi emlékekről álmodik nyilván. A színpad néhány másodperc múltán az előbbi fénybe kerül, a VADÁSZ kimeresztett szemmel bámulja ROZÁLIA lábát, miközben az hozzálép.

ROZÁLIA: (kihívóan, kedvesen mosolyogva): *Óóóó, ohohó, kedves VADÁSZ úr, ohohó, könyvek, könyvek?*

VADÁSZ (egy kicsit zavartan, de barátságosan felnéz, hellyel kínálja ROZÁLIÁT): *Tessék, tessék, drága ROZÁLIA kisasszony, tessék, csak tessék (leteszi maga mellé a horgászbótot, amelyet addig a kezében tartott), tessék, csak tessék, tessék...*

ROZÁLIA (lassan kibontja és szétteríti a magával hozott pokrócot, s letelepszik a VADÁSZ mellé): *Nos, nos, hogy s mint? Könyvek? Könyvek, látom, könyvek, könyvek, kedves VADÁSZ úr, könyvek? Hát merről is fúj valójában a szél, hát ha könyvek, hát merről is vajon, no merről?*

VADÁSZ (szinte bocsánatkérően széttárja karjait): *Sajnos, még tegnap, még tegnap sajnos, éppen nagymosás után, amikor ágyba készültünk a feleségemmel. Mondtam is, hogy lámpa, meg miegymás, meg lámpa, de sajnos, még tegnap...*

ROZÁLIA (kedvesen mosolyogva, egy kicsit meglepődve): *Lámpa? Lámpát mond csakugyan? A felesége még mindig nem jött rá a dologra?*

VADÁSZ (el szeretné terelni a beszéd fonalát, kényelmetlen neki a téma): *No és? Az a lényeg, hogy ma szép idő van, és kimerészkednek a nyulak!*

ROZÁLIA (huncutul): *Szóval azt mondja, hogy lámpa? No, de azért én is megfésülködtem ám ott, én is megfésülködtem ott... (Beszéd közben a VADÁSZ vállát kezdi simogatni, majd lassan leveszi róla a puskát) Bizony, úgy ám, kedves VADÁSZ úr, úgy ám... (Szünet, amíg egy ideig kihívóan a VADÁSZ szemébe néz):*

... A napszemüvegem sem kirándulások alkalmával, ezért hozom mindig ezt a pokrócot is magammal.

VADÁSZ (közelebb húzódik ROZÁLIÁHOZ, átül újságpapírjairól a pokrócra): *A pokrócot? Azt mondja, ezért hozza magával a pokrócot is?*

ROZÁLIA (a kezében levő puskát nézegeti, a vállához emeli, körbe-körbe céloz vele, tudatosan kétértelműsködik): *Nehéz nyulat löni, kedves VADÁSZ úr? Nehéz nyulat löni?*

Közben balról észrevétlenül bejön a SRÁC, farmernadrágban, hosszú, szemébe lógó hajjal, tizenkét-tizennégy éves lehet. Féloldalt áll, csak az egyik keze látszik, labdát tart benne. Kimeresztett szemmel nézi a puskát, időnként felénken a VADÁSZRA sandít, és áhítatosan végigméri az öltözékét.

VADÁSZ: *Könyvek-lámpa-erdő... (Elgondolkozva) ...könyvek-lámpa-erdő... Hát nem érdekes? Képzeld csak el: a feleségem otthon krumplit hámoz, itt meg könyvek-lámpa-erdő.*

ROZÁLIA (körbeforgatja a vállához emelt puskát, mintha alkalmas célpontot keresne, hogy kipróbálja céllovő tudományát): *Azt mondja, a felesége? Képzeld, Bella néni már számtalanszor nekem is, de hát tudja már, milyen gondtalan az ember. (Hallhatóan felhúzza a puskán a kakast, a VADÁSZ helyeslően bólogat az előbb elmondottakra, figyelmesen nézi ROZÁLIÁT, egyikük sem vette észre a SRÁCOT.) Tudja már, hogy az ember milyen gondtalan... milyen gondtalan... (Figyelmesen, a nyelvét is kinyújtva a nézőtér fölé céloz a puskával, csend van, a VADÁSZ is a puskacső irányába néz, közel húzódik ROZÁLIÁHOZ, és segít neki a célzásban. Még mindig nem tudnak a mellettük álló SRÁCÉRŐL, aki most hirtelen felemeli eltakart kezét, és gyors egymásutánban kettőt lő a benne levő riasztópisztolyból, majd nagy lábdobogással kiszalad jobbra. ROZÁLIA és a VADÁSZ ijedten megrezzennek.)*

VADÁSZ (hogy zavarát palástolja, dühösen felugrik, és öklét rázva kiabál az elfutott SRÁC után): *Könyvekkk! Köönyveeeek! KÖÖNNYVEEEK! Könyvek-könyvek-könyvek!*

ROZÁLIA (a pokrócon ülve csillapítja): *Dehogyis napsugár, kedves VADÁSZ úr, dehogyis napsugár, még csak az hiányozna, ugyanugyan, hová gondol, hová gondol, no üljön már le, üljön le már, no!*

VADÁSZ már nem kiabál, de még mindig bosszankodva néz a gyerek után, rosszállóan dünyög.

ROZÁLIA (leteszi maga mellé a puskát, és kezét nyújtja a VADÁSZ felé): *No, üljön már le, üljön csak le és nyugodjék meg, no, jöj-jön csak hozzám Bella néni vén pokrócára, Bella néni jó kis pokrócára, és ne felejtse el, ne felejtse el, hogy én is megfésülködtem ám ott, én is ám...*

A VADÁSZ, még mindig láthatóan bosszankodva az előbbi incidensen, leül ROZÁLIA mellé, aki incselkedően a vállát simogatja, majd a VA-

DÁSZ sűrű bajszával kezd játszani, pödörgeti, grimaszokat vág, s lassan a VADÁSZ is mosolyogni kezd, ROZÁLIA haját kezdi simogatni.

Újra egészen sötét lesz, fénysugár világítja meg a mosolygó ÖREG-EMBERT, aki láthatóan beleéli magát álmába, ellágyulva motyogja: *A hajad édes... a hajad... ne vágasd le sosem... a hajad ne... a hajad... a hajad... Az öregről a falióra ugrik a fény (az órán fél öt múltott öt perccel, majd néhány másodperc múlva a FIATALEMBERRE, aki rendületlenül dobálja a narancsot egyik kezéből a másikba. Óra tikkolását hallani, a narancs monoton ütemre repül egyik kézről a másikba és vissza.*

Az előbbi megvilágítás, ROZÁLIA és a VADÁSZ incselkednek egymással, a VADÁSZ merészebbé válik, keze lejjebb csúszik, tapogatni kezdi ROZÁLIÁT, aki álszemérmesen védekezik: *Nonnono... nononono... a lámpa... nono... ne, hiszen a felesége, a felesége...* (de lanyha védekezése egyre gyengébb lesz, inkább már csak magának suttogja egy ideig): *...csak meg ne tudja a férjem, meg ne tudja a férjem... lámpa, könyvek, a felesége otthon... nagymosás tegnap, tegnap lámpa... Megcsókolják egymást, előbb félénken, majd mind bátrabbá válnak, tapogatni és simogatni kezdik egymást.*

Sötét lesz, a fényszóró megint az ÖREGEMBERT világítja meg, aki beleélve magát, mosolyog, és mondogatja: *A férjed? Ugyan, ugyan... a férjed éppen semmit sem fog megtudni, semmit sem fog megtudni, csak a hajad hagyd meg, édes, csak a hajad hagyd meg... A feleségem meg lámpa otthon könyvek...*

Néhány másodperc múlva ismét az előbbi megvilágítás, ROZÁLIA és a VADÁSZ egyre hevesebben csókolódnak, lefekszenek a pokrócra, a VADÁSZ mormolva furakszik ROZÁLIA mellébe, az pedig visít és nevet: *Jaj, a bajsza, VADÁSZ úr, a bajsza...*

Teljesen sötét lesz, csak ROZÁLIA visítózása és nevetése, meg a VADÁSZ mormolása hallatszik, majd a fénynyalább a FIATALEMBERT világítja meg, miközben továbbra is halljuk a nevetés és a hancúrozás zaját. A FIATALEMBER ekkor leejti a narancsot, a hangos koppanásra hirtelen megszűnik a zaj, de semmi sem mozdul. A fénysugár kíséri a FIATALEMBERT, amint az néhány másodpercnyi várakozás után lehajol a narancsért, és újra leejti. Színes fényszórók kezdenek el cikázni összebogozódva a színpadon, látni, hogy ROZÁLIA és a VADÁSZ felugranak a pokrócra, riadtan futkosnak ide-oda, a VADÁSZ a puszkáját és a horgászbóját keresi, ROZÁLIA a pokrócot igyekszik összehajtogatni, egymásnak futnak, megbotlanak a nagy riadalomban. Az erős fénysugár eközben a FIATALEMBEREN marad, s követi azt, amint gépiesen újra lehajol a narancsért, és megint leejti. A reflektorfény gyorsan átsiklik egy — időközben a bal előtérbe helyezett — konyhaszékre, amelyen régimódi, nagy csengős ébresztőóra kezd csörögni. A megvilágítás rajta marad, amíg a csörgés végül akadozva elhallgat. Egy ideig teljesen sötét van és csend, majd

meggyulladnak a lámpák, még látni, amint ROZÁLIA és a VADÁSZ holmiját cipelve sietve eltűnik a színpadról, az ÖREGEMBER kellenlenül fészkelődve és nyögdecselve felébred, körülnézve észreveszi a földön heverő narancsot, és sétatotja után nyúlva feltápaszkodik a hintaszékből. A NŐK felé néz, akik megmerevedtek abban a helyzetben, amelyben a narancs leesésének pillanatában voltak. Megindul a narancs

felé, de közben kivilágosodik a háttérben a nagy falióra, öt órát üt éppen. Az ÖREGEMBER mozdulatlanul nézi, amíg látható, utána elcsoszog a narancsig, felemeli, s a FIATALEMBER nyújtott kezébe teszi. Az a szokott felhúzott mozdulatokkal dobálni kezdi egyik kezéből a másikba, az ÖREGEMBER pedig elcsámborog az asztalig, ahol a narancsdobálással egyidőben újra megkezdődik a gyapjúgombolyítás. Az öreg nehézkesen kinyitja az asztalfiókot, kotorászni kezd benne. ELSŐ NŐ leteszi a gombolyagot, egy pohár vizet tölt ki, és az ÖREGEMBERNEK nyújtja, aki mohón kihörpinti a folyadékot, hálásan az ELSŐ NŐRE tekint, majd az asztalfiókot nyitva hagyva odacsoszog hintaszékéhez, és beleül. Az ELSŐ NŐ becsukja a fiókot, felveszi gyapjúgombócát, és gombolyítani kezd. Az ÖREGEMBER kinyújtja kezét székéből, kintről újabb kispárna repül be, ezt is gondosan elhelyezi a hintaszékben, és megkísérel aludni, de ez láthatóan nem sikerül neki. Néhány másodpercnyi fészkelődés és helyezkedés után megint feláll, és az asztalhoz csoszog. A kancsóra, majd az ELSŐ NŐRE néz kérően, de az komoran nemet int a fejével, ezért az ÖREGEMBER szomorúan visszakocog székéig, óvatosan leül a kispárnák közé, és kinyújtja kezét, kintről még egy kispárna repül be, ezt a feje alá teszi gondosan. Végül újra elcsendesedik, de a szemét nyitva hagyja.

Teljesen sötét lesz, egy fénysugár a narancsot dobáló FIATALEMBERRE vetődik és óra tiktakolása hallatszik. Eközben a nézőtéren kigyulladnak a lámpák, ROZÁLIA és a VADÁSZ lejön a nézők közé, és néhány narancsot oszt szét azok között, majd a sötét színpadon át visszamennek a kulisszák mögé. A nézőtéren is elalszik a megvilágítás, újra csak a narancsot dobáló FIATALEMBERT látni és óratiktakolást hallani a narancsdobálás ütemére. A narancs leesik, a tiktakolás is azon nyomban megszűnik. A színpad megint a korábbi megvilágításba kerül, mindenki megmerevedett, az ÖREGEMBER is mozdulatlanul, nyitott szemmel ül a hintaszékben, a szín közepén pedig ISMERETLEN ül a közönséggel szemben, fekete, magas nyakú pulóverben, fekete nadrágban van. Fordítva ül támlás székén, illetve rákönyököl annak maga elé fordított támlájára, és mozdulatlanul szemléli a közönséget. A FIATALEMBER lehajol a narancsért, megint kiejti a kezéből, de a koppanásra ismét mindenki mozdulatlan marad. A fény elalszik, de rögtön ismét felgyullad, minden továbbra is változatlan. Az

ISMERETLEN (barátságosan, a narrátor magyarázó hangján beszélni kezd a közönséghez): „Az ember elhányja csikófogait, és néz a semmibe, ahol az élet beleharap a saját farkába” — Kassák Lajos. (Szünet) „Mindig a legrégebbi emlékek a legszebbek” — Simone de Beauvoir. (Szünet, fürkészően nézi a közönséget) Nem gondolják? Nem? (Szünet) No, jó, jó, tudom, hogy önök közül sokaknak nem volt gyerekszobája, de azért bizonyára szívesen elfogadnák most azt a gyerekszoba nélküli gyerekkort is. (SRÁC jön be balról, s labdáját a padlóhoz ütögetve átmegy a színen, eltűnik jobbra.) Vagy emlékeznek... kövessenek meg banalitásomért: emlékeznek még az első szerelemre? Az első, félénk csókra? Nem emlékeznek már? (Szünet) Még sosem sírták vissza álmaikban azokat a fiatalkori órákat? Amikor még boldogok lehettek és idealisták, ha csak percekre is? Nem sírták még vissza a fiataloságukat? A szabad-

ságukat? (Szünet, felrezen, gúnyosan mosolyog önmagán is, hogy ilyen közhelyekbe feledkezett. De amikor a közönségre néz, fáj neki, hogy más is mosolyog ezen.) *Mosolyognak? Ugye, milyen elcsépelet mindez? De talán éppen azért elcsépelet, mert túlságosan is sokat gondolnak rá. És önök, akik most a leggúnyosabban mosolyognak, akik most öltönyt húztak és nyakkendőt kötöttek erre az „ünnepélyes alkalomra”, hogy elérjék megszűvasodott érzéseiket és eltereljék a figyelmet repedezett szemükről, önök, akik most gondosan igyekeznek elkerülni minden kis feltűnést, önök emlékeznek még arra az időre, amikor szégyenkezés nélkül csókolódzhattak az utcán kedvesükkel? (A már egyszer megjelent HIPPI-PÁR jön be lassan balról, virággal, láncokkal, kacatokkal teleggatva, szenvedélyesen csókolódnak, ölelik egymást, majd kézen fogva kiszaladnak jobbra) Végigmennének ma a belvárosban a feleségükkel csókolódzva? Mit is mondanának az emberek, ugye? Végigmenni egyáltalán az utcán a feleségükkel? Önök, akik ujjal mutogatnak az önfeledt boldogsággal csókolódzó szerelmespárokra? Önök, akik elmúltot fiatalságuk utáni tehetetlen dühükben hápognak, ha egy érdekesen öltöző nőt vagy egy hosszú hajú férfit látnak? Akik kényelmetlenül mocorognak a székiükön, ha végig kell nézniük egy csókolódzást a színpadon? Emlékeznek még a fiatalágukra? (A SRÁC és a két HIPPI egymást kézen fogva — SRÁC a középen — nevetve és kiabálva végigszaladnak a színpadon) Emlékeznek még az első szerelemre? És az utolsóra? Önök, akik most nyakkendőt kötöttek, és akik cukorkát eszegetnek, unva a dumámat? Rá tudnak-e még egyáltalán lelkiismeret-furdalás nélkül nézni a feleségükre? Szeretnek-e még egyáltalán valakit? Vasárnaponként kimennek sétálni a parkba vagy a Duna-partra, nyakkendőt kötnék, vasalt öltönybe bújtatják elkopott testüket, kalapot tesznek kiegészítő fejükre, megbámulják a fura öltözékű nőket és a hosszú hajú férfiakat, feleségük elmeséli, mit pletykált a vállalatban részeges férjéről a Petrovićné. (A SRÁC ismét bejön balról, és labdát ütögetve a padlóhoz megy jobbra) Hát elfelejtették már, mit fogadtak meg fiatalágukban? Vagy talán nem is fogadtak meg semmit? (Rögtön a SRÁC után a két hippi jön be balról, egymást kézen fogva átfutnak a színpadon, nevetnek, leejtenek egy virágot. AZ ISMERETLEN feláll a székeről, a virághoz megy, felemeli. Megszagolja, majd elmosolyodik és a közönségre néz) Már nem emlékeznek az első szerelem csókjaira? Nem hagytak virágot maguk után? Hogy nyugodtabban köthessék fel nyakkendőjüket, felperszeltek minden emléket maguk után? (Az ISMERETLEN ismét a székhöz sétál a virágszállal játszadoxva, de nem ül le, a közönségre néz szótlanul, majd mintha szöveget olvasna fel:) „A házasság nem ment fel a szerelem alól” — Chapelain. (Szünet) „Ma nem nyert a tombolán” — Fülöp Gábor, 1970. március tizenkilencedikén. (Újra megszagolja a virágot, és mosolyogva a közönségre néz.)*

A megvilágítás elalszik, s amikor néhány másodperc múltán ismét világos lesz, az ISMERETLEN már eltűnt a színpadról. A FIATALEMBER megint lehajol a narancsért, és leejti. Az ÖREGEMBER továbbra is mozdulatlan marad, elmerengve a távolba réved. A háttérben láthatóvá válik a nagy falióra, a MÁSODIK NŐ leteszi a karjáról a fonalat (az ELSŐ NŐ mozdulatlan), és némán a narancsig sétál, felveszi (az órát megvilágító fény kialszik). A FIATALEMBERHEZ viszi, a kezébe akarja tenni, de hirtelen meggondolja magát, és a narancsot megtartva

néhány lépést tesz az asztal felé. A FIATALEMBER kifejezéstelen arca ezúttal először árul el érzelmet, haragszik, amiért nem kapta vissza a narancsát. A MÁSODIK NŐ nézi, visszamegy hozzá, gyengéden megsimogatja az arcát, megint elindul az asztal felé. Néhány lépésre a FIATALEMBERTŐL megáll, és hámozni kezdi a narancsot, közben szeretetteljesen néz a FIATALEMBERRE, aki az előbbi haragja után most elszomorodik, majd amint a MÁSODIK NŐ egyre többet hámoz le a narancsból, hangos zokogásba tör ki. A keze továbbra is kinyújtva, a teste merev bábutest, de rázkodik a zokogástól. A MÁSODIK NŐ közben meghámozta a narancsot, és gerezdekre osztva enni kezdi, majd hirtelen gondol egyet, a FIATALEMBERHEZ megy, homlokon csókolja, és megkínálja egy gerezddel, de az durcásan elrántja a fejét, haja a homlokába hullik. A MÁSODIK NŐ újra gyengéden végigsimogatja az arcát, és a narancsot eszegetve megindul az asztal felé.

Teljesen sötét lesz, kattogás hallatszik, ezúttal csak mintegy tíz másodperc múltán gyulladnak ki ismét a lámpák. A színpad hangulata egészen megváltozott. Mozgalmas, s a mozgástól, az élettől sugárzik minden. Az ELSŐ NŐ a színpad eddig homályos, most megvilágított szélében varrógépen dolgozik (ettől a kattogás), a MÁSODIK NŐ körbesétálva *banánt* eszik, a kezében seprő. Az ÖREGEMBER pipázva hintázik székében, szemüveget visel, újságot olvas, halkán, de hallhatóan dünnög valamilyen politikai cikket, mondjuk, néhány frázist a közkeletű háborúról. A FIATALEMBER atlétatrikóban tornázik, karjait ütemesen lengeti, majd úgy tesz, mintha szaladna. A haja összegubancolódt, szájában rágógumin csámcsog.

Az ÖREGEMBER egy idő múltán felkel székéből, sétabotja után nyúl, és az asztalhoz csoszog. Zavartalanul vizet tölt egy üveg pohárba, kiissza, visszaindul a széke felé, de meggondolja magát, önt még egy pohár vizet, ennek csak a felét issza meg, a poharat leteszi a tálcára, és a száját nyalogatva elindul a hintaszékéhez. Lassan odacsoszog, leül, és kényelembe helyezve magát, megint olvasni kezd, pipával a szájában.

Jobbról csengetés hallatszik, senki sem reagál rá, mindenki úgy tesz, mintha semmit sem hallott volna. A csengő újra szól, ezúttal hosszabban, élesebben. A MÁSODIK NŐ leteszi a seprőt, és a banán maradványait rágcsálva kimegy ajtót nyitni.

Az ISMERETLENEL lép be, aki magnetofont hoz a kezében. Hangosan köszön: „*Jó napot kívánok!*” Az ÖREGEMBER egy pillanatra felnéz az újságjából, a pipát is kiveszi szájából, de utána zavartalanul tovább olvas, a politikai cikket dünnögi. Az ELSŐ NŐ is abbahagyja egy szempillantásra a varrást, és felnéz szemüvege mögül a látogatóra, gépe azonban csakhamar tovább zakatol. Az ISMERETLEN egyenesen a FIATALEMBERHEZ lép, bólint neki, mire az abbahagyja tornagyakorlatát, és hasra fekszik a földön, miközben az ISMERETLEN leteszi mellé a magnetofont, leveszi a födelét, a kivezetőt valahol a kulisszák mögött áramba dugja, bekapcsolja a készüléket, majd bemelegedése után megindítja a tekerestet: *Egy-kettő... egy-kettő... egy-kettő... egy-kettő... —* hallatszik arról tempós, vezénylő hangon. A FIATALEMBER e vezényszóra kinyújtja karját, és felemelkedik a földről, majd újra visszahull, ismét felemelkedik, ismét visszahull, a klasszikus torna gyakorlatot végzi. Miután ötször megcsinálja ugyanezt, feláll, és a mellette álló ISMERETLENRE néz várakozva. Ez jóindulatúan meg-

simogatja a FIATALEMBER fejét, kimegy egy pillanatra, és egy fehér köpennyel tér vissza, amelyet felsegit a FIATALEMBERRE, ezután lassan összecsomagolja a magnetofont — a FIATALEMBER készségesen segédkezik neki —, végül távoztában barackot nyom a FIATALEMBER feje búbjára, és egy narancsot ad neki. Ez örömteljes arccal ismét a régi helyére ugrik, felveszi a bábu-gépember pózát, és ütemesen dobálni kezdi a narancsot. Hangos óratiktakolást hallani. Az ELSŐ és a MÁSODIK NŐ erre sietve abbahagyja a munkáját, felveszik a sámlira tett fonalat, és megint gombolyítani kezdik azt, az ÖREGEMBER pedig rémulten eldobja magától az újságot és a pipát, gyorsan úgy tesz, mintha szundikálna. A varrógépet megvilágító fénysugár átsiklik a nagy falórára, ez éppen hetet üt méltóságos lassúsággal.

Amint az óra elütötte a hetediket, az óratiktakolás is megszűnik, s jobbról a tengerészruhába öltöztetett KISLÁNY, balról pedig a tengerészruhába öltöztetett KISFIÚ lép be tábláival. A színpad közepén találkoznak, egyszerre meghajolnak, és egyszerre emelik fel a táblákat. A KISLÁNYÉN ez olvasható szép nyomtatott betűkkel: NAGYAPA ÁLMODIK, a KISFIÜÉN pedig, szinte ennek folytatásaként: NAGYAPA ISMÉT ÁLMODIK. Miután a közönség elolvashatta a feliratokat, a KISLÁNY és a KISFIÚ újra illedelmesen meghajol, és arra távozik, amerről bejött.

Sötét lesz, kattogást hallani, s mintegy tíz másodperc múlva teljesen ugyanaz a helyzet, mint az előbb: Az ELSŐ NŐ a varrógépen dolgozik, a MÁSODIK NŐ banánt eszegetve sétál, a kezében seprő, az ÖREGEMBER pipázva hintázik a székében, újságot olvas, halkan dűnnyög, akárcsak az előbb. A FIATALEMBER atlétatrikóban tornázik, karjait ütemesen lengeti, majd úgy tesz, mintha szaladna. A haja összegubancolózott, rágógumin csámcsog.

Az ÖREGEMBER egy idő múltán felkel székéből, sétabotja után nyúl, és az asztalhoz csoszog. Zavartalanul vizet tölt egy üveg pohárba, ki issza, visszaindul a széke felé, de meggondolja magát, önt még egy pohár vizet, ennek csak a felét issza meg, a poharat leteszi a tálcára, és a száját nyalogatva elindul a hintaszékéhez. Lassan odacsoszog, leül és kényelembe helyezve magát, megint olvasni kezd, pipával a szájában.

Jobbról csengetés hallatszik, senki sem reagál rá, mindenki úgy tesz, mintha semmit sem hallott volna. A csengő újra szól, ezúttal hosszabban, élesebben. A MÁSODIK NŐ leteszi a seprőt, és a banán maradványait rágcsgálva kimegy ajtót nyitni.

Az ISMERETLENNEL lép be, aki magnetofont hoz a kezében. Hangosan köszön: „*Jó napot kívánok!*” Az ÖREGEMBER egy pillanatra felnéz az újságjából, a pipát is kiveszi szájából, de utána zavartalanul tovább olvas, a politikai cikket dűnnyögi. Az ELSŐ NŐ is abbahagyja egy szempillantásra a varrást és felnéz szemüvege mögül a látogatóra, gépe azonban csakhamar tovább zakatol. Az ISMERETLEN egyenesen a FIATALEMBERHEZ lép, bólint neki, mire az abbahagyja tornagyakorlatát, és hasra fekszik a földön, miközben az ISMERETLEN leteszi mellé a magnetofont, leveszi a födelét, a kivezetőt valahol a kulisszák mögött áramba dugja, bekapcsolja a készüléket, majd annak bemelegedése után megindítja a tekerceset: *Egy-kettő... egy-kettő... egy-kettő... egy-kettő... —* hallatszik arról tempós, vezénylő hangon. A FIATALEMBER e vezényszóra kinyújtja karját, és felemelkedik a földről, majd újra

visszahull, ismét felemelkedik, ismét visszahull, a klasszikus tornagyakorlatot végzi. Miután ötször megcsinálja ugyanezt, várakozásteljesen az ISMERETLENRE néz,

aki ezúttal szigorúan a földre mutat, és nem kapcsolja ki a magneto-
font: *Egy-kettő... egy-kettő... egy-kettő... egy-kettő...* A FIATAL-
EMBER savanyú arccal visszafekszik, és vezényszóra még ötször meg-
csinálja a gyakorlatot. Ezután megkönnyebbülten feláll, várakozástel-
jesen néz az ISMERETLENRE, aki ismét szigorúan a földre mutat, a
FIATALEMBER lefekszik, megint tornázni kezd: *Egy-kettő... egy-*
kettő... egy-kettő... egy-kettő...

Teljesen sötét lesz, egy fénysugár az ÖREGEMBERRE vetődik, ez
boldogan mosolyog álmában, és a száját mozgatja, mintha ő mondaná
a vezényszót. A fénysugár lassan a faliórára vándorol (amely éppen üt
egyet — fél nyolcat mutat), utána a két gombolyító NŐRE, majd ismét
a faliórára és a mosolygó ÖREGEMBERRE.

Néhány másodperc múlva a fény a FIATALEMBERRE tér át, aki
hosszú, magas gallérú fehér köpenyében monoton egyhangúsággal do-
bálja egyik kezéből a másikba a narancsot, a közben szüntelenül szóló
vezényszó ütemére.

a szép keresése

utazás a malraux-legenda körül

SZÁVAI JÁNOS

Kevés író akad, akiről az utolsó ötven évben annyit írtak vagy beszéltek volna, mint Malraux-ról, s mégis: alig tudunk róla valamit. Akad kritikus, aki azt állítja, hogy egész „életműve szinte első személyben íródott”¹, vagyis nemcsak vízióinak, hanem kalandos életének is a vetülete; életrajzának bizonyos pontjai mégis szinte teljes homályba vesznek²: Malraux a róla terjengő legendák, pletykák, rágalmak ellenére sem törődött sohasem e részletek helyreigazításával, s így e tekintetben szinte egyedül áll a XX. század francia írói között.

A Malraux-monográfiák szokatlanul keveset mondanak az író életéről, s még ebben a kevésben is jó néhány félreértés vagy tévedés található. (Vonatkozik ez azokra a magyar nyelvű kiadványokra is, amelyek Malraux-val foglalkoznak, így többek közt A XX. század külföldi írói c. lexikonra.) Pedig egész tevékenysége oly összetett és ellentmondásos, hogy megértéséhez, megbízható elemzéséhez feltétlenül szükségesnek látszik biográfiája kérdéses pontjainak a tisztázása.

Nem fogadhatjuk el ugyanis teljes egészében Malraux-nak azt a gondolatát, hogy az író nem annyira a „magánéletben”, mint inkább műveiben és tetteiben fejezi ki magát, s még ha el is fogadnánk, akkor is szükségünk van, mint visszonyítási alapra, az írói életrajz ismeretére. Malraux esetében ezenkívül bizonyos tények ismeretét fontossá teszi az író sajátosan elliptikus, szaggatott stílusa és elbeszélésmódja; e szaggatottság miatt ugyanis olykor nehezen érthetővé válik az író tulajdonképpen mondandója. Vonatkozik ez az *Antimémoires*-ra is, amelynek egyes részletei teljesen csak a biográfia ismeretében érthetők meg.

Malraux maga említi, hogy a legtöbb íróval ellentétben nem szereti, sőt gyűlöli saját gyermekkorát³, ezért aztán szinte sehol sem emlékezik

¹ Gaetan Picon: Malraux par lui-même, 11. l.

² Még az 1968. kiadású Dictionnaire de la littérature française contemporaine (Larousse) is azt írja, hogy az író életének első szakasza rendkívül titokzatos, s hogy ennek a titokzatosságnak a fenntartásához Malraux is jelentősen hozzájárult.

³ ANTIMÉMOIRES, 10. l.

meg róla; kamasz- és ifjúkoráról való ismereteink pedig a legutóbbi időkig főképpen korai regényeinek, a *Conquérants*-nak és a *La Voie royale*-nak legtöbbszörre önkényes értelmezésén alapultak. A 30-as, 40-es, 50-es évek Malraux-jának az élete már jórészt a nyilvánosság előtt zajlott: életútja e szakaszainál inkább csak az értelmezés jelent bizonyos problémát.

Az ifjú Malraux megismerésében három nemrég megjelent könyv lehet a segítségünkre: a belga André Vandegans rendkívül alapos, főként életrajzi és forráskutatással foglalkozó könyve⁴, egy amerikai kutató, Walter G. Langlois Malraux indokínai éveit vizsgáló és a korabeli sajtót gondosan feldolgozó tézise⁵, s végül Clara Malraux-nak, az író első feleségének az 1900—1928-as periódust bemutató háromkötetes önéletrajza.⁶ Mindjárt előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a három forrásmunka csak együttesen használható fel: ugyanis Vandegans, de különösen Langlois sokszor eléggé bizonytalan értékű szóbeli információkat használ fel hipotéziseihez, sőt állításaihoz (s lehet-e bizonyosságként elfogadni 30—40 éves és ráadásul *másokra vonatkozó* emlékeket?), míg magánál Clara Malraux-nál feltételezhetünk némi elfogultságot. Az eddigi monográfiák általában két forrásból merítettek: az egyik a *Hódítók* első német kiadását bevezető pár soros életrajzi jegyzet⁷, amelyről feltételezték, hogy Malraux tudtával készült, a másik pedig magának Malraux-nak Edmund Wilsonhoz, a híres amerikai kritikushoz intézett levele.⁸

Ha gondosan összevetjük mindezeket a forrásokat, akkor lassan kirajzolódik előttünk a húszas évek Malraux-jának valóságos alakja. Vandegans és Langlois rendkívül hasznos munkát végzett a korabeli párizsi és szaigoni sajtó anyagának a feldolgozásával, másrészt pedig a kortársak (mint pl. R.—L. Doyon, Paul Morand, Jean Prévost, Saint-Clair) emlékezéseinek az értékelésével; a legtöbb információt azonban mégiscsak Clara Malraux önéletrajza adja.⁹ A *Le bruit de nos pas* sok esetben igazolja a kutatók feltevéseit, máskor viszont megvilágosít addig még félig-meddig érthetetlen összefüggéseket, de ugyanakkor néha cáfolja Vandegans, de főként Langlois találgatásait. A források pontos összevetése másrészt azt is bizonyítja, hogy magának Malraux-nak a megnyilatkozásait sem szabad kritikátlanul elfogadnunk (gondolunk itt egyrészt a szaigoni lapokban 1924-ben megjelent interjúkra, másrészt a Wilson-féle levélre), mivel, úgy látszik, valóban hajlamos volt, amint arra Clara Malraux többször is utal, a tények kiszínezésére, felnagyítására, eltúlzására. A szaigoni lapnak adott nyilatkozatában például egy sziámi herceggel kötendő több tízezer dolláros műkincs-üzletről beszél, holott ilyesmiről, minden forrás egyértelműen bizonyítja, valójában sohasem volt szó. Ugyanebben a cikkben apjáról, aki valójában nem túlságosan jómódú üzletember volt, mint rendkívül gazdag és befolyásos emberről beszél. Még két helyen rajtakaphatjuk Malraux-t: 1925-ben

⁴ A. V.: *La jeunesse littéraire d'A. M. Pauvert*, Paris, 1964.

⁵ W. G. L.: *A. M., l'aventure indochinoise*. Mercure de France, 1967.

⁶ Clara Malraux: *Le bruit de nos pas* I., II., III. Grasset, 1963, 1966, 1969.

⁷ Lásd Vandegans i.m., 241. és 268. l. Az 1928-ban megjelent fordítást s az életrajzi jegyzetet Max Clauss, a későbbi náci író készítette.

⁸ Lásd Vandegans i.m., 240—241. l.

⁹ Clara Malraux 1921-től 1940-ig volt André Malraux felesége, s a váláskor megkapta a név további viselése jogát.

szaigoni lapjában, a *L'Indochine*-ben azt írja, hogy az érdekében kibontakozott párizsi kampány fő szervezője André Gide és Edmond Jaloux volt, holott a valóságban Gide és Jaloux csak aláírását adta, a petíciót az ifjú Marcel Arland hordta körül; másrészt pedig a tiltakozóknak a *L'Indochine*-ben közölt névsora bővebb, mint a *Les Nouvelles littéraires*-ben megjelent eredeti¹⁰, s a szaigoni névsor után ott olvasható Anatole France pár sora is, amelynek hitelességét semmi sem igazolja. Clara Malraux egy helyütt utal arra, hogy férje hasznosabbnak tartotta volna a gyarmatokon ismertebb nevű Anatole France és Claude Farrere aláírását. Malraux-nak ezek a túlzásai valószínűvé teszik, hogy a többi vitás kérdésben is inkább Clara Malraux információs állnak közelebb a valósághoz.

Vizsgáljuk most már meg sorra ezeket a vitás pontokat.

1. Vandegans és Langlois is feltételezi, hogy Malraux már első indokínai utazása idején kapcsolatba került az annami nacionalista erővel, és hogy amikor rövid párizsi tartózkodás után másodszer is Szaigonba utazott, ott a Jeune Annam elnevezésű nacionalista szervezet vezetője lett. Ezek az állítások az Edmund Wilson-féle levélen és a Clauss-féle életrajzi jegyzeten alapulnak, de maguk a kutatók is bevallják, hogy e kettőn kívül semmiféle dokumentum nem támasztja alá e hipotézisüket. Ezért inkább Clara Malraux elbeszélésének kell hitelt adnunk, amely szerint Malraux, Paul Monin haladó ügyvéd révén, valóban kapcsolatba került a nacionalista erővel, de ezek az erők — bár épp ők biztosították, gyűjtés útján, a Malraux-ék lapjához szükséges anyagi fedezetet — nem alkottak egységes szervezetet, és Malraux sohasem volt a vezetőjük.¹¹

2. Malraux életrajzírói ugyancsak Clauss és Wilson, másrészt pedig a *Hódítók* tematikája alapján feltételezik, hogy André Malraux részt vett az 1925-ös kantoni forradalmi eseményekben, s hogy a Kuomintang kantoni szervezetének egyik vezetője, esetleg propagandistája volt (lásd a *Hódítók* Garine-ját). Vandegans ugyanakkor megjegyzi, hogy a Kuomintang vezetőinek névsorában sehol sem szerepel Malraux neve.

Ismét csak Clara Malraux állítására kell hivatkoznunk, aki szerint a házaspár 1931-ben járt először Kínában.¹² A Kuomintaggal valóban kapcsolatban voltak, de nem Kínában, hanem Szaigon külvárosában, a kínaiak lakta Cholonban. A haladó kínai szervezetek erőteljesen támogatták Malraux és Monin napilapját, a *L'Indochine*-t, a lap viszont rendszeresen beszámolt a Kínában, s főként az Indokínához viszonylag közel fekvő Kantonban folyó sztrájkokról, összetűzésekről. Minthogy az indokínai kolónia szoros kapcsolatban állt a kantoni mozgalmakkal, Malraux állandóan tájékozódhatott azokról az eseményekről, amelyeket később a *Hódítók*-ban ábrázol.

Ha magát Kínát nem is, de a brit gyarmatot, Hong Kongot Malraux már 1925-ben megismerte. Amikor a nyomdák bojkottja miatt be kel-

¹⁰ Langlois naivitását jellemzi, hogy névsorában (i.m., 47. l.) a petíciót valóban aláírt Maurice Martin du Gard, a *LES NOUVELLES LITTÉRAIRES* főszerkesztője helyett, híresebb unokatestvére, Roger Martin du Gard neve szerepel. Langlois hitelesnek fogadja el Anatole France aláírását is.

¹¹ Lásd a *LE BRUIT DE NOS PAS III.* kötetét (*Les Combats et les Jeux*).

¹² Clara Malraux: *Le Bruit de nos pas III.*, 211–221. l.

lett szüntetniök a *L'Indochine* kiadását, feleségével együtt Hong Kongba utazott, hogy ott nyomdafelszerelést vásároljon. A várost épp megbénította a kínai alkalmazottak általános sztrájkja. Langlois, aki Clara Malraux-hoz hasonlóan beszámol erről az utazásról, feltételezi, hogy Malraux-ék kapcsolatba léptek a helybeli Kuomintanggal, s rövid időre átmentek a közeli Kantonba is. Clara Malraux elbeszéléséből más derül ki. Útban Szaigomból Hong Kongba, már a hajón véletlenül tudomásukra jutott, hogy a brit gyarmaton rendőrségi megfigyelés alatt fognak állni, ezért aztán Kuomintang-kapcsolataikat nem is keresték föl. Kantonba sem mentek át, hanem, amikor sikerült nyomdafelszerelést vásárolniok a jезsuitáktól, sietve visszautaztak Indokínába.

3. Egyes események megítélésében három forrásunk tájékoztatása egybevágh, vagy éppen kiegészíti egymást. Eléggé világos képet kapunk így többek között Malraux első indokínai útjáról, a kambodzsai szobrok ügyéről s a Pnom-Penhi perről. Itt ismét találhatunk egy olyan részletet, amely Malraux-nak a túlzásokra való hajlandóságát bizonyítja. A *La Voie royale*-ban ugyanis, mely kambodzsai expedíciójuk regényes változata, a dzsungelen való átkelést mint valami állandóan halálos veszedelemet írja le. Clara Malraux ezzel szemben azt írja¹³, hogy ő nő létére is nagyon jól győzte a nehézségeket, s az ő álláspontját támasztja alá egy amerikai romanista, Frohock könyvének ide vonatkozó részlete is.¹⁴

Mindezek után nincs más hátra, mint hogy megpróbáljuk összefoglalni André Malraux életrajzát, különösen életének első három évtizedét. Párizsban született 1901. november 3-án. Apja üzleti képviselő, jelentéktelen üzletember volt. A Malraux család Dunkerque-ből származik, az ősök hajósok voltak, még André nagyapja is, aki kis flottájának elvesztése után egy kétélű baltával hasította szét koponyáját.¹⁵ Malraux szülei hamar elváltak, a gyermeket anyai nagyanyja nevelte Bondyban. Apja később újra megnősült, második házasságából még két fia született. André ösztöndíjat kapott a párizsi Condorcet liceumba.¹⁶ Már tizennyolc éves korában kitűnt egészen rendkívüli értelmével és széles körű olvasottságával. Érettségi után egyetemre nem iratkozott, de szorgalmasan járta a könyvtárakat, s főként az irodalmat, a művészettörténetet, többek közt a keleti művészetek történetét tanulmányozta. Gyermek- és kamaszkoráról nem sokat tudunk. Bár apjával és anyjával is jó viszonyban maradt, nem szívesen emlékezett vissza ezekre az évekre: a *megalázottság* érzése maradt vissza benne, amint arról Clara Malraux több helyen is beszámol.¹⁷

Apja ugyan támogatta, mégis 1919—20 körül már igyekezett megállni a maga lábán: ismereteit hasznosítva, könyvritkaságokat vásárolt össze egy René-Louis Doyon nevű könyvkereskedőnek. Doyon kiadásal is foglalkozott, s Malraux az ő rövid életű folyóiratában, a *Connais-*

¹³ Le Bruit de nos pas II. Nos vingt ans. 142—157. 1.

¹⁴ W. M. Frohock: A. M. and the Tragic Imagination. Stanford, 1952. Idézi Vandegans i.m., 223. 1.

¹⁵ Antimémoires, 18. 1. Clara Malraux szerint nem öngyilkosság történt, hanem virtuskodás közben baleset. A nagyapa alakja felbukkan a *La Voie royale*-ban és a *Les Moyers de l'Altenburg*-ban is.

¹⁶ Clara Malraux a Turgot liceumról beszél.

¹⁷ Ezt az érzést fontos kiemelni, mert jelentős szerepet játszik az író további fejlődésében. Malraux szemében a gyarmati kérdés, a szocialista forradalom kérdése is főképp a megalázók és megalázottak viszonyának a függvénye.

sance-ban közölte első cikkeit. Hamarosan kapcsolatba került Max Jacobbal, André Salmonnal és az avantgarde irányzatok fiatal képviselőivel, s nem sokkal később egy kis kiadó, a *Sagittaire* „művészeti igazgatója” lett. Ritkaságokat adtak ki a kor legkitűnőbb festőinek az illusztrációival, köztük egy-egy tiltott, libertinus könyvet is, illegálisan.¹⁸ Malraux írt az *Action* című, szintén kérészerűtlen folyóiratba is, s épp az *Action* egyik bankettjén ismerkedett meg Clara Goldschmidtrel, akit néhány hónap múlva feleségül vett. Clara Németországból bevándorolt jómódú zsidó család lánya volt; a család Európa több városában rendelkezett bankházzal. Clara, apja halála után, anyjával és két fivérével egy auteuil-i villában élt. Idősebb bátyja részt vett a háborúban, s az ő elbeszélései harcos antimilitaristává tették Clarát. Irodalmi érdeklődése vitte közel az *Action* köréhez: minthogy jól tudott idegen nyelveket, fordításokkal próbálkozott. Goldschmidték egy nagybácsitól kaptak havi járadékot, de Clara, amikor férjhez ment, kikérte apai örökségét. A pénzt részvényekbe és értékpapírokba fektették, s rendszeresen játszottak a tőzsdén.¹⁹ Úgy látszik, eredményesen, mert 1921 és 1923 között állandóan úton voltak: jártak Olaszországban, Belgiumban, Csehszlovákiában, Görögországban, Észak-Afrikában. Közben megjelent Malraux első könyve, a *Lunes en papier*, egy nem túlságosan jelentős allegorikus mese. Ez a könyv igazolni látszik Clara állítását, amely szerint megismerkedésükkor André Malraux afféle könyvtárbújó tudóspalántának számított, senki sem sejtette benne a későbbi kalandort. Gondolkodására főként Nietzsche és Spengler filozófiája volt hatással: ateizmusa a nyugati civilizáció céljavesztettségének a felismerésével párosult. A kiutat ekkor még (ugyanúgy, mint pályája későbbi szakaszán) a művészetben kereste.²⁰ André és Clara Malraux Németországból hazatérve tudták meg, hogy egy tőzsdei krach minden pénzüket elvitte. Ekkor fogamzott meg Malraux agyában az indokínai út ötlete: tudományos publikációkban olvasott a Banteai-Brey-i romtemplomról, amelyet pár évvel azelőtt véletlenül fedezett fel egy archeológus, s amely azóta is feltáratlan maradt. Mivel e romok helyzete jogilag tisztázatlan volt, Malraux abban reménykedett, hogy ha sikerült néhány szobrot magukkal vinniök és gyűjtőknek eladni, a kapott összegből két-három évig bizonyosan meg tudnak majd élni. De az ázsiai útnak más céljai is voltak: a kalandvágy kielégítése, művészeti tanulmányok folytatása s a nyugati civilizáció összevetése a keletiekkel. Malraux 1923 őszén engedélyt kapott a hivatalos szervektől, hogy saját költségén kutatásokat folytathasson Kambodzsában. Feleségével és egy barátjával, Louis Chevassonnal novemberben Szaigonba utazott, onnét Kambodzsába mentek, ahol néhány napos kutatás után, egy öreg falusi segítségével, megtalálták a keresett romtemplomot. Malraux-ék kétnapi munkával nyolc kisméretű szobrot kiemelték a szentélyből, és visszaindultak Pnom-Penhbe. Amint utóbb kiderült, a gyarmatra való megérkezésük óta rendőri megfigyelés alatt álltak,²¹ s amikor a kambodzsai fővároshoz közeledtek, lopás vádjával

¹⁸ Clara Malraux és André Vandegans információja itt egybevág.

¹⁹ Ilyés Gyula regénye, a HUNOK PÁRIZSBAN remek képet ad az ACTION és más hasonló lapocskák tevékenységéről.

²⁰ „Marcel (Arland) és André hosszú beszélgetéseinek a témái ugyanazok voltak, mint az ALTENBURGI DÍÓFAK témái”. C. M.: Nos vingt ans, 58. l.

²¹ Mint mindenki, aki Indokínába látogatott.

letartóztatták őket, a szobrokat pedig elkobozták. A vizsgálat ideje alatt szabadlábban voltak, de nem hagyhatták el a várost.

Malraux tette talán valóban törvénybe ütköző volt, de mi sem lett volna egyszerűbb, mint hogy a gyarmati hatóságok erre előre figyelmeztessék. Mindössze huszonkét éves volt az expedíció idején, s bizonyára felbátorította az a tény, hogy a gyarmati tisztviselők nyíltan kereskedtek ugyanilyen „illegális úton” szerzett khmer műtárgyakkal.²² Ha pedig figyelembe vesszük az indokínai bíróságok elnézését a gyarmatosok és a csendőrök kegyetlenkedései, törvénysértései iránt, még kevésbé láthatjuk indokoltnak a szaigoni sajtó rágalomhadjáratát, s a bíróság szigorúságát, mely a hathónapos vizsgálat után tartott első fokú tárgyaláson háromévi fegyházra ítélte Malraux-t. Csakis arra gondolhatunk, hogy a baloldali értelmiségire, az „anarchistára”, aki már csak létevel is veszélyezteti a gyarmati gondolatot, kívántak így lesújtani példamutató módon. Közben a szaigoni lapok rágalmaikat átvették a párizsi és New York-i napilapok is.

Clara Malraux, aki ellen időközben megszüntették az eljárást, még az első per előtt hazautazott Párizsba, s főként Arland és Breton segítségével igyekezett a közhangulatot megfordítani. Doyon, Breton, Mauriac baráti hangnemű cikkei mellett az a petíció volt a legjelentősebb, amely a fiatal író tehetségét, elhivatottságát és nagy jövőjét hangsúlyozva, arra kérte a bíróságot, hozzon igazságos ítéletet.²³ A tiltakozás el is érte a várt eredményt: annak látán, hogy Malraux nincsen teljesen egyedül, a fellebbviteli bíróság egyévi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte.²⁴ Az ítélelethozatal után Chevassonnal együtt nyomban hajóra ült, és 1924 novemberében hazautazott Párizsba.

A letartóztatás és a másodfokú ítélet közt kényszerűségből Pnom Penh-ben és Szaigonban töltött tíz hónap döntő jeletőségű André Malraux emberi és írói fejlődésében. A párizsi bohémélet után először került szembe a „valósággal”: egyrészt azzal az erőszakszervezettel, amelynek ő is csaknem áldozatául esett, másrészt a gyarmatosító-gyarmatosított, megalázó-megalázott, kizsákmányoló-kizsákmányolt ellentéppárral, amely itt még ráadásul két különböző civilizáció ellentétéként is jelentkezett. Kora individualista civilizációja iránt való ellenérzése először ölthetett határozott formát. Paul Monin haladó szemléletű szaigoni ügyvéd révén kapcsolatba került az indokínai lakosság jogaiért küzdő csoportosulásokkal. Malraux azzal az elhatározással utazott haza Párizsba, hogy hamarosan újra Szaigonba megy, s Moninnal együtt haladó napilapot alapít.

A Malraux házaspár szakított Goldschmidtékkel, akik Clara válását követelték, s néhány hónapos párizsi tartózkodás után visszaindult Indokínába. Malraux neve jól ismertté vált a körülötte folyó sajtóhadjárat révén, másrészt pedig idősebb íróbarátai nagy reményeket fűztek jövőjéhez: valószínűleg ennek köszönhette, hogy a Grasset Kiadó elő-

²² Clara Malraux elmondja, hogy a szobrok elkobzása után Xa nevű kambodzsi szolgájuk megkérdezte tőle: akar-e egy másik, hasonló szobrot. Az igenlő válasza néhánynap múlva beállított egy régi khmer szoborral, de lelőhelyét nem árulta el.

²³ A tiltakozók közt szerepel E. Jaloux, J. Riviere, P. Pia, Gide, Jacob, Breton, Soupault, Mauriac, Mac Orlan, Aragon, Paulhan, du Bos, Maurois, Gaston Gallimard, Guy de Pourtales

²⁴ Malraux évekig küzdött a per újrafelvételért, az ítélet megsemmisítéséért; és végül, állítólag, anyagi okok miatt hagyta abba az utánjárást.

zetes szerződést kötött vele három könyv megírására.²⁵ A kiadó előlege és értékeik felszámolása fedezte utazásuk költségeit. Szaigonba érve rögtön hozzáláttak a lap szervezéséhez. A *L'Indochine* 1925 júniusában jelent meg először, csak franciául, mivel nem engedélyezték vietnami nyelvű kiadását; augusztusig 42 száma látott napvilágot. A lap elindításához szükséges összeget gyűjtés útján szedték össze. Malraux-n és Monin-n kívül négy vietnami munkatárs írta a cikkeket. Malraux-ék programja tulajdonképpen nem lépte túl a legális határokat, de az ottani tényleges helyzetben — amint azt a hatóságok viselkedése is bizonyította — forradalmi jellegű volt: a francia alkotmányban biztosított jogokat követelték Indokína lakossága számára is, vagyis az állampolgárságot, a sajtószabadságot, a szavazati jogot, a tanulás szabadságát²⁶. Függetlenségről tehát még nem volt szó, csupán azt követelték, hogy a tengerentúli területek is Franciaország egyenrangú részeivé váljanak.²⁷ A *L'Indochine* cikkei rendkívül élesen támadták a gyarmati hatóságok visszaéléseit; különösen Cognaque kokinkíni kormányzó volt a céltáblájuk. Egy-egy esetben, mint például egy földkiszajátítási ügyben, sikerült is győzelemre vinniök az annami parasztok ügyét. Sokat foglalkozott a lap a kínai forradalom eseményeivel, s a lap munkatársai szoros kapcsolatban álltak a choloni kínaiakkal. Paul Monin a helyi Kuomintang jogi tanácsadója volt, és valószínűleg Malraux is tagja lett ennek a szervezetnek. A *L'Indochine* állandó harcban állt a gyarmati kormányzatot kiszolgáló sajtótermékekkel, s a nyílt levél vagy paródia formájában jelentkező polémiákban Malraux nagyon is elemében érezte magát. Az adminisztrációs szervek persze mindent megtettek, hogy elhallgattassák a *L'Indochine*-t, s mivel betiltani nem tudták, a nyomdászt fenyegették meg, hogy megvonják állami megrendeléseit. A nyomdász engedni kényszerült, és a *L'Indochine* eltűnt. Malraux-ék ekkor Hong Kongba utaztak, s ott sikerült is nyomdafelszerelést vásárolniok; s így lapjuk, most már *L'Indochine enchainée* címen, saját kezűleg elkészítve újból megjelenhetett.²⁸ A munka egyik érdekes epizódjáról, szokásától eltérően, Malraux is megemlékezik pár évvel később²⁹; jelképesnek érezhette. A második lapindítás lehetetlennek tűnt, a Hong Kong-i angol betűkről ugyanis hiányoztak a francia ékezetek. A szerkesztőség tehetetlen volt, s ekkor a vietnami nyomdászok segítettek ki: állásuk és szabadságuk kockáztatásával egy éjszaka francia ékezeteket hoztak a nyomdájukból az érdekeiket képviselő lap szerkesztőinek.

Az adminisztráció támasztotta nehézségek miatt a lap csak rendszeretlenül és igen nagy küzdelem árán jelenhetett meg. Néhány hónapos küzdelem után Malraux elhatározta, hogy feladja erőfeszítéseit és hazatér Párizsba. Mintegy kétévi indokíni tartózkodás után 1925 utolsó nap-

²⁵ Valóban, Malraux három következő könyve (*La Tentation de l'Occident*, *Les Conquérants*, *La Voie royale*) Grasset-nál jelent meg, s csak az 1933-as *La Condition humaine* óta adja ki könyveit a Gallimard-háznál, amelynek pedig már a húszas évek vége óta vezető munkatársa volt.

²⁶ Ebben az időben vietnamiak csak a legkritikább esetben tanulhattak francia egyetemeken; a hanoi egyetem diplomáit a franciák nem ismerték el.

²⁷ Malraux csak 1933-tól válik a függetlenség szószólójává.

²⁸ 23 szám jelent meg 1925 novemberétől 1926 februárig.

²⁹ Előszó Andrée Viollis könyvéhez. A. V.: *Indochine* S. O. S. Paris, Gallimard, 1935.

jaiban szállt ismét hajóra Marseille felé. Párizsban hamarosan bekapcsolódott az irodalmi életbe: 1930-ig három könyvet jelentetett meg, s vezető munkatársa lett a Gallimard-kiadónak.

*

Itt egy pillanatra meg kell állnunk, hogy összefoglalhassuk az eddig elmondottak tanulságait. Az író ifjúkorának áttekintéséből főképpen az tűnik ki, hogy Malraux politikai szereplése a húszas években *kisebb jelentőségű* volt, mint azt kritikusan általában állítják; valóban jelentős tevékenységére majd a harmincas és negyvenes években kerül sor. Mindamellett e szereplését mégsem szabad alábecsülnünk, egyrészt, mert író társai közül jószerivel ő volt az egyetlen akkoriban, aki a gyakorlatban is igyekezett megvalósítani azt a mindenkitől hangoztatott elvet, hogy az író nem elégedhet meg pusztán az írással, az irodalommal, másrészt pedig azért, mert elősegítette világnézeti fejlődését, és alkalmat szolgáltatott máig is legjobbnak tűnő regényeinek a megírásához. Második megállapításunk az lehet, hogy Malraux regényeiben az önéletrajzi elemek általában kisebb szerepet játszanak, mint azt gondolni szokták, vagyis hogy ezek a regények nem csupán az átélt események riportszerű, krónikás leírásai, hanem nagy művészi gonddal megírt, rendkívül koherens alkotások, amelyekbe az átélt események, a másoktól hallott történetek és az író víziói egy nagyon következetes alkotói koncepció követelményeinek megfelelően épülnek be.³⁰

*

A *Hódítók* megjelenése óta³¹ Malraux ismert és elismert írónak számít, tevékenysége, utazásai körül tehát már koránt sincs annyi titokzatosság, mint előzőleg. Megpróbáljuk most röviden összefoglalni a következő évek eseményeit, s aztán egy-két vitás kérdéssel még külön fogunk foglalkozni.

Malraux 1926-tól többé-kevésbé a *Nouvelle Revue Française* köréhez tartozik, rendszeresen részt vesz a nyaranként Pontignyban tartott irodalmi dekadokon. „A társadalmi igazságosságért” vívott harc³² közel viszi a baloldalhoz: a harmincas évek elején a Nemzetközi Antifasiszta Bizottság és az Antiszemitizmus elleni Liga egyik elnöke lesz, 1933-ban Gide-dal együtt Berlinbe utazik, hogy átadja Hitlernek az európai értelmiségiek tiltakozását a Dimitrov-per ellen, 1933-ban jelenik meg az *Emberi sors*, mely végképp megalapozza világhírnevét. 1934-ben meghívták a Szovjetunióba a forradalmár írók kongresszusára. Egy évvel később egy pilóta barátjával együtt megpróbálta felderíteni Sába királynőjének mindmáig feltáratlan romvárosát; a repülőgép leszállni nem tudott, ezért csak fényképfelvételeket készítettek.³³ A spa-

³⁰ Mindez Lucien Goldmann igen alapos, ötletes tanulmányának a megállapításait látszik igazolni. Introduction a une étude structurale des romans de M. (Pour une sociologie du roman. Gallimard, 1964.)

³¹ Folyóiratban 1927, könyv alakban 1928.

³² Antimémoires, 125. l.

³³ Antimémoires, 33—105. l.

nyolc polgárháború kitérésre a köztársasági kormány segítségére siet: a külföldi repülőszázad parancsnoka. Megsebesül, gyógyulása után írja *L'Espoir* (1937) című regényét, amelyből nem sokkal később film is készült. 1938 és 1940 között Malraux eltávolodik a kommunistáktól, akikkel csaknem egy évtizeden keresztül működött együtt.³⁴ Részt vett a második világháború első harcaiban, megsebesült, fogságba esett, de sikerült megszöknie. Némi habozás után bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba; felajánlotta szolgálatait De Gaulle-nak is, de nem kapott választ. Berger ezredes néven egy jelentős ellenállási körzet parancsnoka volt. 1944 nyarán a németek elfogták, szerencséjére a szövetségesek előrenyomulása kiszabadította a toulouse-i börtönből. A francia csapatokkal együtt vonult be Németországba.

Miután egy ideig egy francia „munkáspárt” létrehozására gondolt, 1945-ben szembefordul az Ellenállás kommunista szárnyával, és de Gaulle híveihez csatlakozik. Tájékoztatásügyi miniszter de Gaulle első kormányában egészen a tábornok lemondásáig. 1947-től részt vesz az első gaullista párt, az R. P. F. szervezésében és propagandamunkájában, azonban az évek során a pártban lassan háttérbe szorul. 1950 és 1957 között jelennek meg művészettörténeti-művészetfilozófiai munkái. De Gaulle-lal együtt tér vissza a kormányba 1958-ban, előbb tájékoztatásügyi, majd kulturálisügyi miniszter. Utazik Dél-Amerikában, Indiában, Kínában, Japánban. Az 1963-as diákmozgalom és általános sztrájk idején, minisztertársaival ellentétben, megértő álláspontra helyezkedik: ebben az átmeneti válságban a nyugati civilizáció általános válságát észleli. Amikor De Gaulle lemond az elnökségről, Malraux is visszavonul a politikától. 1967-ben kiadja az *Antimémoires*-t, amelynek további három kötete csak halála után jelenhet meg, jelenleg, 1971 elején pedig az *Antimémoires*-nak azt az újabb részletét, amelyben De Gaulle-lal való utolsó találkozását beszéli el.

*

Malraux útja bővelkedik a váratlan fordulatokban. A két világháború közötti korszak egyik legsikeresebb és legnagyobb hatású regényírója 1940 óta nem írt több regényt; ugyanaz az ember, aki fegyverrel kezében harcolt a haladó erők oldalán, és akinek regényeiben a kommunista hősök a legszebb és legvonzóbb alakok, 1945 után ahhoz a De Gaulle tábornokhoz csatlakozott, aki külpolitikájának minden progresszív vonása ellenére, lényegében a konzervatív erők támogatásával került Franciaország élére. Dokumentumok hiányában persze csak megközelítő magyarázatokat adhatunk pálfordulásainak okairól.

De még mielőtt megkísérelnénk ezt a magyarázatot, ki kell térnünk egy olyan vádra, amely a magyar Malraux-irodalomban is felbukkant: arra, hogy egyes kritikusok, köztük még a perszonalista filozófus Emmanuel Mounier is³⁵, fasiszta nyomokat vélnek felfedezni Malraux

³⁴ De még nem lett antikommunista, mint 1945 után.

³⁵ „A Malraux probléma tulajdonképpen ebben áll: létezik-e vajon napjainkban más pesszimista politika, mint a faszizmus?” Emmanuel Mounier, Malraux, Camus, Sartre, Bernanos: *L'Espoir des désempérés*. Paris, Seuil 1953. 18. l.

könyveiben és tetteiben. A tettek ismeretében³⁶ semmiképp sem tekinthetjük megalapozottnak ezt a nézetet, s forrásait sem nehéz fellelnünk. Egyrészt a *L'Espoir* egy mondatáról van szó, amely szerint az olyan ember, aki tettrekész és pesszimista egyszerre, előbb-utóbb fasiszta lesz, hacsak nincsen mögötte a múlt hűsége; de vajon meghatározhat-e ez az egy mondat, kiszakítva dialektikus összefüggéséből, egy írói programot? s tekinthetünk-e a sok szereplő közül egyet, s éppen ezt az egyet, az író igazi szócsövének?³⁷ — másrészt pedig arról a kissé elhamarkodott megállapításról, hogy Malraux-t heroikus pesszimizmusa előbb-utóbb közel viszi majd ahhoz a politikai erőhöz, amelyet szintén egyfajta „heroikus” pesszimizmus jellemez, a fasizmushoz. Hozzájárulhatott ehhez a vádhoz De Gaulle tevékenységének első, sokszor felületes megítélése: a Szovjetunióban s a nyugati polgári demokráciákban sokáig fasisztaként vagy legalábbis potenciális fasiszta diktátorként jellemezték.

Kevesen vették ki részüket az antifasiszta harcból oly aktívan, oly lendülettel teljesen, mint Malraux, s tudjuk, hová vezetett azóta De Gaulle útja; a fasizmus vádját tehát, Gaetan Piconhoz hasonlóan, „nevetségesnek” kell tekintenünk.³⁸

Ami viszont a regényíró elhallgatását s Malraux-nak a baloldaltól a jobboldal felé való közeledését illeti, mindenekelőtt le kell szögeznünk egy alapvető tény: Malraux sohasem tartotta magát kizárólagosan írónak, mindig szükségét érezte annak, hogy tevékenyen kivegye részét kora legjelentősebb eseményeiből. Óriási népszerűségét, többek közt, épp ez biztosította: könyvei mögött olvasói ott érezték a tettek aranyfedezetét. Ha már most figyelembe vesszük tanulmányunk életrajzi összefoglalásának tanulságait, vagyis azt, hogy Malraux igazán jelentős közéleti szerepe csak 1933–34-től kezdődik, akkor megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a regényírás és a tényleges közéleti szereplés viszonya mintegy a fordított arányosságot idézi: amíg viszonylag kisebb szerepet játszik, mint például Indokínában, vízióit, tettvágyát regényeiben teljesíti ki, amióta viszont vezető szerepet játszott az Ellenállásban, s később politikus, államférfi lett, teljesen háttal fordított a fikciónak.³⁹ Pedig hívei s olvasói a háború után tőle várták az Ellenállás nagy regényét. Mindez persze csak részben magyarázhatja a regényíró sajnálatos elhallgatását.

Malraux-nak a forradalmi mozgalomtól való eltávolodása és a gaulista nacionalizmushoz való csatlakozása tagadhatatlan, s nehezen meg-

³⁶ A harmincas években vezető szerepet játszott az európai értelmiség antifasiszta mozgalmaiban, 1936-ban fegyveresen harcolt a Franco-fasizmus ellen, 1941 és 1945 között ismét életét kockáztatta a hitlerizmus elleni harcban.

³⁷ Maga Malraux a Gaetan Picon könyvéhez írott széljegyzetében így szól ehhez a kérdéshez: „A spanyol köztársaságiak és kommunisták oldalán harcolva olyan értékeket védünk, amelyeket EGYETEMESNEK tartottunk (s tartok). Az a francia nacionalista, aki Francóval harcolt, a spanyol nacionalizmust védte, s nem a magáét.” Gaetan Picon: Malraux par-lui-même. Seuil, 1958. 90. l.

³⁸ Gaetan Picon: i.m., 91. l.

³⁹ Ertelmezésünket látszik alátámasztani egy Gide-cikk: André Malraux: *L'Aventure humaine* (Terre des Hommes I-XII-1945.). „Emlékszem hirtelen izgatottságára a Cap d'Ail-on, amikor a reggeli lapok hírét hozták a perzsiak felkelésnek. Munkája, az a HARC AZ ANGYALLAL, amelynek vázlatosan megírt részeit előző este olvasta fel nekem, rögtön másodrendűvé vált. »Ha ott lennék!« Nem mondta ki, nem volt szüksége rá, hogy kimondja, hisz tekintetéből, feszültté vált arcából, egész lényének izgatottságából nagyon is jól kiolvashattam az őt folyton gyötrő gondolatot.”

magyarázható tény. A fő probléma itt inkább az, hogy jobb- és baloldali kritikuskai, miközben a nézetváltozás okait keresték s megpróbálták az *életmű folytonosságát* kimutatni, végül is részben meghamisították az ifjú Malraux arcképét. Pedig, ha el is ismerjük, hogy Malraux sohasem, egy pillanatra sem tette teljesen a magáévá a marxizmus filozófiáját, semmiképpen sem feledhetjük, hogy személyes elkötelezettségén túl, legszebb és legjelentősebb regényeinek a tematikájában sokban a kor forradalmi mozgalmának alapvető kérdéseit tükrözi.⁴⁰ Másrészt, ha van is némi igazság azokban a nézetekben, amelyek szerint már a korai Malraux-ból sem hiányoztak a nacionalista vonások, s hogy az író Nietzschéanus nézetei végül is közel vitték egy „vezérhez” s a hatalomhoz,⁴¹ nyugodtan rámutathatunk az ellentétes irányú tendenciákra is, vagyis a gaullista André Malraux haladó vonásaira, aki már 1945-ben úgy nyilatkozott, hogy „a franciáknak segíteniök kellene Ho-Si-Minhet”⁴², s aki a leglelkesebb híve volt a De Gaulle-i külpolitika haladó vonásainak.

Ha Malraux-nak a kommunista mozgalomtól való eltávolodását vizsgáljuk, akkor legelsősorban arra kell utalnunk, hogy sok más értelmiségihez hasonlóan — mivel mindig csak útitárs volt, rokonszenvező —, egy kritikus pillanatban, 1938—39-ben nem tudta, vagy talán nem akarta vállalni a Szovjetunió és az európai kommunista pártok pillanatnyi, szükség diktálta külpolitikáját. Kiábrándulását az *Altenburgi diófák* allegóriája festi: a narrátor apja, Victor Berger, az első török forradalom és az uralomra jutott Enver pasa mellé állt; megszervezi Enver turanizmusának propagandáját, e nagy eszme segítségével szeretnék ugyanis egyetlen hatalmas ázsiai birodalomba összefogni a török eredetű népeket. Amikor Berger ráébred, hogy a turanizmus szép eszméje mögött valójában Törökország államérdekei rejtőznek, kiábrándulva tér haza Európába. A turanizmus nyilván a kommunizmust jelenti nála, Törökország a Szovjetuniót, vagyis Malraux nem volt hajlandó megérteni a magára maradt Szovjetunió védekező lépéseit, főképp a német—szovjet megnemtámadási szerződést;⁴³ ennek a kérdésnek a részleteit most nem érinthetjük, tisztázásuk külön tanulmányt igényelne.

Malraux egyik kulcsfigurája a huszadik század irodalmának, jelentőségének, hatásának a fölmérése alapos körültekintést igényel. Ez a tanulmány nem a teljesség igényével készült, csupán néhány részletkérdést kívánt tisztázni, de fontos részleteket, amelyeknek pontos ismerete, úgy hisszük, nem nélkülözhető André Malraux írói és emberi portréjának megrajzolásakor.

⁴⁰ Lásd Lucien Goldmann idézett tanulmányát.

⁴¹ A folyamatosságot hangsúlyozza például Janine Mossuz: *André Malraux et le gaullisme*. Paris, Armand Colin, 1970.

⁴² *Antimémoires*, 121. l.

⁴³ Az *ANTIMÉMOIRES* is az internacionalizmus háttérbe szorítását veti Sztálin szemére. (126. l.)

a társadalom kérdez

dualizmus és elidegenedés

Interjú Roger Garaudyval

BRANKO PEIC

Roger Garaudy, a filozófus és esszéíró, nemcsak napjaink európai értelmiségének egyik legkiválóbb képviselője, hanem egyúttal olyan egyéniség is, akinek minden nyilvános fellépése a legélénkebb visszhangot kelti, s gondolatai a legkülönbébb, sokszor egészen ellentétes fogadtatásra találhatnak — a teljes tagadástól a kritikátlan magasztalásig.

Garaudy kíméletlen, lényegig hatoló átértékelésnek vetette alá a szocializmus mai folyamatait, s szenvedélyes bírálata, amellyel a szocialista társadalmi fejlődés kanonizált kategóriáit illette, de különösen az az elmélete, hogy a „nagy revíziót” a szocializmus imperativusává kell tenni, — ezt a francia filozófust kétségtelenül a szocialista elméleti gondolkodás egyik legizgalmasabb, legeredetibb mai művelőjévé avatja.

Garaudy útja, melynek során egyaránt érte dicséret és elmarasztalás mind a francia KP és az európai baloldal különböző áramlatai, mind pedig azok részéről, akik különféle politikai spekulációktól vezérelve, gondolatait és tételeit a szovjetellenesség kategóriájába sorolják, az egykori militáns sztalinistát olyan gondolati régiókba vetette, ahol már szinte egzakt értékítéletet mond arról a dualista társadalomról is, amelyben a munkásosztály győzedelmeskedett.

Legutóbbi belgrádi tartózkodása során a francia filozófus eleget tett munkatársunk kérésének, és válaszolt néhány kérdésére.

Bizonyára tudomása van arról, professzor úr, hogy „A szocializmus nagy fordulata” című könyve Jugoszláviában igen nagy érdeklődést váltott ki. Meg szeretném kérni, mondaná el, hogy az Ön alkotó kezdeményezései mennyiben függenek össze a mai „európai baloldal” történéseivel, és mennyiben tekinthetők a marx-lenini gondolat megkövesedett, „állami”, pragmatista színezetű alkalmazásával és elferdítésével kapcsolatos mélyreható felismerése eredményeinek.

Amennyiben a Franciaországnak és a tudomány és technika mai fokának megfelelő szocializmus-modell kereséséről van szó, úgy gondolom, hogy ez a probléma nem szűkíthető le az európai baloldaira, sem a marxizmus érlelmeszedésének egyik vagy másik vonatkozására.

Véleményem szerint a probléma lényege éppen az, hogy ne holmi eleve determinált ideológiából induljunk ki, hanem egy adott helyzetből, s ennek alapján elemezzük, melyek azok az új ellentmondások, amelyek a kapitalizmusban ma megjelennek, melyek azok az ellentmondások (a régiek, a Marx és Lenin által már felismertek közül), amelyek még fennállnak, és ebből kiindulva megpróbáljuk felderíteni, mi is kell hogy legyen a szocializmus egy fejlett ország számára.

Íme, ezért gondolkodtam annyit a jugoszláv példán: ez volt az első kísérlet a szocializmus sztalinai modelljének túlhaladására. A jugoszláv tapasztalat rendkívül tanulságos lehet számunkra, ha szem előtt tartunk két alapvető különbséget.

Először is nálunk, Franciaországban nem vetődik fel a soknemzetűség problémája, ami Önöknél, tudom, komoly fejtörést okoz.

Másodszor, számolni kell azzal a ténnyel, hogy a mi esetünkben olyan országról van szó, amelynek nem kell leküzdenie a fejletlenség nagy hendikepjét, s amellet nagyszámú és képzett munkásosztállyal, valamint a burzsoá demokrácia olyan hagyományaival rendelkezik, amelyek nagyjából ismeretlenek voltak a szocializmust építő kelet-európai országokban. Véleményem szerint ezek kedvező elemek számunkra, és ha nem óvakodnék a paradoxonoktól, azt mondhatnám, hogy az öngazgatás modellje alkalmasabb a mi körülményeinkben, mint Önöknél. Éppen ezért elismeréssel kell adóznunk Jugoszláviának, hogy volt erre hozzálátni az öngazgatás megvalósításához a legsúlyosabb feltételekben, míg a mi adottságaink lehetővé tennék, hogy már a kezdet kezdetén elkerüljük az itt észlelt nehézségek némelyikét.

Emlékeztetni szeretném az olasz KP-ban lezajlott vitákra, különösen Pajetta, Boffo, Berlinguer, Ingrao fejtegetéseire. E viták során valaki felemlítette Giorgio Amendola régi megállapítását: a nemzetközi munkásmozgalomban egyre inkább eluralkodik a diplomácia, a politika, taktika, a formalizmus, a pragmatista-utilitáris kombináció, a pillanat-diktálta döntés... Az Ön véleménye szerint ezek a (sajnos, úgy látszik, mind számosabb) praktikus kombinációk mennyiben terhelik meg az elméleti törekvéseket, az időszzerű, sürgető kérdések megválaszolását?

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban annyit mondhatok, hogy a munkásmozgalom nehézségeinek nagy része épp abból ered, hogy egyes hatalmon levő pártok az erő politikáját és nem az elvek politikáját folytatják. Az is igaz, hogy ez a jelenség nagy nehézségeket okoz az elméleti munka területén is.

Ezért anélkül, hogy vitába bocsátkoznék, különösen a Szovjetunióval, ami csak tovább szítaná a szovjetellenességet és az antikommunizmust s következképp az imperializmus és a reakció malmára hajtaná a vizet, elméleti kutatásaimban azt az elvet igyekszem követni, hogy az a szocializmus-modell, amely a mai fejlett társadalomnak megfelelne, olyan modell, amelyet még meg kell teremtenünk. Kétségtelen ugyanis, hogy a már meglevő modellek behozatala teljességgel lehetetlen. Más

szóval, érzésem szerint rendkívül fontos, hogy az országok egymás közötti viszonyában, még hozzá nemcsak a kapitalista és szocialista országok között, hanem a szocialista országok egymás közötti viszonyában is alapelveként alkalmazzák a békés koegzisztencia elvét, hogy ezáltal minden párt és minden ország a maga sajátos szükségleteinek és struktúrájának megfelelően építhesse a szocializmust.

Úgy találjuk, hogy az Ön bírálata az ún. sztalini dogmatizmusról nem sokban tér el azoktól a tételektől, amelyeket a francia kommunista párt fogalmazott meg a „Cahiers du communisme” 1962. 7—8. és 1966. 5—6. számaiban s amelyeket máig sem cáfoltak vagy vontak vissza.

Másrészt viszont Önt kizárták a francia KP soraiból és pártmegújító kezdeményezéseit úgy ítélték meg, hogy „objektíve az osztályellenességnek használnak”. Vajon ez esetben is praktikizmusról és pillanatnyi szükségletről van-e szó, szükségletről, amely nem talál időt arra, hogy túlhaladja önnön tévedéseit? És mi áll e tévedések mögött? Honnan származnak? Mik és milyenek a távlataik?

Meglepőnek tartom, hogy Ön nem lát lényegbeli különbséget a sztalini dogmatizmusról szóló ama bírálat, amely a francia KP 1962-beli hivatalos dokumentumaiban nyert megfogalmazást, meg az én mai bírálatom között. Én ugyanis a sztalini dogmatizmusra vonatkozó bírálatomban először is arra törekszem, hogy ne rójam fel személyesen Sztalinnak a rendszer torzulásait. Többször is kifejtettem, hogy Sztalin, az én véleményem szerint, inkább következmény, mint ok. Egyébként, úgy vélem, Togliattinak nagy érdeme, hogy közvetlenül a XX. kongresszus után ilyen alapra helyezte ezt a problémát, s érzésem szerint nagyon tévedtünk, hogy már akkor nem követtük. Most mindenesetre azon vagyok, hogy minél inkább igénybe vegyem azt az alapvető kritikát, amit Togliatti honosított meg ezen a területen.

Másodszor, a sztalini dogmatizmus bírálatában nem elégedhetünk meg a pusztán történelmi jellegű magyarázatokkal sem. Szóval nemcsak hogy nem elegendők azok a magyarázatok, amelyek Sztalin személyéhez kapcsolják az elferdüléseket, hanem egyszerűen nem elégíthetnek ki bennünket az afféle történelmi magyarázatok sem, hogy „...egy országban, amely a fejlettségnek olyan alacsony fokáról indult el, szükségzerű volt a hatalom forrásainak koncentrációja, s ez szükségképpen magával hozta a sztalinizmust”. Véleményem szerint nincs szükség efféle magyarázatokra. Bizonyítékul hadd hozzam fel Jugoszlávia példáját, egy olyan országot, amely szintén a fejletlenség hendikepjével indult, és mégis más utat választott.

A harmadik megjegyzésem: úgy érzem, hogy a sztalini dogmatizmus valóságos bírálatának felül kell vizsgálnia magának a szocializmus céljainak fogalmkörét is. Az a benyomásom, hogy az olasz párt ezen a téren is jelentős problémákat vetett felszínre. Luigi Lungo említette, hogy bár *a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése a szocializmus elengedhetetlen feltétele, de önmagában még nem elegendő feltétele*. Úgy gondolom, hogy ez esetben is magának a rendszer céljának felülvizsgálatáról van szó. Azért érdeklődöm annyira a kínai tapasztalat

íránt, mert úgy érzem, hogy valóságos alternatíváját mutatta fel a meglévő és ismert modelleknek. Éspedig nem csupán a kapitalista modelleknek, vagyis azoknak, amelyeket Galbraith egyik könyvében így jellemezett: „Az Egyesült Államokban minden úgy történik, mintha Szent Péter, mielőtt eldöntené, hogy a pokolba vagy a mennyországba utasítsa-e a jelentkezőt, ezt az egyetlen egy kérdést szegezné a mellének: „És mit tettél a bruttó nemzeti jövedelem növelése érdekében?””

Hangsúlyozni kell, hogy az eszközök olykor, végső fokon, elfedték a célokat, s a gazdasági javak növelése került előtérbe, ami magában véve helyes is volt, de olykor kizárólag csak erre helyeztek hangsúlyt, még a tőkés termelés törvényeit is elfogadva. Például amikor egy egész fejezetet gyártottak az ún. első szektor, azaz a termelési eszközök fejlesztésének elsőbbségéről a második szektor, illetve a fogyasztói javak termelése fölött. A kínai tapasztalat épp azt mutatja, hogy nagy gazdasági eredmény érhető el, még ha nem is fogadják el a profit gazdasági törvényeit, amelyeket egyébként Marx is a tőkés fejlődés törvényeiként fogalmazott meg, és sohasem tartotta őket a szocializmus alapjának.

Arról van tehát szó, hogy megtaláljuk és megfogalmazzuk az igazi alternatívát a „jövedelem vállalásával”, az öncélú fejlődés vállalásával szemben, amely egyúttal a tőkés rendszer fejlődésének törvénye és morálja.

És végül, negyedik megjegyzésként, az a véleményem, hogy a sztalinista rendszer kritikájának magában kell foglalnia minden dualista társadalom kritikáját, azokét a társadalmakét is, ahol a munkásosztály megdöntötte az adott tőkés társadalomrendezést, mindazokét a társadalmakét, ahol a privilegizált és uralkodó bürokrácia formájában megmaradt a dualizmus azok között, akik igazgatnak és akiket igazgatnak.

Éppen ezért tartom az öngazgatást — abban az értelemben, ahogy már Lenin megfogalmazta élete végén a kooperációról szóló cikkében — nemcsak arra alkalmasnak, hogy a szocializmust a népnek teremtsék, hanem arra is, hogy maga a nép teremtsé.

Ma már, úgy látszik, a „szocialista realizmus” támogatása, még ott is, ahol ragaszkodnak hozzá, alig tekinthető többnek, mint verbális támogatásnak. Mégis, ha verbálisan is, a művészi, alkotó, sablonokba nem szorítható képzelet eleven folyamataival szembeni lekicsinylő, nihilista viszonyulást támasztja alá. Másfelől, a Szovjetunió politikai helyzete, nemzetközi szerepe, az állandó belső mozgósítás szüksége úgy látszik nem engedi meg azt, amit Ön „d'un réalisme sans rivages”-nak (partatlan realizmusnak) nevez. A partokat becementezik. Szigorúan elhatárolják. A partok keskenyek, és az a tendencia, hogy még szűkebbre vonják őket.

Elmondhatná-e, hogy Ön szerint mik a művészi alkotómunka előfeltételei a szocializmusban és miben látja a partok kiszélesítésének távlatát?

Amikor „Partatlan realizmus” című könyvemet írtam, az volt a szándékom, hogy megdöntsem azt az utilitáris művészetkonceptiót, amely a művészetet a szocializmusépítés rövid lejárátú céljainak szolgálatába akarja állítani. Szerintem a művészet legfontosabb problémája a szocialista rendszerben az, hogy megőrizze az állandó megújulás képességét, hogy minden pillanatban elmondhassa: „még men jutottunk el az út

végéig”, és ily módon a fejlődés állandó fermentuma maradjon. Ez azt jelenti, hogy ki kell küszöbölni azt a fajta „pozitivizmust”, amely a művészetből csak a valóság egyszerű „tükrözőjét” hagyja meg, és ezzel megfosztja erjesztőképességétől. Ha megelégszünk egyfajta „funkcionális művészettel” a közvetlen rövid lejáratú célok megvalósítása érdekében, véleményem szerint egy nagy erőttől fosztjuk meg magunkat. Ezért úgy gondolom, hogy a művészetnek egy szocialista országban éppen annyi transzcendens vonásra van szüksége, mint realista elemre. Transzcendensen azt értem, hogy a művész bíráló módon viszonyul a valósághoz és szabad alkotóképességeinek kibontakoztatásával megvilágítja és tudatosítja az élet mind gazdagabb modelljeit. Persze emberi értelemben, az emberi élet lényege és a szocializmus jövője értelmében.

„A szocializmus nagy fordulata” című könyvének előszavában ezt írja: „Múlhatatlanul szükséges tehát, a ‚nagy revízió’. Múlhatatlanul szükséges mind a kommunistáknak, mind a nem kommunistáknak és antikommunistáknak.”

Melyek Ön szerint a „nagy revízió” alapfeltételei, és az életnek, a társadalmi mozgásoknak mely formáiban tartja szükségesnek a nagy átalakulást a kommunisták tevékenységében?

Ha jól értettem, ez a kérdés a „nagy revízióra” vonatkozik, amelyről a „Le grand tournant du socialisme” című könyvemben beszéltem. Érzésem szerint itt voltaképpen két kérdésről van szó. Az egyik a végső célokra vonatkozik: Marx többször is hangsúlyozta — például a Tökében —, hogy a szocializmus meg fogja fordítani a szubjektum és az objektum viszonyát, azaz ha a német klasszikus filozófia szótára helyett kissé durvábban fogalmazunk, az ember és a gép viszonyát olyképpen, hogy a technika szolgáljon az embernek és ne megfordítva. Másrészt, a „nagy revízió” azt a módszert próbálja felrajzolni, amely lehetővé tenné, hogy a jelenlegi dualista típusú társadalmat, amelyben az osztályrendszerek számos elidegenítő eleme van jelen, az öngazgatás társadalma váltsa fel, amelyben egy szocialista ország minden polgára maga rendelkezik sorsával.

Nemrégiben a nyugat-németországi „Der Spiegel” című folyóiratban olvastuk az Ön interjút, amelynek címe, bizonyára szimplifikálva, körülbelül úgy hangzik, hogy a Szovjetunió nem tekinthető többé szocialista országnak. Megítélésünk szerint meglehetősen különbség van az Ön közléseinek komolysága és szavainak említett Spiegel-beli tálalása között. Meg szeretném kérdezni, miben látja Ön ezt a különbséget, vagy még szabatosabban: függetlenül attól, hogy Ön mint gondolkodó kizárólag az igazság keresését és kimondását tartja céljának, vajon ez az igazságkeresés és kimondás szolgálhat-e vagy szolgál-e az Ön tegnapi és mai osztályellenségének?

A „Der Spiegel” már két ízben súlyosan elferdítette kijelentéseimet. Például szimplifikáló módon úgy állította be, mintha azt mondtam volna, hogy a Szovjetunió nem tekinthető többé szocialista országnak. Én viszont azt mondtam, hogy a szocializmust nem lehet csupán a gaz-

dasági bázisa alapján definiálni. Továbbá idézem Luigi Longo szavait, hogy „a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése a szocializmus feltétele, de önmagában nem elegendő feltétel”. Mindehhez hozzáfűztem, hogy a Szovjetunióban, véleményem szerint, valóra váltak a szocializmus egyes gazdasági feltételei, de mivel ez a gazdasági átalakulás még nem teremtett egy olyan szocialista demokráciát, ahogyan azt Lenin és Marx elképzelte, mert még nem hozta létre azt a kultúrát és azt az új embert, amely és aki megfelelne a szocializmus által megnyíló alkotólehetőségeknek. Mindennek alapján azt mondtam, hogy egyes feltételek valóra váltak, de ha nem akarjuk diszkreditálni a szocializmust, ha nem akarjuk csupán gazdasági vívmányaira korlátozni, akkor ezt nem tekinthetjük a szocializmus példaképének, nem állíthatjuk példaképül az elé a szocializmus elé, amelyet építeni akarunk. Ezen túlmenően egy pillanatig sem egyenlítetttem ki a szovjet szocializmust a kapitalizmussal. Mert ha meg is leljük a szovjet rendszerben az elidegenedés bizonyos formáit, ez az elidegenedés a kapitalizmusban annak alapjaiból, alapelvéből ered, míg a szocializmusban csak a szocializmus elvének eltorzulásaiból eredhet. S ez, amint látjuk, alapvető különbség. Egyébként is teljesen idegen tőlem még a gondolata is, hogy kiegyenlítsem a szocializmust és a kapitalizmust. Azt hiszem, ennyi elég is erről.

hogyan születnek a forradalmak

Gondolatok egy értékes kiadvány kapcsán*

BÁLINT ISTVÁN

Rendkívül hasznos munkát végzett a Komunist belgrádi könyvkiadó, amikor megjelentette a *Storia delle Rivoluzioni del XX. secolo* című sorozat szerbhorvát fordítását. Nemcsak azért, mert ilyen formában még nem dolgozták fel a XX. század forradalmainak történetét, hanem azért is, mert a könyv, napjainkban — amikor a forradalom továbbfejlődésének és gazdagodásának, újabb forradalmak kitörésének kérdése ismét foglalkoztatja a jugoszláv közvéleményt —, hasznos szolgálatot tehet a múlt jobb megismerésében, a szükséges tanulságok levonásában. A négy kötet a XX. század forradalmainak történetét adja. Írói között vannak a jugoszláviai magyar olvasók előtt is ismert nevek, mint Giuseppe Boffa, az Olasz KP egyik teoretikusa, a *L'Unita* főszerkesztője és Enzo Collotti, akinek *A náci Németország* című könyve magyarul is megjelent.

Mivel tíz szerzőt vonultat fel a könyv, természetesen nem egységes színvonalú, sőt több fejezete korántsem elégíti ki az olvasó várakozását. És itt nem is csak a jugoszláv — vagy akár a magyar — forradalom történetére gondolok, amelyet mi természetesen jobban ismerünk, tehát a szóban forgó műben kevés újat találunk róla. Nagyobb hiányérzetet hagy maga mögött a spanyol polgárháborúról szóló fejezet, amely nagyon is a szokványos faktográfiai történetírás szintjén mozog, és nem adja az okok elemzését, az afrikai forradalmakról szóló fejezet írójának pedig még a tények felsorolására is alig futja a helyből. Egészében azonban sok újat nyújt a könyv még az októberi forradalom eléggé ismert történelmével kapcsolatban is, a kínai forradalomról szóló fejezet pedig még a legmagasabbra szabott igényeket is kielégíti.

Nem a négykötetes könyv ismertetésére vállalkozunk ezúttal, hanem a XX. század forradalmainak történelme alapján választ keresünk a forradalmak néhány központi kérdésére: hogyan mozdulnak meg a töme-

* *Istoriija revolucija XX. veka*, Editori Riuniti Rim, Komunist, Beograd, 1971.

gek, hogyan és mikor következik be a társadalomnak az a válsága, amely a forradalmi változáshoz vezet, és milyen szerepe van mindebben az élcsapatnak?

MIKOR MOZDULNAK MEG A TÖMEGEK?

Itt mindjárt felvetődik egy előzetes kérdés: milyen tömegekről van szó? Mivel a XX. század forradalmaival foglalkozunk, habozás nélkül mondhatjuk: a forradalmak legmerészebb, legkövetkezetesebb és legradikálisabb részét a proletariátus adja. A proletariátus adja az eszmét, a fegyelmet és a szervezetséget ezeknek a forradalmaknak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyes országokban — amelyek később léptek a kapitalista fejlődés útjára, tehát elkésve próbálják kiharcolni az európai polgári forradalmak vívmányait — a burzsoázia nem jut szerephez. (Különösen vonatkozik ez mondjuk a mexikói vagy az egyiptomi forradalomra.) A fő erőt azonban a proletariátus vezetése alatt álló parasztság képezi. Tehát a kérdésnek, mikor mozdulnak meg a tömegek, két része van: mikor mozdul meg a proletariátus és miért, milyen körülmények között követi ezt a parasztság megmozdulása?

A marxizmus fényt vetett a gazdasági helyzet szerepére a tömegek megmozdulásában. Az anyagi élet termelési módja határozza meg a társadalmi, politikai és szellemi életet általában — hangzik a klasszikus meghatározás, amely az egyed gazdasági helyzetét a szó legtágabb értelmében veszi. A gazdasági helyzet ugyanis determinálja az egyed életét, és megadja a többi egyeddel való közösség alapját, meghatározza, kivel, hogyan, miben — sőt részben mennyiben — lép és léphet közösségre. A gazdasági helyzet ugyanis döntően befolyásolja az egyed tevékenységének formáját és irányát, egészen addig, hogy megszabja, mennyi szabad ideje marad a létfenntartási „kötelező” tevékenységen felül, de ugyanakkor a gazdasági helyzet az elégedetlenség vagy az elégedetlenség elfojtásának forrása is egyben. A közösség létrehozásában pedig nemcsak azt határozza meg, hogy ki kivel jön közvetlen kapcsolatba, hanem azt is, hogy kivel fűzi össze a közös elégedetlenség, kihez kapcsolják a hasonló problémák.

A munkásosztály gazdasági helyzete szülte elégedetlenséget hiánytalanul meg is találjuk a forradalmak mozgatóerői között, legközvetlenebbül az októberi forradalomnál, de a többieknél is. Az októberi forradalomnál ugyanis fontos szerephez jutott a gazdasági helyzet megromlása és a munkások megmozdulása ennek hatására. Íme néhány adat ezzel kapcsolatban: 1915-ben a háború egy napja 25 millió rubelba került, 1917-ben pedig már 58 millió rubelba. Az árak néhány nap alatt 25%-kal ugrottak. Az október előtti napokban az áremelkedés tovább gyorsult, a gazdasági élet majdnem teljesen megbénult, — 1917 első kilenc hónapjában 22%-kal, magában októberben pedig 34%-kal kevesebb tehervagont raktak be, mint 1916 azonos időszakában. Végül pedig a munkások forradalmasodásának az adta meg az igazi lökést, hogy sorra leálltak a gyárak, amit egymás után követtek a sztrájkok. Kínában, a forradalmi mozgalom kezdetén másfél-kétmillió munkás volt az összesített imperialista, kapitalista és feudalista kizsákmányolásnak kitéve, napi 14—16 órás munkaidővel, a személyes függőség félf feudális formáival, úgyhogy

a sztrájkok már a húszas évek elején megkezdődtek. Kubában is fejlett munkásosztály volt, amely már 1930-ban általános sztrájkot szervezett, és a Batista-rendszernek a kegyelemdőfést az általános sztrájk adta meg.

A marxizmus azonban sohasem hitte, hogy a munkásosztály gazdasági helyzete önmagában forradalmi helyzetet teremt, harcba viszi a tömegeket és kirobbantja a forradalmat. Marx már az 1848-as forradalmak tapasztalatai alapján levonta azt a következtetést, hogy nem a gazdasági helyzet általában, hanem annak megromlása indítja el a forradalom hullámát, és ezért a következő forradalmat már a gazdasági válságtól várta. Ezzel tűnt le véglegesen az a naiv hit, mely áthatja Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* című művét is, mely szerint a proletárforradalom minden percben kitörhet, mert a munkásosztály gazdasági helyzete tarthatatlan. Így aztán elég korán beépült a marxizmusba, hogy a gazdasági helyzet önmagában még nem hoz semmit. Már a gazdasági helyzet tudatosodásához is szükség van az elméletre, a munkásosztály szervezkedésére, ami egyben a gazdasági helyzet teremtette közösség tudatosodása is. Még több kell ahhoz, hogy a tudatosodott gazdasági helyzet a forradalmi megmozdulás elindítója legyen. Mert még a gazdasági helyzet megromlása is csak a forradalmi feszítőerőket fokozza, de önmagában még nem hoz forradalmat — ezt is felismerte Marx, mihelyt a következő gazdasági válság nem hozta meg az európai forradalmak új hullámát. Mindezt Lenin kiegészítette az élesapat elméletével: a gazdasági helyzet szülte elégedetlenség csak úgy lehet tényleges forradalmi erő, ha a tudatos erők a meglévő megváltoztatásának, az új győzelmenek szolgálatába tudják állítani, vagyis az elégedetlenséget fel tudják használni a tömegek megmozdítására és célt, irányt tudnak adni ennek a megmozdulásnak.

A későbbi forradalmak tapasztalatai kiegészítették ezeket a tanulságokat. A XX. század forradalmainak történelme is azt mutatja, hogy a gazdasági helyzet és az abból eredő elégedetlenség fontos tényezője a forradalmi helyzet kialakulásának, a tömegek megmozdulásának, de még nem elég a forradalomhoz és a társadalmi rendszer megváltoztatásához. A forradalmi mozgalmak, a győztes és elbukott forradalmak története egyaránt ezt mutatja. Azon felül — amit már Lenin felismert —, hogy a gazdasági helyzet teremtette elégedetlenség maga is csak a tudatosodás révén lesz forradalmi erő és teremt közösséget az azonos helyzetben levő osztály tagjai között, a későbbi események tanulságai alapján a gazdasági helyzettel kapcsolatban figyelembe kell venni még három tényezőt. 1) A gazdasági helyzet szülte elégedetlenség legtöbbször csak addig megy, hogy a helyzet javításának konkrét követeléseit megfogalmazást vegyenek — a szakszervezeti és sztrájkmozgalmak tehát a leggyakrabban a helyzet javítására irányulnak, és az adott rendszer keretében realizálódnak. 2) Ezért a gazdasági helyzet szülte elégedetlenség, bizonyos körülmények között még ellensége is lehet a forradalomnak, amennyiben azt az illúziót szüli, hogy a problémák a meglévő rendszer keretében is megoldhatók, vagy amennyiben a kikényszerített gazdasági engedmények csökkentik a forradalmi energiákat, egyrészt, mert a győzelem illúzióját, a cél elérésének érzését szülik, másrészt, mert megfosztják céljától a mozgalmat, tehát útját állják a továbbhaladásnak. 3) A gazdasági helyzet másfajta elégedetlenséget szül az elnyo-

mott osztályoknál — a munkásosztálynál és a parasztságnál, meg a hozzájuk kapcsolódó rétegeknél —, tehát csak külön erőfeszítéssel teremthető közösség közöttük, sőt még az is megeshetik, hogy az elnyomók egymás ellen játsszák ki, egymás ellen hangolják a pusztán csak gazdasági követelésekkel induló osztályokat.

„Békés” körülmények között aránylag könnyű megtalálni a fenti tételek igazolását. Az egész nyugat-európai és észak-amerikai munkásmozgalom példája mutatja, hogy a sztrájkok aránylag gyakoriak — tehát még a legmagasabb életszínvonalú országokban is mozgóerő a gazdasági helyzet diktálta elégedetlenség —, ezek a sztrájkok azonban úgyszólván sohasem teszik kérdéssé a rendszert. Sőt az 1968. évi franciaországi forradalmi megmozdulások a rendszert rohamozták, mégis lendületüket veszítették a gazdasági követelések teljesítése után. A XX. század forradalmainak története pedig azt mutatja, hogy a pusztán gazdasági megmozdulások minden esetben elbuktak, vagy azért, mert nem volt bennük elég erő a társadalmi rendszer megváltoztatására, vagy azért, mert a gazdasági követelések teljesítése rögtön leállította a mozgalmat, vagy pedig azért, mert csak a munkásosztályra — sőt annak is csak egy részére — korlátozódtak, és ezért nem voltak elegendők az egész társadalom válságának kirobbantására.

Már az oroszországi forradalmak története mutatja, hogy 1905-ben a nagy munkásmegmozdulások nem hoztak lényeges változást és az októberi forradalmat megelőzően is csak arra voltak elegendők, hogy megbénítsák az ország életét, a változást azonban a sztrájkok nem hozták és nem is hozhatták volna meg. Júliusban, amikor a munkásosztály elégedetlensége spontánul robbant ki, amikor a tudatos erők nem voltak felkészülve a forradalmi átalakulás végrehajtására, ez a forradalmi megmozdulás majdnem anarchiát teremtett, és majdnem oda vezetett, hogy megghiúsult a forradalom végrehajtásának lehetősége. A kubai forradalom esetében nem egy példát találhatunk arra, hogy a sztrájkmozgalom nemegyszer kifogja a szelet a forradalom vitorláijából. A részleges követelések teljesítése pedig leszereli a mozgalmat. A kínai forradalom példája ezen túlmenően még azt is megmutatta, hogy a munkásosztály gazdasági helyzetéből fakadó elégedetlenség még a legradikálisabb, legmesszebb elmenő esetekben sem elegendő a forradalmi átalakuláshoz. A kínai történelem ugyanis a párizsi kommünhöz hasonló fegyveres felkelések elégtelenségét is megmutatta, tehát azt is igazolta, hogy az októberi forradalomhoz sem volt elegendő a petrográdi fegyveres felkelés. Kínában ugyanis 1927-ben számos fegyveres felkeléssel több kommün jött létre. Márciusban Szanghajban, augusztusban Nanchangban, az év végén pedig Kantonban. Ezek a fegyveres felkelések azonban társadalmi átalakulás helyett csak oda vezettek, hogy a Kommunista Párt 60 000 tagjának fele elesett.

Ezek alapján már meg is fogalmazhatjuk azt a tanulságot, hogy a munkásosztálynak a gazdasági helyzet szülte, a kizsákmányolás által táplált elégedetlensége elég lényeges szerepet játszik a tömegeket mozgóerők között, de még nem elegendő a forradalomhoz, a társadalmi rendszer megváltoztatásához. Lenin megfogalmazásában ez úgy hangzik, hogy a forradalom akkor következik be, amikor az elnyomott osztályok

nem tudnak a régi módon élni, az elnyomó osztályok pedig a régi módon uralkodni. Az egész társadalmat megbénító válság vizsgálata következő fejezetünk témája.

A TÁRSADALOM VÁLSÁGA

A társadalomnak ezt a válságát a forradalmak történetében leggyakrabban a háború hozta meg. A háború ugyanis több szempontból is rendnkívül alkalmas ennek a szerepnek a betöltésére. 1) Kimozdítja a tömegeket a megszokott hétköznapiokból, tehát azok közül a körülmények közül, amelyek a meglévő rendszert reprodukálják. 2) Olyan körülményeket teremt, amelyek elégedetlenné teszik a tömegeket. 3) Fel-tárja a rendszer minden gyengeségét, képtelenségét arra, hogy gondoskodjon a normális társadalmi vérkeringésről.

Közismert, hogy a háború ebben a három formában milyen fontos szerepet játszott az októberi forradalom kitörésénél: megmozgatta az évszázadokig mozdulatlan tömegeket, az orosz parasztságot, felkavarta a kedélyeket, és ezzel meggyorsította a társadalom, a régi rendszer felbomlását is. A háború volt az a tényező, amely felszínre hozta a cári rendszer minden gyengeségét és képtelenségét, amely szakadatlanul növelte az elégedetlenséget, és végül a forradalom fontos mozgató ereje volt az is, hogy a katonák nem voltak hajlandók tovább folytatni ezt a háborút. Az is közismert, hogy a német és a magyar forradalom kitörésében milyen szerepet játszott a társadalomnak az a felbomlása, amelyet a háború elvesztése indított el, a magyar forradalom esetében pedig még a békés hatalomátvétel is jórészt azért volt lehetséges, mert az uralkodó osztályok elképzelhetetlennek tartották, hogy vállalják a felelősséget egyes országrészek elvesztéséért. A jugoszláv és a kínai forradalom esetében, épp ellenkezőleg, a harc folytatásának eltökélése volt a forradalom fontos mozgatóereje; a legforradalmibb erő fontos szövetségese lett az, hogy a tömegek nem akartak belenyugodni a nemzeti elnyomásba, a háború elvesztésébe, a megszállásba.

Mindennek alapján az októberi forradalom és az azt követő európai forradalmi hullám után vagy vélemény, vagy kétely formájában kialakult egy olyan álláspont, hogy a forradalom kibontakozásához, még inkább győzelméhez, háborúra és háborús körülményekre van szükség. Kétely formájában ez így hengzött: győzhet-e a proletárforradalom háború és az általa megteremtett sajátos körülmények nélkül? Mivel a forradalmak új sorozatát és a szocialista államok számának szaporodását ismét egy háború, a második világháború hozta meg, ez a vélemény vagy kétely csak megerősödött. (Nem tudni, milyen okból, a könyv nem foglalkozik a kelet-európai forradalmi átalakulásokkal, pedig ezeket nyilvánvalóan nem lehet egyszerűen a szovjet hadsereg bevonulásával azonosítani, hisz ezt a bevonulást több helyen felkelések előzték meg, és a harcot még a szovjet csapatok bevonulása után is meg kellett nyerni, a szovjet hadsereg jelenléte ezt csak megkönnyítette és az alapot adta meg hozzá. Még érdekesebb az észak-koreai példa, amely szintén nem került be a könyvbe. Korea ugyanis tipikus példája a nagyhatalmak közti alkudozásnak, sőt fegyveres harcnak, de a harc mögött — csak éppen kevésbé ismertén — ott áll egy autonóm forradalmi mozgalom,

amely a szovjet csapatok megjelenéséig és 1948-ban bekövetkezett távozásuk után is forradalmi harcot folytatott.)

Ennek a véleménynek vagy kételynek a hatására a nemzetközi munkásmozgalomban olyan áramlat is volt, amely a két világrendszer, a kapitalista és szocialista országok fegyveres összecsapásától, háborújától várta a szocializmus nemzetközi győzelmét. (A nemzeti kérdéssel kapcsolatban már foglalkoztunk azzal, hogy Marx, néhány jóslatának be nem teljesülésén okulva, végül már az európai háborútól várta a forradalom kitörését, azt állítva, hogy a forradalom abban az országban győz elsőnek, amely a háborút elveszíti.) Burkoltabb formában azonban ez a vélemény ott állott minden felfogás mögött, amely nyíltan vagy titokban lehetetlennek tartotta a forradalom győzelmét a fejlett kapitalista országokban. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a vélemény csak a történelmi tények meg nem értése vagy félremagyarázása révén alakulhatott ki.

Legelőször is, a háború önmagától éppúgy nem teremt semmit, mint a gazdaság, tehát éppoly kevésbé elég a forradalom győzelméhez, mint a gazdasági helyzet és az általa létrehozott elégedetlenség. A forradalomhoz a háború által teremtett társadalmi válságon kívül szükség van még arra a társadalmi erőre, amely ezt a válságot a társadalmi átalakulás szolgálatába tudja állítani. (Már szinte mondani sem kell, annyira közismert: a háború mindig több pusztítást, mint forradalmat hoztak, olyan társadalmi válságokat is teremtettek, amelyek az egész társadalom pusztulásához vezettek, anélkül, hogy ebből társadalmi átalakulás született volna.) Még a XX. század forradalmainak története is azt mutatja, hogy a háború csak bizonyos lehetőségeket teremtett, de ahhoz, hogy a forradalom kitörjön, még inkább ahhoz, hogy győzzön, sok minden másra is szükség volt.

Továbbá azért is leegyszerűsítés a forradalmakat háborúval magyarázni, mert a világ egyetlen forradalmát sem a háborúval megteremtett körülmények vitték győzelemre. (Ezért említettük, hogy a szovjet csapatok bevonulásával még nem fejeződött be a forradalmi átalakulás a kelet-európai országokban sem, azt pedig már nem is kell mondani, hogy például nálunk Jugoszláviában hányszor kellett megnyerni a forradalmat.) Már az októberi forradalommal kapcsolatban is tisztázni kell egy lényeges dolgot. A forradalom kitörésében és győzelmében kétségtelenül fontos szerepet játszottak a háborúval teremtett körülmények, amelyeket már elemztünk. (Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy ezek a körülmények önmagukban nem jelentenek semmit, a bolsevikoknak a forradalmi átalakulás szolgálatába kellett őket állítani.) Vagyis a forradalom kitörésében és győzelmében még lényeges szerephez jutott, hogy a háború megbénította a régi társadalmi rendet, megakadályozta a régi társadalom működését, megzavarta a társadalom normális vérkeringését. Ahhoz azonban, hogy a forradalom véglegesen diadalmaskodjon — vagyis, hogy még az intervencióval szemben is megvédjék —, éppen a háborúval létrehozott körülmények ellenkezőjének megteremtésére volt szükség: az új társadalmi rend létrehozására, a társadalom működésben tartására, a normális társadalmi vérkeringés szavatolására. Ezenkívül az intervenció elleni győzelemhez szükség volt olyan tényezőkre is, amelyeknek semmi közük a háborúval teremtett körülményekhez. A most tárgyalt mű egyik érdeme például, hogy az októberi forradalom eléggé

feldolgozott és ismert történetét kiegészíti annak ismertetésével, hogy az intervenció elleni győzelemben milyen döntő szerephez jutott a nemzeti forradalmak egész sorozata. A cári Oroszország által leigázott népek nemzeti forradalma, az egymást követő nemzeti felkelések meggyorsították a régi rendszer széthullását, tehát a forradalom győzelmét. E győzelem után pedig a nemzeti forradalmak révén mozdultak meg a hatalmas ország néptömegei. E megmozdulás nélkül, minden egyes népnek azon eltökéltsége nélkül, hogy a régi nem térhet vissza, elképzelhetetlen lett volna az intervenció feletti győzelem. Ezek nélkül a nemzeti forradalmak nélkül honnan is lett volna erő a maroknyi bolsevikban, hogy felvegyék a harcot az egész világ ellen?

Még nagyobb leegyszerűsítés a kínai forradalmat a háborúval magyarázni, hisz ez a forradalom jóval a Japán elleni függetlenségi-felszabadító harc előtt kezdődött, s csak azért folytatódhatott, mert e harc alatt is megőrizte autonómiáját a Japán ellen látszólag vagy tényleg harcoló Csang Kai-seki erőkkel szemben, és győzelme jóval a Japán elleni háború befejezése után, egy új háború, a Csang Kai-sek elleni háború megnyerésével következett be: Mao mozgalma 1928-ban kezdődött, és már 1931 novemberében kikiáltották a kínai munkás-paraszt köztársaságot, 1937-től működtek együtt Csang Kai-sekkel a Japán elleni harcban, de mindig megőrizve a népi erők önállóságát, és a Csang Kai-sek elleni polgárháború már 1946 júliusában felújult.

És nem sokáig kellett várni, hogy a forradalmakat kizárólag a háborúhoz kapcsoló felfogás megkapja a kegyelemdőfést: jöttek azok a forradalmak, amelyek már „békés” körülmények között győztek, elsősorban a kubai és algériai forradalom, amelyek azt is bebizonyították, hogy a tudatos erők maguk is megteremthetik azt a mély társadalmi válságot, amelyet addig — a látszat hatására — sokan a háborúhoz kötöttek. Mindkét országban ugyanis egy kis csoport fegyveres harcot kezdett. A harcok — vagy inkább az a tény, hogy a rendszer nem tudta őket véglegesen megsemmisíteni — feltárták a rendszer minden gyengeségét. Egyrészt megmutatták, hogy a rendszer korántsem olyan hatékony és eredményes, mint amilyennek látszott, amíg ezt a hatékonyságot és eredményességet nem kellett bizonyítani; másrészt megmutatták, hogy nem olyan mindenható az a karhatalom, fegyveres erő, amely — az erőszak vagy a félelem formájában — a rendszerrel szembeni megmozdulások elfojtásának eszköze volt. Ez már önmagában is elegendő lett a győzelem reményének megszületéséhez, ami aztán a győzelem tényleges tényezője is lett, mihelyt a változásban érdekelt társadalmi erők a fegyveres harc támogatásában célt és tevékenységi formát kaptak. Végül a leglényegesebb: a fegyveres mozgalom elleni megtorlás — az addig magát mindenhatónak vélt karhatalom dühével kiváltott, leggyakrabban ártatlanokat sújtó túlzásokkal párosulva — mind szélesebb tömegeket állított a rendszerrel szembe. Az ebből meg a győzelem reményével megmozdult társadalmi erők tevékenységéből eredő mozgalom mind jobban megbínította az egész társadalmat, s még a forradalom ellenségeiben is azt a vágyat szülte: ha már a gerillákat nem lehet legyőzni, győzzenek ők, de legyen már ennek egyszer vége...

A FORDULAT BEKÖVETKEZIK

Az eddigiekben felsorakoztattuk azokat az érveket, amelyeket a XX. század forradalmainak története szolgáltat az ellen a felfogás ellen, hogy a forradalmakat a gazdasági helyzet megérlelődése magyarázza, de az ellen a felfogás ellen is, amely a forradalmakat a háborúval megteremtett körülményekhez köti. Tehát a forradalmak története mindenképpen, mind a két formában, az alapvető tételt igazolja: a forradalom a szubjektív erők műve. Minden objektívan adott helyzetből csak annyi hozható ki, amennyit a szubjektív erők ki tudnak hozni, semmilyen objektív körülmény önmagában nem szavatolja a forradalom győzelmét. Mivel azonban nem a forradalmak elméletét írjuk, inkább csak egyfajta könyvismertetést, itt nem fejthetjük ki részletesebben, milyen bonyolult körülményektől függ az, hogy ezek a szubjektív erők létre tudnak-e jönni, s még összetettebb kérdés, győzni tudnak-e, a körülmények megengedik-e győzelmüket. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban csak egy mozzanatra próbálunk utalni a XX. század forradalmainak története alapján, erre is csak vázlatosan: a forradalom győzelméhez megért körülmények között sem egyszerű feladat, hogy az élcsapat kialakuljon, a forradalmat és a vele járó kockázatot vállalni tudja, a forradalom minden újabb lépésénél jelentkező dilemmákra a választ megadja. Az az érzésünk ugyanis, hogy ennek a kérdésnek a megvilágítása a könyv egyik legerősebb oldala, talán azért is, mert a probléma lényegére legmélyebben mutató októberi és kínai forradalom fejezete a könyv két legjobban megírt része.

Az októberi forradalommal kapcsolatban ezt a problémát eléggé feldolgozták. Mi is írtunk róla. Itt így fogalmazható meg: a forradalom győzelme után szinte már érthetetlen, hogy a bolsevikok milyen nehezen hozták meg a fegyveres felkelésre vonatkozó döntést, milyen habozva vállalták a forradalommal járó kockázatot. Leninnek Svájcból való megérkezése előtt az ideiglenes kormányt támogatták, március 2-án a szovjetben csak 19 tag szavazott az ideiglenes kormánnyal való együttműködés ellen, kevesebb, mint ahány bolsevik képviselő volt, mert a moszkvai és petrográdi pártbizottság az együttműködés mellett foglalt állást. Még Lenin svájci levelét is úgy közölte a *Pravda*, hogy egyszerűen kihagyta az ideiglenes kormány elleni részt és március végén, a bolsevikok országos értekezletén, 120 delegátus elfogadta Sztalinnak azt az érvelését, hogy nem kell elsietni a szakítást az ideiglenes kormánnyal. Lenin hazaérkezése után az Áprilisi téziseket Kamenyev ezzel a megjegyzéssel közölte a *Pravdában*: „Ami Lenin elvtárs tervzetét illeti, az számunkra elfogadhatatlannak tűnik, mert befejezettnek tekintni a demokratikus-burzsoá forradalmat, és követeli, hogy rögtön alakuljon át szocialista forradalomná. A taktika, amely ebből a nézetből ered, alapjában különbözik attól a taktikától, amelyet a *Pravda* munkatársai követnek.” A szűkebb pártvezetőség ülésén Lenint nemcsak Kamenyev, hanem Sztalin is bírálta. A lenini álláspont csak fokozatosan győzött, hogy utána október előtt felújuljon a vita arról, hogy szükség van-e fegyveres felkelésre. Közismert, hogy a bolsevikok milyen nehezen hozták meg az erre vonatkozó döntést, milyen habozva, akadékoskodva dolgoztak az erre vonatkozó határozat végrehajtásán. Az is közismert, hogy emögött nem valami szubjektív gyengeség, valakinek az

árulása állott, hanem a félelem attól, hogy elrontják a kedvező helyzetet, részben még az a megfontolás is, hogy a szocialista forradalomnak először a fejlettebb Nyugaton kell diadalmaskodnia.

Mindez azt mutatja, hogy a forradalmi mozgalmaknak már az októberi forradalommal kapcsolatban le kellett volna vonnia a következtetéseket és tanulságokat. Ez azonban csak részben történt meg, sőt úgyszólván egyáltalán nem is történt meg. Persze ennek szubjektív okai is vannak: az októberi forradalom történetének bizonyos misztifikálása, a glorifikálás érdekében, igyekezett elfeledtetni, hogy a bolsevikok is emberek voltak, akik féltek, haboztak, ingadoztak, és néha mellé is fogtak, tehát hogy egyáltalán nem a későbbi „pártellenes” csoportok „árulásáról” van szó, hanem az élcsapat szerepének nehézségeiről, arról, hogy milyen nehéz egy mozgalom élcsapatává válni, milyen nehéz — mennyi egyéni erényt, önfeláldozást, éleslátást követel az élcsapat minden egyes tagjától — vállalni az élcsapat szerepét. Az objektív okok még ennél is fontosabbak: a tanulságokat csak azok tudják és tudták levonni, akik az élcsapat szerepét úgy vállalták, ahogy azt az októberi forradalom megkövetelte, tehát maguk is a tudatára ébredtek azoknak a nehézségeknek, amelyekkel a bolsevikoknak meg kellett birkózniuk, és maguk is megbíróztak velük.

Még az októberi forradalom alapvető tanulságának levonása sem történt meg: önmagát ítéli halálra az a mozgalom, amely arra vár, hogy megérjenek a feltételek a forradalom győzelméhez. A feltételeket meg kell teremteni, már azért is, mert az egyik feltétel éppen az, hogy legyen egy élcsapat, amely vállalja a kockázatot, felszínre tudja hozni a tömegekben rejlő elégedetlenséget, célt és irányt tud adni ennek az elégedetlenségnek, az új létrehozásának szolgálatába tudja állítani. Mi sem meglepőbb, mint az, hogy még az októberi forradalom után is jelentkeztek — Kínában és Vietnamban visszakisértettek — azok a vélemények, melyek szerint először a polgári forradalomnak, a kapitalista fejlődésnek kell jönnie, hogy a proletárforradalomhoz a gazdasági stb. fejlődésnek egy magasabb fokára van szükség.

A messzebbmenő, finomabb részletekig terjedő tanulságlevonás még kevésbé történt meg, részben azért sem, mert ez nem annyira az elmélet, mint a gyakorlat dolga. De ettől függetlenül, semmilyen tanulságlevonás nem változtathatót volna azon a tényen, hogy minden új forradalomban az élcsapatnak meg kell vívnia belső harcát, a gyakorlatban kell alkalmaznia azt az elvet, hogy a forradalom éppen azért forradalom, mert felrúg minden sablont, minden régi, addig szentnek vélt szabályt. Tehát nemcsak az a mozgalom, az az élcsapat ítéli magát eleve halálra, kudarcra, amely arra vár, hogy kialakuljanak valamilyen absztrakt, elképzelt vagy ki tudja, milyen feltételek, hanem az is, amely a forradalmat valamilyen sablon, elméletben megrajzolt modell, dogmává nyilvánított szabály alapján próbálja végigharcolni. Ebből a szempontból nagyon tanulságos példa, hogy Mao Ce-tungnak milyen harcot kellett folytatnia saját elképzeléséért a kínai párton belül és e belső harcban kivívott győzelem nélkül mennyire elképzelhetetlen lett volna a kínai forradalom győzelme. A kínai kommunisták számára ugyanis kezdetben az volt a legnehezebb, hogy megértsék mindazt, ami elűt Nyugattól, főleg, hogy megértsék a parasztságban rejlő forradalmi erőt. Az egész társadalom megváltoztatását ugyanis csakis a parasztság meg-

mozdulása hozhatta meg. Ebből adódott a harc új formája is, a gerilla-mozgalom. Az új elképzelések és az új harci formák érdekében Maonak győznie kellett a párizsi kommün és az októberi forradalom példáját abszolutizálók, az Interenacionálé képviselői, a Moszkvában kiképzett párttitkárok és Sztalin ellen egyaránt.

Az élcspat szerepének és a szerep vállalásával kapcsolatos nehézségeknek és problémáknak vizsgálata külön felhívja a figyelmet egy sajátos körülményre: a legújabb forradalmakat már a kommunista pártok nélkül, nemegyszer a kommunista pártok ellenére vívták meg. Itt nem akarunk az okok vizsgálatába bocsátkozni, csak a történelem és e konkrét könyv alapján utalunk néhányra: a kommunista pártok túl sokat törődtek bizonyos nemzetközi szempontokkal a nemzeti szempontok rovására, s ezért — meg más okok miatt — nehezen alkalmazkodtak a nemzeti sajátosságokhoz, nehezen szabadultak meg a sablonoktól, túl sokat méricskéltek, haboztak, kalandor vállalkozásnak minősítettek minden merészebb, kockázatot vállaló, sablont felrúgó vállalkozást, mindezzel kitéve magukat annak a veszélynek, hogy a forradalom élére mások állnak, vagy akár még annak is, hogy a forradalom ellenfelei közé sorolják őket és a győztes forradalmak leszámolnak velük. Említsük csak röviden ennek a három legújabb forradalomnak — a kubai, egyiptomi és algériai forradalomnak — a példáját.

Kubában nem a munkásmozgalom gyengesége miatt csúszott ki az irányítás a kommunisták kezéből, hisz az országban 1935-ben a lakosság 57%-a volt városiak, több mint sok akkori európai országban, sőt a lakosság egynegyede Havannában élt. Sokkal nyomósabb okként játszott közre a kommunisták nemzeti önállóságának hiánya, a nemzetközi utasítások követése vagy a nemzetközi sablonok másolása. Jellemző például, hogy amikor a nemzetközi munkásmozgalom az antifasiszta egységet tűzte legfőbb céljává, akkor a kubai kommunisták koalícióra léptek Batistával. Amikor pedig a békekampány került a nemzetközi mozgalom előterébe, annyira el voltak foglalva ezzel a békeharccal, hogy elfeledkeztek a nemzeti felszabadító mozgalmakban rejtlő erőről. A másik ok az volt, hogy a kommunisták képtelenek voltak a forradalmi helyzet felismerésére, túl sok volt bennük a habozás, a kockázat vállalása helyett attól féltek, hogy elszigetelődnek, elvesztik a szövetségeseiket, túlzottan féltek a vereségtől, és így nem ők voltak, akik kimondták a jelszót: „Ez a sztrájk biztosan elbukik, mert nincs fegyverünk és szétzúznak bennünket. De a tömegek sztrájkot akarnak, s nekünk a mozgalom élére kell állnunk.” A következő ok a taktika rossz megválasztása volt, a gerillaharcban banditizmust, kalandorságot láttak, tehát másoknak kellett vállalni az ezzel járó kockázatot, s mások vívták ki a győzelmet is. Kubában később a kommunisták csatlakoztak a győztes forradalomhoz, Afrikában azonban már az ellenzék szerepére kényszerültek. Algériában a Kommunista Párt hatása majdnem csak a Franciaországban dolgozó munkásokra korlátozódott. Kedvezőtlen körülmény volt a számukra, hogy a háború utáni francia kormány, amelyben kommunisták is voltak, folytatta a gyarmati elnyomást. Amikor a harc megkezdődött, a kommunisták a halogatás mellett, a fegyveres felkelés ellen foglaltak állást, így aztán — ha a kommunisták később részt is vettek a fegyveres harcban — a vezető szerepet átengedték másoknak. Egyiptomban viszont már abban a heterogén frontba kaptak helyet,

amely Nasszerékkal szemben a parlament visszaállítását követelte. A többi afrikai országban még bonyolultabb a helyzet: a nemzeti pártok, több-kevesebb marxista-kommunista elemmel, de teljesen önálló utat járnak.

Ha röviden valamilyen tanulságot akarunk levonni, akkor a következőket mondhatnánk:

1. Nincsenek olyan körülmények, amelyek önmaguktól, automatikusan létrehozzák a forradalmat, téves tehát azt hinni, hogy akár a gazdasági helyzet szülte elégedetlenség, akár a régi társadalmi rendnek háborúval előidézett felborulása elegendő a forradalomhoz. A gazdasági helyzetből eredő követelések a meglévő rendszer fenntartásának eszközei is lehetnek, a háborús felfordulások pedig egyformán lehetnek a régi visszaállításának és az új győzelmének kiindulópontjai, sőt a társadalom teljes pusztulásához is vezethetnek. Eleve kudarcra, halálra van ítélve minden mozgalom, amely valamilyen feltételek kialakulására vár és nem veszi figyelembe, hogy még a feltételek között is előkelő helyet kap az élcsapat, amely felszínre tudja hozni a tömegek elégedetlenségét, célt és irányt tud adni ennek az elégedetlenségnek, az új szolgálatába tudja állítani a tömegek megmozdulását.

2. A forradalom legfőbb jellegzetessége éppen az, hogy felrúg minden sablont, régi és megszentelt szabályt. Előítéletekkel és dogmákkal tehát nem lehet forradalmat csinálni. Nagyon elgondolkodtató, hogy újabban néhány forradalom győzött a kommunisták nélkül, sőt azok ellen; hogy napjainkban Nyugat-Európa úgyszólván valamennyi országában elég gyakran barikádharok folynak, de a barikádokon állók élén nem a kommunisták állnak. A törvényszerűség elég egyszerű, csak gyakorlati alkalmazása nehéz: az élcsapat szerepe nem az, hogy valamilyen elképzelt elégedetlenséget kényszerítsen a tömegekre, hanem az, hogy a meglévő, konkrét elégedetlenségből megmozdult tömegek élére álljon. A barikád másik oldalán foglal tehát helyet minden párt és csoport, amely ezt az elégedetlenséget vissza akarja fogni, mérsékelni akarja, még akkor is, ha ezt a pártot történetesen kommunista pártnak hívják. És az élcsapat szerepe nem az, hogy valamilyen elképzelt harci formák feltételeire várjon, hogy ezeket a formákat próbálja erőltetni, hanem az, hogy minden konkrét helyzetben megtalálja a legmegfelelőbb, legeredményesebb formát.

3. Egyetlen feladott játszmát sem nyert meg senki — mondják a sakkozók. Egyetlen forradalom sem győzött úgy, hogy az élcsapat előre feladta a harcot, mert nem látta a győzelem esélyét. Az igazi forradalmárok, még akkor is, amikor tényleg kevés esélyük van, azt mondják: igaz, hogy nem győzhetünk, de a tömegek ezt akarják, tehát meg kell csinálni. A következetesen végigvívott harc még bukás esetén is tapasztalatokkal, vívmányokkal gazdagítja a tömeget, lelkesíti a későbbi nemzedékeket, viszont az egész mozgalmat szétzüllesztí az az élcsapat, amely az adott pillanatban nem meri kockáztatni a harcot, örök időkre elveszti élcsapat szerepét az a párt, amely egyetlen pillanatban a tömegek visszafogására vállalkozott, a „várjunk még”, „kalandorság bármit kezdeni, amikor ilyen biztos a vereség” taktikáját választotta.

napló

hétköznapi témák

HORNYIK GYÖRGY

MÁGLYA — KINEK A NEVÉBEN?

A kragujevaci művelődési kongresszus megnyitó napján a város diákjainak is jelenésük (divatos szóval show-juk) volt: nagy csinnadrattával felvonultak, kezükben transzparenszekkel, s miután megmutogatták megalkuvást nem ismerő jelszavaikat a gyanútlan járókelőknek, a hónap alatt szorongatott hazai szennylapokból (*Start, Čik, Sanja* stb.) máglyát raktak, majd felgyújtották.

Éppen csak a csuhás inkvizítor, meg a városi őrség hiányzott, hogy a hangulat teljes legyen.

A lapok közölték a hírt, egynéhány közülük még kommentárt is fűzött hozzá. Ez utóbbiak közül figyelmet érdemel a *Képes Ifjúság* Máglyára a szennylapokkal és a *Vjesnik u srijedu* Máglyák a kultúra nevében című írása.

Egyetlen magyar ifjúsági hetilapunk szerkesztőségi kommentárja — vagy talán vezércikke — tömören ismerteti az eseményt. A vezércikkíró megszólaltatja a kragujevaci gimnázium ifjúsági aktívájának elnökét, aki nyilatkozatának legelején siet kijelenteni, hogy senki sem beszélte rá őket az akcióra, a felvonulás, a máglyarakás önkezdemenyezésből történt, stb., stb. Hozzátette, hogy akadtak, akik le akarták beszélni őket erről, mondván, hogy a lapokkal együtt önmagukat is elégetik, s e barbár cselekedetükkel saját törekvéseiket is megsemmisítik.

A cikkíró megemlíti, hogy a kongresszusi teremben is méltatlankodott néhány küldött a diákok tüntetése ellen, majd azzal a bátor megállapítással zárja elmefuttatását, hogy nem csoda az effajta reagálás, hisz a küldöttek közül sokan kiadóvállalatban keresik meg az átlagosnál négyszer-ötször nagyobb személyi jövedelmüket — éppen a szennylapok kiadása révén.

Igor Mandić, a zágrábi hetilap kritikusa merőben más következtetésre jut. Igen helyesen hangsúlyozza, hogy minden máglyának kellemetlen

szaga van, szellemi inkvizícióra bűzlik. Az a megállapítása is kétségbevonhatatlan, hogy nem harcolhatunk valami ellen, amit nem ismerünk, ha pedig ez így van, akkor a tüntető diákok jelszavai hitelüket veszítik („Nem olvassuk a *Čiket!*”). Másrészt: a ponyva nem ellentéte az igazi kultúrának, hanem a civilizáció sajátos, eddig még megfelelően ki nem értékelt, „helyére nem rakott” kísérőjelensége.

Egyébként is, mint írja, ifjú avantgardistáink szívesen írják fel lobo-góikra az underground művészet fogalmát, holott ez — némi formai változatokkal — szintén ponyva a szó szoros értelmében. Végül pedig: senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy ponyvát olvasson.

Mandić attól tart, hogy az effajta máglyák körül polgári erkölcsöcszők járnak vitustáncukat, s a tüntető diákok tulajdonképpen az ő csapdájukba estek.

A *Képes Ifjúság* ezúttal radikálisan beleesett ugyanebbe a csapdába.

Szerény véleményem szerint a *Startn*ál, a *Čikn*él sokkal veszélyesebb ponyva van terjedőben nálunk: a politikai ponyva. Inkább ez utóbbi ellen kellene harcolni — akár ifjonti hévvel is.

VÁLNI AKAR A FALU A VÁROSTÓL

A muzslyai választók egyik gyűlésükön kérdést intéztek a zrenjanini községi szkupstinához: hogyan vált a falu a város részévé?

Látszólag formális kérdés ez, a kákán is csomót kereső ember fontoskodásának tűnhet, pedig nagyon indokolt. Miről is van szó tulajdonképpen?

Muzslya már évek óta sem város, sem falu. A hivatalos okmányok ugyan Zrenjanin részeként emlegetik „a város Muzslyával együtt” megfogalmazásban, s a községi szkupstina hét évvel ezelőtt meghozott státútuma is így minősíti, a három évvel ezelőtt jogerőre lépett köztársasági törvény azonban meghatározta a város területét, s ekkor Muzslya hivatalosan is Zrenjanin részévé nyilvánított — elméletben. A gyakorlatban ugyanis Muzslyát továbbra is falusi helyi közösségnek tekintették, területén tehát nem vezették be a városi telekilletéket (ami egyébként merő képtelenség, a nép is levegőadónak nevezi), a falu lakosai tehát közművesítési problémáikat helyi járulék bevezetésével igyekeztek megoldani. Miután azonban a városi telekilletékre vonatkozó határozatot a zrenjanini községi szkupstina módosította, az ily módon urbanizált boldog falu a város negyedik építési övezetébe került, lakosai tehát kötelesek minden hónapban fizetni azt a városi telekhasználati illetéket.

A módosítás következtében Muzslyán most egy közepes telek mintegy kétmillió régi dinárba kerül — ezen a pénzen korábban a jó muzslyaiak egy kis rokoni segítséggel házat építettek. Érthető — és jogos — tehát a felháborodásuk: miért követelnek tőlük ilyen jogcímen pénzt, amikor egyrészt a korábbi önkéntesen bevezetett helyi járulékból már közművesítették telkeiket, másrészt pedig nem részesülnek olyan ellátásban és szolgáltatásokban, mint a város, sőt nekik a közlekedés, a teherszállítás stb. drágább, mint a városiak számára?

Persze a teleképítési alap vezetőségének is megvannak az ellenérvei — bővíteni, korszerűsíteni kell az út-, csatorna-, villanyhálózatot, s ez

pénzbe kerül — mégsem szabadulhatok attól a benyomástól, hogy valami nincs rendjén. Ugyanilyen felháborító és otromba intézkedés volt a néhány évvel ezelőtti lakáspontozás is: az akkor hozott és még ma is érvényben levő előírások szerint ugyanis növekszik a lakás értéke, ha van benne mondjuk cserépkályha, vízvezeték, fürdőszoba. Ha pedig az értéke növekszik, nagyobb adót — finomabban: járulékot — kell fizetni utána. Az a földműves tehát, aki korszerűsítette lakását a saját pénzén, valójában luxusadót fizet, mert emberibb körülmények között él és esetleg — Apage satanas! — fürdőszobát használ.

Ahelyett, hogy örülnénk ennek, ahelyett, hogy ösztönöznénk, támogatnánk a falu — mondjuk így — városiasodását, mi megadóztatjuk. Bölcs, megfontolt politika a javából! És valószínűleg célravezető is.

AZ ÍRÁSTUDATLANSÁG SZOLGÁLATÁBAN

Amióta tévénk van, divatos dolog szidni a műsorát. A lapok állandó rovatokat indítottak, némelyik kínos részletezéssel foglalkozik a számkra talán még mindig új tömegtájékoztató eszköz arculatával, a tévécsillagok ügyes-bajos dolgaival, a szerkesztőségekben uralkodó állapotokkal.

Minden kezdet nehéz, mondhatnánk, természetes dolog tehát, hogy a „munkatartalmak és munkaformák” keresése, a kísérletezés tévutakkal, mellékfogásokkal is jár.

Az azonban, amit a belgrádi tévé művel, enyhén szólva több a soknál.

Már régóta tudjuk, hogy a fővárosi szerkesztőség tájékoztató műsora rossz — a hírműsor zöme ülésezések, beszámolók közvetítése, mintha más nem is történe ebben az országban —, de hogy az úgynevezett szórakoztató adások miért züllöttek ilyen alacsony színvonalra — ha egyáltalán színvonalnak nevezhető ez a nivótlanság —, a jóisten a megmondhatója.

Nézzük például a legújabb kvízt: ötlettelen, unalmas, egykaptafára készült, szürke. A kérdések kétségbeejtően könnyűek, a résztvevők tudása szálnalmasan gyenge. S minderre óriási összegeket áldoz a tévé. (Valószínűleg a mi előfizetési díjainkból is.)

A szerkesztőség azzal érvel, hogy a közönség ezt követeli, s a reklámokból fedezik a költségeket. Ez utóbbi úgy-ahogy elfogadható érv, azt azonban már nem tudom megmagyarázni, miért nem képes a tévé gárdája színvonalasabb műsorokat adni? Esetleg — uram bocsá' — népszerű formában oktató-nevelő műsorokat? Vagy úgy gondolja, hogy az átlagos nézőnek — mindig erre a kényelmes kategóriára hivatkozunk — roppant izgalmas kitalálnia, hogy milyen háztartási gépeket gyárt például az Obodin? (Kifizetődőnek kifizetődő, persze, ha szerencséje is van: ingyen elutazhat a Hawaii-szigetekre vagy Párizsba, esetleg Amerikába.)

Pontos statisztikai adatokat nem ismerek az írástudatlanságról, úgy gyanítom azonban, hogy minden ötödik jugoszláv analfabéta. (Beleszámítva azokat is, akik csak a nevüket tudják leírni.) Nem kellene esetleg talán előbb őket „felemelni”, ahelyett, hogy éppen írástudatlanságukat tápláljuk ilyen dühitően primitív adásokkal?

Talán még emlékszünk arra a megrázó hírre, hogy Belgrádban a kis-korúak egy bandája megölt egy kisfiút, mert nem vitte el nekik a sarcot — egy új dinárt, illetve száz parát.

Ez a banda — és még jó néhány városainkban — mintegy unalom-üzésből kezdi zsarolni az elemistákat, sőt a gimnazistákat is. A régi, jól bevált módszer szerint megfélemlítik áldozataikat, elpüfölük őket, és aztán rendszeresen behajtják rajtuk a sarcot — az uzsonnapénzt, a fűzetre, a mozira kapott néhány dinárt. Tanyát vertek már az önkiszolgálók környékén is, és kíméletlenül elszedik a pénzt a bevásárlásra küldött gyerekektől. (Beszélgettem egy tizenhat éves fiúval, rajta is rendszeresen behajtják az „adó”. Kérdeztem, miért tűri. — Túlerőben vannak — vont vállat.)

A szülők, a tanárok tehetetlenek, s úgy látszik, a rendőrség is. Mert ha kezébe is veszi az ügyet, nem sokra jut: a tetteseket nagyon nehéz fülön csípni — a városi gerilla íratlan szabályai szerint dolgoznak —, vagy ha kézre is kerülnek, istenem, hát kiskorúak, első vétkük, stb., stb., nem lehet megbüntetni őket.

A szomszédomban történt a múltkor: jól öltözött fiatalok egy csoportja lármázott, duhajkodott a bérház tövében, majd miután megunták ezt, betörték a közös mosókonyhába, és ott folytatták a garázdálkodást. Egy gyanútlan lakó — ötven körüli férfi — leszólt rájuk az ablakból: hagyják abba, nem szép, amit csinálnak, egyébként is ott van az újonnan felépült kosárlabdapálya, miért nem ott játszanak.

Tíz perc múlva csengettek nála. Ajtót nyitott: a szelíden rendre utasított banda két illusztris tagja állt előtte. Mielőtt megkérdezhette volna tőlük, mi járatban vannak, úgy „megrendszabályozták”, hogy kis híján eszméletét vesztette — csak az elősiető szomszédok mentették meg a még súlyosabb következményektől.

A rendőrség kiszállt, felvette a jegyzőkönyvet, a bűnösök — tudtommal — nem kerültek kézre. Egy hétig rend is volt a környéken, aztán ismét kezdődött minden előlről.

Kevés a rendőrünk? Kicsi a fizetésük? Vagy talán másutt van a baj? Nem tudom. Mindenesetre az is igaz, amit már többen megállapítottak: törvényeink mintha jobban védenék az ilyen kis kezdő bűnözőket, mint áldozataikat — lelki sérülésekre hivatkoznak, holmi torz és dekadens pedagógiai elvekkel érvelnek. Jó táptalaja egy új chicagói mentalitásnak.

FILM ÉS BEFEKTETÉS

Annak idején az egész ország lázba jött, amikor Veljko Bulajić bejelentette, hogy nagyszabású filmet készít a neretvai ütközetről. Lapjaink lelkesen cikkeztek róla — érthető is, hisz szabadságharcunk nagy horderejű eseményéről van szó —, részletesen ismertették a roppant erőket igénylő vállalkozást, s nem utolsósorban ennek anyagi vonatkozásait is.

A film elkészült, bemutatták, mindenütt hatalmas sikerrel, az alkotást

számos ország megvásárolta. Az anyagiakról már kevesebb részletet hallottunk — állítólag megtérült az óriási befektetés.

A Neretvai ütközet azonban úgyszólván még el sem indult világhódító körútjára, máris újabb szenzáció ejtette izgalomba a közvéleményt: film készül a Sutjeskáról. Következett a számba jöhető — főleg külföldi — szereplők felsorolása stb., stb.

A film forgatását hamarosan befejezik. Hogy mennyibe kerül, nem lehet tudni, de bizonyára nem aprópénzbe.

Csak az a kérdés, kifizetődő lesz-e?

Ne áltassuk magunkat: a film — anyagi szempontból — a legdrágább alkotások közé tartozik. Egy hazai játékfilm átlag egymillió dinárba kerül, s egy-egy filmen a veszteség átlag nyolcszázezer dinár. (A közönség érdektelensége, a filmpiac túltelítettsége, esetleg talán a filmek alacsony művészi vagy technikai színvonala miatt.)

Az említett két film valószínűleg jóval többbe kerül (színes, széles vásznú technikában, két-három változatban készül). Valószínűleg nagyobb is lesz a sikerük.

Mégis felmerül a kérdés: miért kell a látszólagos konjunktúrának engedve hasonló témáról két — óriási összegeket felemésztő — filmet forgatnunk? Félő, hogy az egyik kiszorítja a másikat, illetve felülkerekedik a másikkal szemben a versenyben.

Nem lehetett volna, mondjuk, várni egy kicsit a másodikkal? Egszerű kereskedelmi megfontolás alapján?

A KOMMUNISTA DILEMMÁJA

Sztrájkuszagú időben beszélgettem egyszer barátommal, hogy úgy mondjam: több időszerű kérdéstről. Szóba kerültek az úgynevezett munkabeszüntetések is, meg az annyiszor vitatott és agyoncsépejt öngazgatás lényege is.

Felmerült a kérdés: mit tegyen a kommunista akkor, ha egy gyár munkásai indokolt okokból sztrájkba lépnek, kivonulnak az utcára? Tüntessen velük, vagy pedig maradjon nyugton, a hivatalában, s fekete-kavát mellett higgadtan elemezze a fejleményeket? Esetleg menjen ki közéjük, és próbálja jobb belátásra bírni az elégedetlenkedőket, vázolja fel előttük a helyzetet, hivatkozzon öntudatukra?

Barátom mindenképpen ez utóbbi mellett döntött. Véleménye szerint a sztrájk az utolsó eszköz, csak akkor kell hozzá folyamodni, amikor már minden lehetőség kimerült, amikor már nincs más kiút.

— Ki hivatott megállapítani ezt? — kérdeztem. — A higgadt, megfontolt elemzés — hangzott a válasz. — Higgadtan, megfontoltan csak az tud elemezni, akit nem szorít a cipő — mondtam. — Igen, de azért vagy te ott, hogy kanalizáld az érzelmeket — vágta vissza rögtön.

Én valahogy másképp érzem. A kommunista ne a magyarázó, a „szófejtő” szerepét játssza. Amikor magyarázni kell, akkor már úgyis késő. (Az utólagos magyaráztatásnak a legjobb esetben keserű szájíz a mellékterméke.)

Mert nagyon érdekes, például, hogy a munkabeszüntetés eredményeképpen igen gyakran órák alatt megoldódnak a problémák, amelyeken a vállalati vezetőség — a technokrácia, a bürokrácia, vagy nevezzük,

ahogyan akarjuk — előzőleg hosszú hónapokon rágódott, illetve amelyek fölött elegánsan szemet hunyt.

S az is tény, hogy az öngazgatási testületek tagjainak zöme — kommunista. Vagy lehet, hogy csak párttag. A kettő között is érzek némi különbséget.

KALKULÁLT VESZTESÉG

A gazdasági bűnözés különféle válfajai annyira elszaporodtak, hogy a lapok már nem is képesek nyilvántartani őket. Az ötvenes években még egy viszonylag apró sikkasztás, visszaélés vagy adóeltitkolás is nagy teret kapott a sajtóban, az olvasó heteken át figyelemmel kísérhette az ügy részleteit, folyamatosan értesült az újabb fejleményekről, manapság viszont már a több milliós sikkasztásokról szóló hírek is igen gyakran kiszorúlnak a hasábokról. Azelőtt kevesebbet sikkasztottak volna az emberek, vagy valami másról van szó?

Az elárusítóbódék, különféle kioszkok feltörése, az önkiszolgálókban történő apró-cseprő lopások már említésre sem méltóak. Ezekkel kapcsolatban azonban egy újabb (?) gyakorlat kezd meghonosodni.

Arról van szó ugyanis, hogy a betörés után a károsult vállalat kárfelbecsülő bizottságot nevez ki, amely a leltározás után megállapítja a hiányt. S itt a baj.

A megállapított hiány ugyanis rendszerint jóval nagyobb a tényleges kárnál. Rendőrségi szakértők azt állítják, hogy egy trafikbódé feltörésekor az alkalmi tolvaj legfeljebb 200—300 dinár értékű árut vihet magával (a keze ügyébe kerülő, többnyire kevésbé értékes holmit, mert a drágább árut elzárják), viszont a károsult vállalatok rendszerint 3000—6000 dináros kártérítési követeléssel fordulnak a biztosító intézethez, ekkora hiányt mutatnak ki. A kárt természetesen megtérítik nekik.

Ékes példa erre a Banat nevű vegyeskereskedelmi vállalat esete. Egy éjjel hivatlan vendégek látogatták meg a vállalat egyik üzletét. A helyszíntre kiszálló nyomozóknak a vállalati vezetők azt mondták, hogy a betörők magukkal vitték 900 dinár készpénzt a pénztárból, és az árukészletet is megdézsmálták. A kinevezett vállalati bizottság a leltározás után 17 466 dináros kárt állapított meg, s kártérítési követelésével a biztosítóhoz fordult.

„Sajnos” azonban, időközben kézre kerültek a tettesek — két kiskorú. A rendőrség ezúttal olyan gyorsan dolgozott, hogy még a magukkal vitt 900 dinárt sem tudták elkölteni. Kiderült, hogy a következő árucikkeket lopták el: 1 doboz légpuskagolyót, 1 üveg vinjakot, 6 doboz cigarettát, 13 léggömböt, 1 kést, 10 doboz krumplicukrot, 2 csomag sült krumplit, 3 tábla csokoládét, egy doboz desszertet és 46 doboz rágógumit — a bolti árak szerint — összesen 350,10 dinár értékben!

A vállalat a számára sajnálatos fejleményről értesülve nyomban új kárfelbecsülő bizottságot nevezett ki, amely az újabb leltározás alapján 8927 dináros *többletet* állapított meg!

Mivel ez szintén nem találtatott jónak, hamarjában kinevezték a harmadik bizottságot is. (Valószínűleg megtalálja majd a számtani közép-arányost.) A bizottság leletéről nincs tudomásom.

És arról sem, hogy ha a tettesek történetesen nem kerülnek kézre —

márpedig igen gyakran nyomuk veszik —, kinek a zsebébe folyik az effajta kikalkulált veszteség megtérítése? A bizottságok tagjai osztozkodnak rajta, vagy humánusabb meggondolástól vezérelve a közfogyasztási alapba ömlesztik, és lakást vásárolnak a dolgozóknak?

AZ EL SEM KEZDÉS LÉLEKTANA

B. Szabó György egyik érdekes tanulmánya kapta Az abbaahagyás lélektana címet. Ha jól emlékszem, a művészi alkotó munka belső folyamatát, lélektani indítékait, a művészi alkotást kísérő lelki folyamatokat vázolta benne, s ha emlékezetem nem csal, arra a következtetésre jutott, hogy a mai modern világban csak torzót alkotni érdemes, a műélvezőre kell bízni az abbaahagyott alkotás befejezését.

Ez jutott eszembe a minap, amikor egy barátomat faggattam: miért hallgat már több mint három éve, mi van vele, válságba került talán?

Barátom — akinek a költészet úgyszintén mellékfoglalkozása, mint megannyi írónak itt nálunk — kesernyésen azt válaszolta, hogy az ő elve a tömörítés, s mondanivalóját olyannyira tömörítette, hogy a szavak eltűntek.

Meghökkenítő, cinikusnak ható válasz. — És akkor most mit csinálsz? Lustálkodsz? — Nem, aktívan hallgatok. Az én hallgatásom aktív, ez nem renyheség.

Kifejtette azután, hogy az írást mai szemmel és fejjel egyszerű grafomániának tartja, ezért nem ír. A problémák továbbra is intenzíven foglalkoztatják, ezt azonban nem veti papírra, hanem inkább végig-gondolja, elemzi, „körüljárja” őket, következtetéseket von le, megállapításokra jut — magában.

És gyorsan hadd tegyem hozzá: magának.

a kritika futószalagán

AZ AVANTGARDIZMUS VÉDELMEBEN

Széll Zsuzsa: *Válság és regény* — Kísérlet Rilke, Kafka, Musil és Broch epikájának értelmezéséhez. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

Ma a regény válságáról beszélnek és írnak e műfaj ismerői. Félteve szemlélik a regény sorsát, úgy vélik, szétbomlik és eltűnik, mint elődjei, az ókori eposz vagy az udvari hősköltemény. Lukács szerint a klasszikus regény a kapitalista társadalmi rend legtökéletesebb irodalmi műfaja. Közben a történelmi események az emberiséget újabb társadalmi rendszerek felé sodorják és ezért vetődik fel önkéntelenül az aggó kérdés: mi lesz a sorsa a regénynek az új társadalmi-történelmi viszonyok között? Valójában eltűnik, vagy esetleg újabb elemek által megújítva újra virágzásnak indul? Vagy a szocializmus egy újabb irodalmi műfajt szül viszonyaiból, mely valóban adekvát módon fejezheti majd ki ezeket a viszonyokat? Érdekes és izgalmas kérdések ezek, amelyekre maguk az író alkotók, a regényírók, adják majd meg a választ. Széll Zs. könyve nem ad választ ezekre a kérdésekre (munkájának nem is ez volt a célja), hanem kimutatja azokat a társadalmi-történelmi elemeket, amelyek közrejátszottak a klasszikus regény felbomlásában. Munkája nem annyira elméleti jellegű, hanem igen konkrét tanulmány, amelynek tárgya Rilke, Kafka, Musil és Broch epikája. Ezen írók a századforduló után született regényeit vizsgálva Széll általános érvényű megállapításokhoz igyekezett eljutni, amelyek nagyban hozzájárulhatnak a mai regényirodalom megvilágításához és megértéséhez. Véleményem szerint a fenti téma alapos tanulmányozása ezen túl azért is fontos, mivel fényt vethet még a mai dunamedencei regényirodalom egyes jelenségeire is, mivel a monarchia irodalmi hagyatéka nagyon is élő hatás.

Széll Zs. könyve öt fejezetből áll. Az első, a Kísérteties paradicsom, vázlatosan ábrázolja a századfordulói Osztrák—Magyar Monarchia tár-

sadalmát. Szerinte a monarchia ellentmondások sokaságán nyugodott, és ezért összeomlása elkerülhetetlen volt. Széll még e fejezetben kiemeli munkájának célját: 1. megvizsgálni a „társadalmi válság” és „regény” fogalmak kapcsolatát, illetve 2. milyen módon, milyen eszközökkel, milyen hazzállással és milyen eredményekkel közelítették meg a tárgyalt írók a kortól megszabott és egyben maguk választotta feladatuk megoldását. Mielőtt azonban rátérne a téma kidolgozására, röviden ismereti a tárgyalásra kerülő műveket, azaz töményen tolmácsolja azok tartalmát. Széll szerint a regény arculatának és kifejezőeszközeinek megváltozása elkerülhetetlen volt: „Új kapcsolatokat és jelenségeket régi módon kifejezni az irodalomban ugyanúgy lehetetlen, mint például a fizikában” — szögezi le.

„Mély összefüggés kapcsolja egybe a valóság társadalmi válságát az irodalom sokat vitatott válságjelenségeivel” — állapítja meg Széll könyve második fejezetének kezdetén. E fejezet címe: A válság térképe. Ebben a fejezetben Széll azt igyekszik kimutatni, milyen módon hatott a válságban lévő társadalom a korabeli emberekre és hogyan jutott ez kifejezésre a tárgyalt négy író hőseinek ábrázolásakor. Széll szerint a „modern világ” felfoghatatlan és értelmetlen a századforduló embere számára, e társadalomban az ember magára van hagyatva. A magára hagyott egyén élményei szegényesek, a kívülről rákényszerített foglalkozás egyhangúsága és egyoldalúsága nyomasztó. Széll szerint a századfordulói kapitalizálódó monarchia társadalmában az ember úgy érzi, életének nem aktív alakítója többé, csupán az élet folyamataiban sodródó passzív tényező, úgy tűnik előtte, hogy tőle független események irányítják az életét. Ebben a társadalomban az egyetlen rendteremtő elem a pénz, a pénz szelleme, az üzlet. Bár Széll szerint a kor embere tettekre vágyik, de mivel képtelen átlátni társadalmi meghatározottságát, képtelen értelmesen irányítani sorsát. A kor emberének ezen tulajdonságait, illetve nézeteit, Széll mély elemzés útján állapítja meg: a tárgyalt négy író hőseit tanulmányozza alaposan. A tanulmányozás irányvonala: társadalmi bomlás—író—az ábrázolt hősök hasadása. Érdekes megjegyezni, hogy szinte azonos nézetekhez jutott el Lukács is „Franz Kafka vagy Thomas Mann” c. tanulmányában. Például Kafkával kapcsolatban megállapítja: „A vak szorongás fogságában rekedt művészet klasszikusa Franz Kafka”, vagy pedig: „A modern kapitalizmus világa mint pokol és az ember tehetetlensége az alvilági hatalmakkal szemben — ez Kafka költészetének tartalma.” A szorongás és tehetetlenség mint életérzés nemcsak az epikában jut kifejezésre. Így például Adorno Mahlerről írva a következőket jegyzi le: „Mahler zenéjében önmagára ébred az individuuum kezdődő tehetetlensége. A társadalom reménytelen túlerejével szembeni képtelen helyzete láttán felismeri saját jelentéktelenségét”. Nem szabad szem elől téveszteni a körülményt, hogy Mahler zenéjének ugyanazon társadalmi-történelmi létalap szolgált kiindulópontul, mint a tárgyalt négy írónak: a századforduló Osztrák—Magyar Monarchiája.

Míg a fentiekben ismertetett fejezet a válság megnyilatkozási formáinak tárgyalásával illetve elemzésével foglalkozik, addig a következő, melynek címe: Szemben a válsággal, bemutatja, milyen megoldásokat talált e válságra a tárgyalt négy író epikai művészeté. „A válságjelenségek mélyreható érzékelése és érzékeltetése a szóban forgó regényírók

számára nem öncél. A válság tudatosítása számukra csupán az egyszerűs mindenkorra tisztázandó kiindulópont, az az adott helyzet, amelyben megmaradni nem lehet, de nem is szabad, amelyből kiutat keresni legfőbb írói és emberi feladat és hitvallás” — állapítja meg Széll, és ennek bizonyításaképp ismét a művek ilyen irányú elemzésébe bocsátkozik. Szerinte „Kafka hősei egyre csak arra törekszenek, hogy megpróbáljanak élni adott helyzetükben, de ebben mindig kudarcot vallanak”... „Figurái állandóan gondolkodnak és fontolgatnak, de semmilyen világnézettel nem rendelkeznek”... „egész emberi és írói habitusa éppen azt diktálja, hogy a minden kötöttségéből kihullott ember vergődését és tévelygését kell ábrázolnia”. Evvel szemben „Rilke hőse elfordul a társadalomtól, vagyis az egyén elzárkózásában keresi a humánus mentsvárát” — állapítja meg Széll elemzése eredményeképpen. Szerinte Broch felismerte az emberek között uralkodó idegenség legyőzésének szükségszerűségét, „nem a féktelen individualizmusban, hanem csakis társadalmi célkitűzésben haladhatja meg az Én az önelidegenedést és a magányosságot”.

A következő fejezetben, melynek címe Kontemplatív epika, Széll azokat az ábrázoló eszközöket tanulmányozza, amelyeket íróink műveikben alkalmaztak. Téves lenne azt mondani, hogy amíg az előbbi fejezet témája a tartalom vizsgálása, ezé pedig a forma, mivel Széll e két fogalmat nem választja el egymástól, bár, igen helyesen, leszögezi, hogy végeredményben az új tartalom az, amely új kifejezőeszközöket szült, a válságot a régi technika segítségével nem lehetett ábrázolni. A szóban forgó művek elemzése alapján Széll szerint „ezek legszembetűnőbb formai sajátossága a fragmantális jelleg, a befejezetlenség”. Egyéb sajátosságok: eltolódás az esszé-forma irányában a képszerűség rovására, megnövekedik a monológ, főleg a belső monológ, jelentősége, megváltozik az időkezelés stb. Th. Mann „Die Kunst des Romans” c. előadásában szintén hasonló jellegzetességeket emel ki a modern regénnyel kapcsolatban: kevés cselekmény, sok belső monológ, a hétköznapi lebilincselő ábrázolása. E fejezetet lezárva Széll megállapítja, hogy az ábrázolt „hősök azért születtek meg, mert alkotóik egy ideig nem ismert arculatú világ borzalmaiktól nemcsak tükrözni óhajtották, hanem egyben kisebb-nagyobb hévvel és sikerrel törekedtek e borzalommal való túljutás, a vele való megküzdés útjainak felkutatására is”.

A befejező fejezet címe Az egyetemesség jegyében. E fejezetben Széll röviden ábrázolja a regény történetét, és meghatározza a tárgyalt négy író helyét benne. Megállapítja, „a klasszikus regény lényegében kritikai műfaj, mely kifejezést ad a polgárság kritikai viszonyulásának saját, polgári világához”. Hasonlóan írt Th. Mann 1952-ben a „Der Künstler und die Gesellschaft” c. tanulmányában: „Die heute vorherrschende Gattung und Form der literarischen Kunst ist der Roman, und beinahe von Natur, beinahe eo ipso ist er Gesellschaftsroman, Gesellschaftskritik.” Rilke, Kafka, Musil és Broch epikája Széll véleménye szerint szintén „kritikai elemző, illetve az emberi helytállás lehetőségeit kikísérletező”, hiszen „éppen abban látták feladatukat, hogy epikai munkásságukkal leleplezzék az adott világ labirintusjellegét, mégpedig annak érdekében, hogy az ember ne veszítse el, illetve újból találja meg önmagát”. A tárgyalt epika nem egyenlő a dekadenciával, mely Fischer szerint tulajdonképpen a tehetetlenség érzése, a hit, hogy az egyénnek

nincs szabad lehetősége, mivel útkeresést és a tehetetlenséggel való szembeszegülést jelent. Végso konklúzióként könyve végén Széll a következőket szögezi le: „Ha más előjellel és más hozzáállással is, de azt kell továbbfejlesztenie (a jövő nagyepikájának — V. I.), amit többek között Rilke kérdésfelvetései, Kafka rémképei, Musil kísérletei és Broch erkölcsisége megindítottak. Századunk első három évtizede regényirodalmának felismerései és az azoknak megfelelő formai elemek olyan örökséget jelentenek, amelyről a kor szintézisét hiánytalanul megalkotni szándékozó eljövendő nagyepika nem mondhat le.”

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Széll Zs. a tudományos kutatás eszközeivel értékeket fedez fel a századforduló osztrák nagyepikájában, és azokat védeni igyekszik. Elismeri, hogy a tárgyalt írók irreális eszközökkel ábrázoltak, de ez reális szükséglet kifejezése volt. Igen lényeges megállapítása: „Az adott társadalmi-történelmi szituációban ez az irodalom polgárjoggal rendelkezik, mert a soron levő mondanó kifejezésére képes.” Más szóval: a korabeli társadalmat csakis a fenti módon lehetett ábrázolni, és ezért ezt az irodalmat el kell fogadni a maga hiányosságaival és értékeivel.

Széll kiállása a tárgyalt írók művészete mellett bátor állásfoglalást jelent az avantgardizmus védelmében. A marxista irodalomtudomány (Lukács személyében is igen erős bírálója az avantgard irodalomnak. Lukács, a már említett tanulmányában, az irodalmi avantgardizmus képviselőit két csoportra osztja: az első csoport, melynek fő képviselője Th. Mann, felismerte a szocializmus perspektíváját, míg a második csoportot Franz Kafka képviseli, s ennek tagjai tagadják a szocializmus perspektíváját és ezáltal, Lukács szerint, az egyedüli megoldást. Az első csoport a polgári, kritikai realizmust, a második a dekadens avantgardizmust képviseli. Ezért kerültek Széll Zs. kutatásainak eredményei ellentétbe Lukács nézeteivel. Ezen ismertető írójának nem célja igazságot tenni, erre szerény képességei és ismeretei nem is jogosítják fel, hanem a nézetek felvonultatása által az olvasó gondolkozásra való bírása.

Véleményem szerint Széll Zs. könyve megérdemli mindazok különleges figyelmét, kik a XX. század regényirodalmával és az irodalmi avantgardizmus problémáival foglalkoznak. Alapos ismeretek birtokában és a marxista irodalomtudomány módszereinek alkalmazásával Széll igyekezett felderíteni a modern regény születését, meghatározni értékeit és hiányosságait, valamint helyét a regény történetében. Szerinte a regény válságáról nem lehet beszélni, mivel a tárgyalt művekben épp a társadalmi válság és az új valóság erőszakolta ki az új ábrázolási eszközöket. Széll Zs. könyve vitára és elmélkedésre ad okot, nem hagyja érdektelenül a figyelmes olvasót. Nyílt marad persze a kérdés, hogy az irodalmi avantgardizmus védelmében írt könyve milyen fogadtatásban részesül majd.

(Varga István)

ÜGYES REGÉNY

Vészi Endre: *A hosszú előszoba*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1970.

A kritikus feladata akkor a legkönnyebb, ha a bírálendő mű csapnivaló, jóval nehezebb, ha kitűnő vagy éppen remekmű, legnehezebb azonban olyankor, ha a szóban forgó alkotás alapján véve érdekes, jól megírt, ám valami hiányzik belőle... Egyszóval, ha közepes, ami egyben azt is jelenti, hogy ezzel az *egy szóval* mégsem jellemezhető.

De talán vegyük elő, szokásunkhoz híven, a csőfűrőt, lássuk a kiemelt „közvetmintát”:

„Annak a késő tavaszi estének már több mint négy éve.” — olvashatjuk Vészi Endre regényének 140. oldalán. „Két gyors ütemű eső után az aszfalt tusfényű volt, nagy fényhólyagok úszkáltak rajta. Ezek a fényhólyagok, anyaguk természete szerint, a szűk utcákban nekiverődtek a kapualjak tömör homályának, és megsemmisültek. Mártát ezen az estén Gold Lajos nyírfaszerűnek látta. Mint egy fiatal nyírfa, aki besétál a városba, de nem a parkba, a fővárosi kertészet jóvoltából, hanem egy szabályos bérházba, ahol a megfelelő rubrikába, hogy leányneve, azt kell beírnia, bár a házmaster tiltakozik: nyírfa, és még egyszer, nyírfa.” Vagyis láthatjuk: a stílus elevenen villódzó, frappáns és érzéketlen. De nemcsak a légkörteremtés mutatványa sikerül általa a szerzőnek, képes vele igen élesen körvonalazott, kissé groteszkba hajló figurákat is életre hívni, olyképpen, hogy a valóságdarabot, amit bemutat, egy pesti lakás albérlőinek világát, némileg aránytalan megoszlásban ugyan, de kissé valamennyiük szemével, belülről is látjuk. Vészi ugyanis elég szerencsés megoldást választ: lényegében megőrizve alakjaitól való függetlenségét, hosszabb-rövidebb időre hol egyikükbe hol másikukba költözik, mintegy átmeneti koponyalékeléseket végez, hogy aztán, ha úgy véli, „ebből elég volt”, sietve becsukja a csontba vágott ablakot — harmadik személyű ábrázolása mellett, regényében rövid, filmszerűen fellillantott belső monológokkal is találkozunk.

Ilyenformán ismerkedhetünk meg a regény szereplőivel, özvegy *Stáhl*néval, az idős, de még „jól karbantartott” főbérlővel, valamint lakóival: *Gold Lajos* fotóriporterrel, aki a regény főhősének is tekinthető, és ezért róla még külön is szó esik majd, *Tóth Rózsival* a testes telefonos kisasszonnyal, aki szabályellenesen lehallgatja a telefonbeszélgetéseket, s munkája közben ismeretségeket is köt, amiért a regény végén elbocsátják, a lelki egyensúlyából kibillent, nyugalmazott törvényszéki *Bíró*val, aki, bár csak jelentéktelen csavar volt a gépezetben, az ötvenes évek terrorperei áldozatainak újraéledő árnyaival viaskodik, lassanként végleg az örületbe sodródva, *Hédi*vel, a szintén itt lakó nyomdai szedő szép és kikapós feleségével, *Gold Lajos* vágyainak netovábbjával és gyűlöletének tárgyával is egyben, akiről utóbb megtudjuk, hogy tulajdonképpen csak *Gold* álmaiban létezik, azaz valójában elvált feleségének különös fantázia-párlata, végül pedig a szedővel és annak valóságos feleségével, akiről azonkívül, hogy hosszú évek után végre főbérlői lakáshoz jutottak, alig tudunk meg valamit, s így létükkel inkább csak kiegészítik a lakók létszámát. Hozzájuk kapcsolódnak még a „járulékos figurák”, akik nem tartoznak ugyan a ház lakóinak sorába, viszont mindig azok egyikéhez vagy másikához van közükhöz. Ilyen például *Tóth Rózs*i

telefonismerőse, a lány hangjába szerelmes Dezső, aki a személyes megismerkedés alkalmával, rövid kínos együttlét után csalódottan meglép, Stáhlné volt munkatársnői, akikkel néhai főnökük — valamennyiük egykori szeretője —, a gazdag cukrász emlékére évente közös kis ünnepséget rendez, vagy Gold Lajos volt felesége, s név szerinti gyermekének anyja, Márta, akivel Gold továbbra is kapcsolatot tart. Szerepük lényegbevágóan eltér az albérlőkétől, a „világot” ők képviselik az utóbbiak számára, emberi kapcsolatokat, társaságot kellene jelenteniük, a regény során azonban többnyire kiderül, hogy céltalanul kibocsátott érzelem-nyúlványok érzéketlen tárgyai csupán, képtelenek albérlőink magányosságát feldolgozni, azt a magányosságot, ami úgyszólván valamennyiük közös vonása, vagyis Vészi regénye, „arcképcsarnok-regény” jellege mellett a „magányregények” kategóriájába is besorolható, ami némileg arra készítet, hogy kissé az irodalmi divatra is gyanakodjunk. Az író különben mintha tisztában is lenne ezzel a besorolhatósággal, amint az az itt következő, a regényben ábrázolt magány természetét is érzékeltető párbeszédéből is látszik: — „Tulajdonképpen olyan magányos az ember, mint a fűszál — Stáhlné irodalmi emlékekből választotta ki ezt a kétségbevonhatatlanul tetszetős megállapítást. — Mint a fűszál — ismételte Gold Lajos, föl sem fogva a szavak értelmét. — Pontosan, mint a fűszál, ahogy mondani tetszik.” De nemcsak ezért esett a választás a fenti sorokra, hanem azért is, mert egyúttal fényt vetnek Gold Lajos különös, réveteg „fél-jelenlétére” is.

Valamennyi regényalak közül ugyanis kétségtelenül Gold Lajos a legérdekesebb. Egyénisége, kallódásával, munkaiszonyával, keserű iróniájával, akaratlanságával („Való igaz, hogy egész életemben ez a szó hiányzott legjobban: a *nem* — vallja önmagáról. — Legalább húsz *nem* hiányzik ahhoz, hogy halálos ágyamon azt mondhassam, viszonylag igyekeztem megfelelni az átlagpolgár becsületének.”) kissé mintha a regény többi szereplőjére is rányomná bélyegét, úgy tetszik, valamennyire olyankor is az ő szemével látjuk őket, ha nincs is jelen, s ezért valószínűnek tűnik, hogy sajátos életérzésével és látásmódjával kissé magát az író is képviseli. A regény legnagyobb részében egyébként őt követjük nyomon, részt veszünk szolgálati útján, amikor is egy tudományos szimpozionról kellene képriportot készítenie, ő azonban dolga végezetlenül megszökik, mert volt felesége szeretőjével találkozik, majd tanúi leszünk annak is, amikor valamiféle ködös, idegkimerültségre valló lelkiállapotban egy Rákosi-korabeli „nagyemővel”, az egykori sztahanovistával kerül össze, aki félreértés folytán írónak nézi, s az ő segítségével szeretne a letűnt korszak szemfényvesztéseit és kulisszatitkait leleplező könyvet írni. De ugyancsak a Gold Lajossal történt események leírása közben bontakoznak ki leginkább a szerző sajátos, gyakran a karikírozás felé hajló módszerei is, legfőképpen a Gold és személyzeti főnöke közötti beszélgetés ábrázolása során, amikor is magából a párbeszédéből csak töredékeket ismerünk meg, ám sokkal inkább Gold belső monológját kísérjük nyomon, mindazt, amit csak elmondani szeretne, illetve a kettő határai erősen egymásba mosódnak, amiként egészében is elmondható a regényről, hogy álom és valóság kissé egybeolvad benne, szerencsére nem annyira, hogy ez a könyv megértését zavarná, ugyanakkor ez a mű légkörének valami sajátosan „lebegős”, anyagtalannak tetsző hatást kölcsönöz. Gold Lajos a maga „kiborult”,

önmagával meghasonlott lelkiállapotából adódóan, mint már utaltunk rá, bármi történjék is vele, soha sincs egészen jelen az őt körülvevő fizikai valóságban, lényének egyik fele mintha állandóan egy külön, emlékekkel és „belső kommentárokkal” teli szférába szökne. Ezzel, valamint iróniájának szüntelen villanásaival, apró keserűség-kisüléseivel egy kicsit Somogyi Tóth Sándor *Próféta voltál, szívem* c. regénye hősenek, Szabados Gábornak is rokonává válik, azzal a lényegbevágó különbséggel, hogy Szabados meghasonlottságának okaival nagyon is tisztában vagyunk, míg Gold válságának eredetét inkább csak sejtjük, a mélyebb lényegét megmutató feltárással Vészi adósunk marad. Azok az okok viszont, amelyeket a szerző úgy-ahogy mégiscsak megmutat, valahogy kisszerűnek tűnnek, jobbára a magánélet kérdéseivel függnek csak össze, nem annyira társadalmilag meghatározottak, mint Szabadosnál a „bukott prófétaság” állapota, s ilyenformán Gold Lajos alakja lényegre világító, komoly mondanivaló hordozója sem lehet igazán.

Ez pedig — úgy tetszik — ugyanígy elmondható az egész regényről. Mert miután a befejezés előtt még részt veszünk egy kis házi ünnepségen, amit a lakásadónő a főbérlethez jutott nyomdász tiszteletére rendez, s ami után még azt is megtudhatjuk, hogy az épület hamarosan lebontásra kerül, éppen akkor, amikor Stáhl né arról ábrándozik, hogy lakóiból valóságos összetartó kis közösséget formál (amiben kétségtelenül van egy kis ironikus jelképesesség is), a könyvet letéve egyszerre csak ráébredünk, hogy valójában nem olvastunk egyebet színvonalas, ügyesen felépített, jól választott eszközökkel megírt, de végeredményben mégiscsak szórakoztató regénynél, amelyet különösebb megerőltetés nélkül hamar elfelejthetünk.

(V. Z.)

szerkesztőségi közlemény

A Híd szerkesztő bizottsága ez év december 20-án tartott ülésén megvizsgálta a folyóirat szerkesztési politikáját a JKSZ Elnöksége XXI. ülésének tükrében, és megállapította, hogy egyes negatív jelenségek, amelyek közéletünkben az utóbbi hónapokban tért hódítottak, kiütköztek a folyóiratban közölt írások némelyikében is. A szerkesztői éberség lazulása, a kellő elvi következetesség hiánya folytán megjelentek olyan írások is, amelyekben szocialista valóságunktól idegen nézetek, a szocializmus hitelét rontó eszmék is fellelhetők. A szerkesztő bizottság szigorúan elbírálva eddigi működését, elhatárolja magát ezektől a nézetektől és eszméktől. Ugyanakkor megállapítja, hogy az ilyen írások teljességgel elütnek a Hídnak mindmáig kifejezésre jutott alapvonalától. Ez a körülmény arra kötelezi a szerkesztőséget, hogy mulasztásain okulva fokozott éberséggel és eszmei eltökéltséggel, társadalmi felelőssége teljes tudatában lássa el feladatát. Ennek érdekében erősíteni fogja a kollektív szerkesztést és igénybe veszi kiadói tanácsának, mint társadalmi igazgató szervnek, közvetlenebb közreműködését a szerkesztési politika maradéktalan érvényesítésében.

A Híd szerkesztő bizottsága

HÍD IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1971. DECEMBER — KIJÁVA A FORUM LAPKIJÁVA VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIJÁVÓHIVATAL · NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FO· GADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TÓL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ÓRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VIŠŠZA. — ELŐFIZET· HETŐ A 657-1-255-ös FOLYÓSZÁMLÁRA. ELŐFIZETÉŠKOR KER· JÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉŠI DÍJ BEL· FÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DI· NÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉŠZÜLT A FORUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON
